ŠIAURĖS ATĖNAI

ISSN 1392-7760 2025 m. gegužės 9 d. Nr. 9 (1457) Kaina 1,80 Eur

Atsiradimo pradžioje DI buvo labai sunku atvaizduoti rankas ..... p. 3
O gausūs, nenuilstantys ir nenusimenantys žiūrovai vis laukia gerų spektaklių ..... p. 6
Tačiau tendencijos rodo, kad jauni vyrai nepalaiko lyčių lygybės idėjų ..... p. 14

Bola

bola

1. vaiduoklis, nematomas, plėšrūnas, demonas
2. nežinoma gyvūnų rūšis, į gyvatę panaši būtybė
3. užsienietis, svetimas

I

Sukūręs pasaulį Dievas pradėjo gailėtis savo darbo. Jis nuėjo susitikti su Velniu, ir šis paklausė Dievo:

– Kas blogai?

– Mano rojuje yra gyvatė, – atsakė Dievas.

– Negerai, negerai, – atsakė jam Velnias, slėpdamas suktą-šypseną, pasilaižė lūpas ir laukė, kada Dievas nuleis galvą ir paprašys jo paslaugos – taip netrukus ir atsitiko.

– Duok man Dievo vaiką, ir padarysiu tai, ko tu nori, paimsiu savo gyvatę iš tavo rojaus, – pasakė Velnias priešais klūpančiam Dievui.

– Dievo vaiką, – Dievas pakartojo.

– Teisingai, Dievo vaiką, – ištarė Velnias ir tada Dievas susimąstė.

– Gerai, – pagaliau Dievas ištarė abejodamas. – Aš tau duosiu vaiką dėl šito gėrio.

2000 m. sausio 22 d.

Mačiau žūstančius vyrus, mačiau nutrauktas karių rankas keliuose, tai atrodė kaip ant žemės išdarinėtos lydekos, mačiau iškart po gimdymo atskirtus brolius, sudegintus namus ir sutrupėjusius pastatus, išdaužytus langus, sukultas lėkštes, pavogtus, paliktus daiktus, kai gyvenimas griūna aplinkui; ir tada daiktai, atplėšti nuo savininko, irgi miršta.

Mačiau žiaurybių, žiaurybes po žiaurybių, į krantą it rąstus išmestus lavonus, baisius, nesveikus darbus, neatleistinas nuodėmes, šaulių eiles ir jų aukas, kaimo vaikus ir jų tėvus, klūpančius ant žemės, jų pasiaukojimą, ir aš žinojau, kad nė vienas jų netrukus neišgyvens, mačiau tai kaip plakatą savo galvoje, kiekvieno iš jų išraišką, dėl greitai artėjančios pabaigos nuojautos jų veidai pasidarė tušti ir sustingo kaip porcelianinės lėlės, ir nors susiglaudę stvarstėsi vienas kito, šlapinosi bei meldė jų nešauti, vienas kitą jie lietė tarsi būdami svetimi, vyrai žmonas, o motinos vaikus, ir spaudžiami krūvom stūmė viens kitą, nors tikėjaisi, kad bus atvirkščiai. Mane stebino, kad gyvenimas tokią akimirką buvo visiška meilės priešingybė, toks aiškus mirties suvokimas.

Laikiau draugo širdį savo delne kulkų suplėšytoje krūtinėje, gniaužiau sutrūkusią aortą, slidžią kaip ungurys, krumpliais jutau nugaros slankstelius kaip dantis, mano pirštai ilsėjosi ant plaučių kaip ant drėgnų pagalvių.

Gulėjau miške šalia pašauto vaikino. Aš gulėjau šalia, negalėjau palikti jo vieno. Patikėkit, niekaip negalėjau padėti, tik užtikrinti jo gyvastį. Apsivijau jį rankom, prispaudžiau tvarsčius ir jutau kiekvieną jo kūno įstangą pulsuoti ritmiškai, jutau jo vidurių kuždesį, nuo priplūstančio kraujo kietėjantį skrandį, kiekvieną nedarnų organo judesį it keisto gyvūno garsą.

Šitaip gulėjau kartu su pašautu vaikinu, ir daug valandų prabėgo, kol mus rado, vidury tamsaus miško mus aptiko kaip kokius išsigimėlius, ir mus nuvežė į lauko ligoninę, kurioje aš jį pjausčiau, įkišau į vietą jo išlindusią žarną ir amputavau gangrenuotas kojas ligi kelių, ir kai jau neliko jokios vilties, kad išgyvens, jis pabudo, papasakojau jam, kas nutiko miške, ir jis suspaudė mano ranką, verkė, bučiavo ir sakė prisimenantis mane miške, ačiū, jis tada sakė, aš tau būsiu amžiais dėkingas, girdi mane, amžinai už šį gyvenimą.

———

Po kelių mėnesių gavau iš to vaikino laišką, buvau persikvalifikavęs į karo mediką ir jau spėjęs jį pamiršti. Laiške rašė: tada tu bučiavai mane tam miške, ar ne, argi nebučiavai manęs į lūpas, kaklą, skruostus, kaktą, argi nelietei manęs, manydamas, kad miegu, kad mirštu? Nes man buvo taip šalta, kad tavo lūpos tvilkė karščiu. Nejaugi to nebuvo, nejaugi mano prisiminimas – sapnas?

Skaičiau jo laišką dešimtis kartų, bet retai kada iki pat galo, tos vietos, kur iš pradžių jis man dėkoja už išgelbėtą gyvybę, o paskui kartoja tą patį: esu tau amžinai dėkingas už kiekvieną aušrą, kiekvieną naktį, kurią esu gyvas. Tada jis parašė, kad galbūt mudu galėtume dar kartą pasimatyti, nuveikti kažką panašaus, nežinau, šį kartą abu sąmoningi, man tai patiko

ne
atleisk, kad
tau šitaip rašau
aš gyvenu Belgrade
jei kada norėtum atvykti

———

Lauksiu tavęs ateinančiom savaitėm prie princo Michailo paminklo, sėdėsiu ant nubalintų laiptų kiekvieną trečiadienį ir kiekvieną šeštadienį, vidurdienį. Vilkėsiu baltus marškinius ir juodas kelnes, tikrai mane atpažinsi iš vėjyje plazdančios kelnių klešnės, kurioje turėtų būti koja, kurią iš manęs atėmei.

———

Šitaip jis man rašė. Niekada nenuėjau su juo susitikti, kadangi Belgrade buvau trumpai, nėjau, nes nenorėjau

bučiuoti jį vėl, žinoma, ne, bekojį vaikiną, kas gi taip darytų, kas liestųsi prie luošio

———

Gavus iš vaikino laišką po kelių savaičių man parašė jo tėtis – pranešė, kad sūnus nusišovė apžiojęs pistoletą ir prie laiško pridėjo kvietimą į laidotuves. Ilgai dienomis žvelgdavau į laišką, išsitraukęs iš kišenės vakarais ir kartais rytais. Jis trenkė dūmais, ir tas gaižus dvokas, drėgno kartono ir deginto plastiko tvaikas įsigraužė į mano pirštų pagalvėles, per rankas, kai valydavausi dantis, prasismelkė iki pat burnos, įsimetė į mano rūbus, ir jo neišnaikino net skalavimas actu, kol galiausiai išmečiau laišką lyg kokį velnio raštelį, ir tada sau pasakiau, kad esu gydytojas, gydytojas, esu chirurgas, aš padedu žmonėms

———

Po laidotuvių vaikino tėvas parašė man: „Aš viską žinau. Tu juk žinai, kad joks albanas tokių dalykų nedaro.“

Laiškas buvo parašytas ant to paties popieriaus, ir jo kvapas ėmė mane persekioti visur, likdavo ant odos net išsimaudžius ir pasikeitus bute patalynę, plaukė su manimi į siuvyklą, prie chirurginio stalo, lydėjo kelionėje iš Belgrado per Gradnją į Kamenicą. Ten jis virsdavo liūtimi, kuri pliaupdavo ištisas dienas: vanduo užpildydavo vamzdynus ir latakus, rangėsi kelių pakraščiais, užliedamas gėles, žolynus ir samanas, vartydamas kelyje pasitaikančius kelio ženklus ir tvoras, trupindamas asfaltą, kol galiausiai tūžmastingai įšliauždavo į būstus ir pakildavo

iki kelių

———

„Užbaigsiu tai, ko mano sūnui nepavyko: akis už akį, ateinu tavęs, pydare“, – tokiais žodžiais baigėsi laiškas, ar galėtum įsivaizduoti, ne tiek daug trūko

1

Priština, 1995 m.

Pirmą kartą jį pamatau einantį per gatvę. Į akis krinta nunarinta jo galva, kurią tik vos pasuka, nors sankryža judri, tada liesas kūnas, kurį tarsi stumia laibos kojos. Jo plaukai, perskirti per vidurį, atrodo lyg varnos sparnai, ir jis nešasi priglaudęs prie krūtinės knygas; kitą ranką kartais nukarina prie šono, kyšteli į kišenę ar timpteli į viršų aptemptus raudonus velvetus.

Sėdžiu kavinės terasos šešėlyje, jis eina į mano pusę, saulė šviečia jam į sprandą, suaugęs vyras paauglio kūne, netrukus matau jį iš arti, kaip mirksi jo akys, daiktus kelnių kišenėse, minkštus pūkelius ant sprando ir nuskustas rankas. Jis eina į tą pačią pustuštę kavinės terasą, sustoja prie staliuko kitoje pusėje, mano cigaretė baigia susmilkti, o jis atrodo sumišęs, lyg nujaustų, kad yra stebimas. Visu kūnu nusižiovauja, gilaus atodūsio gūsį nuslopina prie burnos pakeltas drovus kumštis, kuris atsigniaužia lyg lėtai besiskleidžianti gėlė, ir tik tada jis padeda knygas ant staliuko ir sėdasi.

Balandžio pradžia, negaliu atitraukti nuo jo akių. Jis atrodo išsigandęs ir sutrikęs, tarsi išgyventų tikrai nemalonų sapną, tarsi laikytųsi kitokio ritmo ir dėsnių nei aplinkiniai, o jo laikysena ir gestai – tai, kaip atsargiai atverčia savo knygas, lyg bijodamas suglamžyti viršelius, kaip laiko tušinuką, kurį išsitraukia iš kišenės lyg sudužusį krištolinį stiklą, kaip jis kartkartėmis pirštais spaudžia smilkinius ir užmerkia akis, kad atrodytų susikaupęs, nors, įtariu, šitaip bando susilaikyti nuo dairymosi aplinkui, – išduoda atvirumą ir neapibrėžtumą; tai, kas iškalbinga, bet nepasakoma.

– *Zdravo*, – tariu serbiškai.

– Labas, – jis atsako skambiu, mano žmonos balsą primenančiu tonu, jo žvilgsnis įsmeigtas į atverstą ant stalo knygą, kurios teksto šriftas toks smulkus, jog neįmanoma atskirti, kokia tai kalba.

– Ar galiu prisėsti? – klausiu, atitraukdamas nuo stalo kėdę.

– Aišku, – atsako jis, apsižvalgo, tada linkteli į kėdę priešais ir pažiūri man į akis.

Ir tada pagalvoju, koks nepaprastai, nuostabiai gražus šitas vyras, jo akių rainelės primena dangų prieš audrą, barzdos šereliai dera su kruopščiai prižiūrimais rausvai rusvais plaukais, nugara tiesi kaip žirgo, veidas proporcingas ir švelnus. Neprisimenu, kiek laiko praėjo nuo jo atsakymo, kiek laiko aš žiūrėjau į jį ar jis į mane, lyg dešimtmečius nesimatę draugai.

– Aš – Arsimas, – tariu ir ištiesiu jam ranką.

– Milošas, – atsako jis ir suima mano plaštaką šaltais, kaulėtais pirštais. – Malonu susipažinti.

Paleidžiu jo ranką ir įsistebeiliju į jo pavargusias, liūdnas akis, kurias dengia sunkūs, raukšlėti vokai.

Nukelta į p. 13 ►

PAJTIM STATOVCI

Pajtimas Statovci – 1990 m. Kosove gimęs albanų kilmės suomių rašytojas. Keturių romanų autorius, jauniausias literatūrinės premijos „Finlandia“ laureatas, pelnęs ją dukart – už romanus „Bola“ (*Bolla*, 2019) ir „Karvė gimdys naktį“ (*Lehmä synnyttää yöllä*, 2024).

„Bola“ – tai tragiška dviejų vyrų – albano Arsimo ir serbo Milošo – meilės istorija Jugoslavijos karų priešaušryje. Autorius tyrinėja įvairius žmogaus tapatybės aspektus bręstančios tragedijos akivaizdoje, klausdamas, ką reiškia gyventi tarp skirtingų vertybinių sistemų, kultūrinių nesutarimų ir nuolatinėje baimėje būti svetimam ir kitokiam nei aplinkiniai. Pagrindinis romaną persmelkiantis motyvas – pabaisiška albanų mitologijos gyvatė bola. Ši į drakoną panaši būtybė miega ištisus metus, o Šv. Jurgio dieną praveria akis ir, pamačiusi žmogų, tuoj pat jį praryja.

Siūlome susipažinti su romano pradžia.

Agnė Gintalaitė. „Ka(l)bančios galvos“. Generuotas vaizdas iš asmeninio albumo fotografijų. 2025

Diena be ryšio

Sodyboje netikėtai dingus elektrai, atvykusių elektrikų akyse paprastai būnu ta, kuri tyčia ją pradangino. „Pasakokite, ką darėte“, – sako man, įsakmiai šviesdami į akis prožektoriumi. Markstausi apakinta, aplink – aklina tamsa, tik elektrikų visureigio lempos išrėžę šviesos trikampį, tarsi apreiškimo paveiksle. „Kas čia?“ – kaip vaikui rodo man į kažkurį iš laidų. Mažo miestelio elektrikai – nepatiklūs, be jokių „cackų pacackų“, kaip didmiesčiuose. Pradžioje turi užsipulti – ginkdie, kad neužsipultum jų. Žinodama tai, tiesiog tyliu ir kurį laiką visi žiūrime į karantį laidą. Ką beatsakyčiau, tai būtų ne pagal elektrikų planą – juk elektra negali dingti šiaip sau. Mintyse mėginu įsivaizduoti, kaip kažką „darau“ – tarkim, sutemus ropščiuosi ant stulpo, einu laidais kaip lyno akrobatė, vienam jų nutrūkus, dar pasisūpuoju; kaip cirke. Ištardę, „ar kažko nejunginėjau“, perėję į familiarų toną – „ar nebijote būti viena, juk aplink yra meškų“ (feminizmas mažuose miesteliuose vis dar gemalo fazės), jie tiesiog nukirps laidus ir išvažiuos. Šio krašto žmonės – agnūs ir nepatiklūs. Tarkim, pomidorų ir agurkų daigų vykstame pas šalia esančio miestelio augintojus. Pradžioje būna priekaištaujama, kad ne laiku atvykome, tada tardomi, kokios veislės norime, ir, neduokdie, pasakę tokią, kokios jie šiuo metu neturi, būsime iškoneveikti, kad šios veislės seniai niekas neaugina, kad ji iššaudo stiklainius ir yra mažiausiai katastrofa, daržininkų gėda. Jei atlaikysime ir apsisukę ant kulno neišvažiuosime, gausime geriausių daigų visoje Lietuvoje.

Žiovaudama grįžtu į lovą – greit vidurnaktis, troba, obelų sodas, visi daiktai ir aš pati panyrame į nakties tamsą. Einu užsimerkusi, nes taip lengviau orientuotis. Kitą dieną būsiu be elektros ir be ryšio.

Savotiškai laukiu tokių dienų – likimas pats įmeta tave į paralelinę realybę, kur atsiduri sąlygose, iš vienos pusės diskomfortiškose ir neįprastose (neveikia radijas, išsikrauna telefonas ir kompiuteris), iš kitos pusės lieki tyloje, su zyziančiom musėm ir piktai bimbiančiom neseniai pabudusiom kamanėm – dryžuotais kailinaičiais, kaip miniatiūriniai peršerti katinai. Tvenkiny perrėkdamos paukščius kurkia varlės – jų pavasarinis kurkimas primena, lyg kas suktų tarškynę. Tada dangum pralekia slanka, skleisdama į varlės panašų kurksnojimą, pertraukiamą pavienių pypsėjimų – „kva kva kva – pypt, kva kva kva – pypt“, po to prieblandoje iš visų kampų kieman pradės lįsti barsukai – kasinėti karkvabalių lervų. Ir taip visi persikeisdami balsais tarkšės, šnarės, kurksės, kvaksės.

Ryte atlekia kaimynų šuo – vilkas. Į mane, sėdinčią ant prieangio laiptelių, žvelgia nepatikliai – tikriausiai ateidavo, kai būdavome išvykę į miestą. Pakviestas vis dėlto prieina. Paglostau galvą. Iš pabruktos uodegos matyti, kad jaučiasi nedrąsiai, iš to nejaukumo amteli. Paskui nucimpina savo keliais, o aš, žengdama per slenkstį, vos neužlipu ant žalčio, susirangiusio ant virtuvės grindų.

Dingusi elektra troboje, regis, visus paakina lįsti iš pašalių – juk anksčiau tai būdavo ženklas, kad pagaliau išsidanginome ir teritorija priklauso jiems – barsukams, briedžiams, lapėms, usūriniams šunims, elniams ir gyvatėms. Išėjusi į mišką, pabaidau briedį – laužydamas šakas nurioglina į tankmę. Net aklinoje tamsoje galima atskirti briedį nuo elnio – išgąsdintas elnias bėgs greitai, briedis trauksis išdidžiai, neskubėdamas. Mano striukės šnaresys einant aidu sklinda per mišką, atrodo, kad mane kažkas seka. Kai pasiekiu trobą, sutemos jau gniaužia proskyną tarp miškų. Esu savo mikropasaulyje, nedidukėje ląstelėje, kurią po kelių valandų užlies tamsa. Joje – tarsi tylą daigstantys punktyrai, kartkartėmis pasigirstantys pelėdos ūkčiojimai.

Jei būtų elektra, per radiją šiuo metu skambėtų LRT „Klasikos“ „Vakaro su knyga“ akordai. Raminančiai bubentų skaitančio aktoriaus balsas, net nesvarbu, ką beskaitytų. Radijo klausymosi įprotį perėmiau iš Giedrės Kazlauskaitės. Mėgstu klausydama pašnekovo pagal jo balsą susikurti menamą portretą, o laidai pasibaigus susirasti žmogų internete ar socialiniuose tinkluose ir palyginti, kiek mano spėjimas sutampa su realybe. Kai dar buvau socialiniuose tinkluose, įdomesnius pašnekovus pakviesdavau draugauti. Kai po kurio laiko neprisimindavau, iš kur vienas ar kitas žmogus mano draugų sąraše, nuspręsdavau, kad greičiausiai – iš kokios nors radijo laidos.

Dabar, užuot klausiusi radijo, užsikuriu pečių, uždegu žvakių ir pasišviesdama žibintuvėliu skaitau knygą.

Kitą dieną, keldami ne mažesnį ermyderį nei pirmieji, atvyksta kiti elektrikai ir elektra atsiranda. Bet pradingsta kažkas, ko net negalėčiau tiksliai įvardinti, – galbūt atsitiktinumo burtas, tyla. Vėl veikia visi aparatai ir net būdama miške paradoksaliai esu apsupta pasaulio triukšmo.

•

Vilniuje su sūnum einam į MO muziejuje vykstančią videožaidimų parodą „GamePlay. Žaidžiant pasaulį“ (parodos kuratorės – Agnė Kuprytė ir Laura Schmidt). Pasak parodos rengėjų, videožaidimai – viena įtakingiausių šių dienų medijų, jie daro poveikį bendravimui, mokymuisi ir net tikrovės suvokimui. Parodoje žaidimai suskirstyti į tris kategorijas – plečiantys kūrybines ir estetines ribas, atkreipiantys dėmesį į aktualias socialines ir politines problemas ir, man asmeniškai pasirodę įdomiausi, – per asmeninius pasakojimus ugdantys empatiją. Ne mažiau įdomūs ir pačių žaidimų aprašai – panašūs į pasakojimus ar nedideles noveles.

Žaidime „Gris“ (2018) veikėja mėgina įveikti skaudžią patirtį, dėl kurios jos pasaulis neteko spalvų ir garsų, „Florens“ (2018) 25 metų mergina, nepatenkinta savo gyvenimu, kuris – vien rutina ir naršymas socialiniuose tinkluose, sutinka violončelininką Krišą. Žaidėjai gali dėlioti novelės dalis – pasimatymo, veikėjų pokalbių ir ginčų. Žaidimas sukurtas pagal braukimo / baksnojimo principą, artimas internetiniams komiksams. „Before I Forget“ („Prieš man pamirštant“, 2020) – naratyvinis žaidimas, besigilinantis į demencijos patirtį, jausminės ir emocinės atminties praradimą. Su ankstyvąją demencija sergančia Sunita žaidėjai bute tyrinėja jos daiktus, su kuriais susiję buvę Sunitos gyvenimo įvykiai, tokiu būdu padėdami jai „prisiminti“. Žaidimo „Psychotic Bathtub“ („Psichozės vonia“, 2025) apraše – įspėjimas dėl žaidimo turinio, jautresniems galinčio sukelti blogą savijautą. Gulėdamas vonioje, ištiktas fiktyvaus psichinio sutrikimo, žaidėjas ginčijasi su geltonu guminiu ančiuku, plempia vyną, užtvindo vandeniu vonios kambarį ir net gali paskandinti Jėzų.

Paminėjau tik mažesnę dalį žaidimų iš kategorijos, kuri man buvo įdomiausia. Vis dėlto parodą verta aplankyti ne tik žaidžiantiems, bet ir gyvenime nežaidusiems jokio internetinio žaidimo, taip pat turintiems vaikų, kuriems žaidimai yra tapę antrąja tikrove. Įdomu, kad technologijos, sukūrusios įtaigią paralelinę realybę, tuose pačiuose videožaidimuose mėgina supažindinti vaikus ir paauglius su realiu pasauliu ir jo dalykais.

Prieš metus Londono Karališkojoje Alberto salėje su sūnumi klausėmės simfonijos, sukurtos vienam garsiausių fantastinių žaidimų „Elden Ring“ („Eldeno žiedas“, 2022). Simfoniją atliko Londono filharmonijos orkestras. Salė buvo sausakimša įvairiausio amžiaus šio žaidimo gerbėjų. Bufete „geimeris“ anūkas paslaugiai pirko savo močiutei arbatos. Tada sūnui pajuokavau, kad mudvi su tąja močiute koncerte tikriausiai buvom vienintelės, nė karto nežaidusios jokio internetinio žaidimo. Nors dabar dėl močiutės nebūčiau tokia tikra, nes „GamePlay“ parodoje MO sutikau jų – žaidžiančių – net keletą.

Videožaidimų fenomeno nenorėčiau vertinti neigiamai, tik kartais mintyse palinkiu savo vaikui dienos be ryšio.

– EGLĖ FRANK –

RICHARD F. BURTON, VERNEY LOVETT CAMERON

Į auksinę pakrantę ieškant aukso

Talentingas fotografas, senienų kolekcionierius, keliautojas ir nuotykių ieškotojas – toks 1852 m. Nemėžyje gimusio ekscentriškojo grafo Benedikto Henriko Tiškevičiaus paveikslas. 1874 m. jis vedė amerikietę iš Bostono Clarą Elisabeth Bancroft (1857–1883), su ja susilaukė trijų vaikų. Dėl silpnos jaunosios grafienės sveikatos šeimai apsigyvenus Madeiroje, Funšalyje, 1882 m. gimė, o 1883 m. sausį Funšalio vyskupo Manuelio Agostinho Barreto (1835–1911) buvo pakrikštyta poros dukra grafaitė Elžbieta Marija (bažnytinėje knygoje įrašyta kaip Isabel Maria). Madeiroje 1883 m. grafus aplankęs lenkų keliautojas, tyrinėtojas Stefanas Szolcas-Rogozińskis (1861–1896) aprašė savo viešnagę. B. H. Tiškevičius svečiui aprodė apylinkes, žinoma, kad per iškylą taip pat buvo ir fotografuojama – galbūt tos nuotraukos kada nors bus surastos. O kol kas, norint pajusti XIX a. pabaigos Madeiros atmosferą, galima atsiversti Richardo Francio Burtono (1821–1890) ir Verney Lovetto Camerono (1844–1894) 1883 m. išleistą veikalą „Į auksinę pakrantę ieškant aukso“ (*To the Gold Coast for Gold*), kuriame pasakojama apie 1881 m. prasidėjusią šių tyrinėtojų kelionę į Vakarų Afriką žvalgyti išteklių. Atrinktos ištraukos apie Madeiros salą, epizodiškai minima ir B. H. Tiškevičiaus žmona Clara Elisabeth.

Vertėja

Madeiroje prie manęs prisijungė (1882 m. sausio 8 d.) kapitonas Cameronas [...]. Mūsų tikslas buvo ištyrinėti vadinamuosius Kongo kalnus[1], kurie pastaraisiais metais jau tapo beveik mitiniai.

[...]

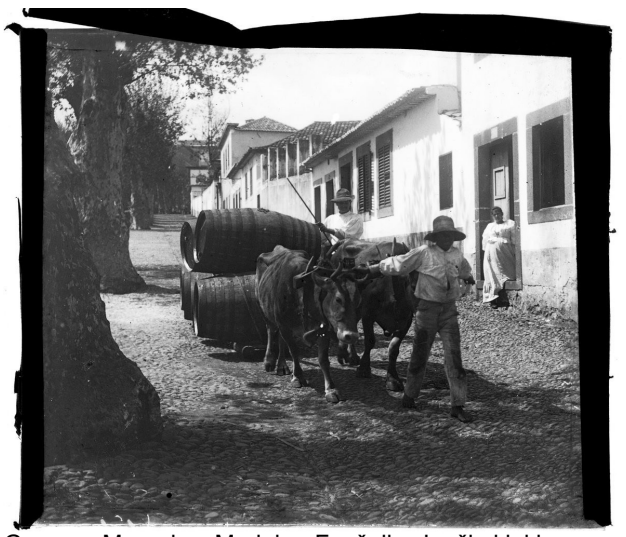

Georges Maroniez. Madeira, Funšalis. Jaučių kinkinys. 1898. Šaltinis: gallica.bnf.fr

III skyrius

Dvi savaitės Madeiroje

[...] Klimatas Madeiroje nelabai tinkamas sėsliam gyvenimo būdui: jis palankesnis tam, kuris mėgsta *flâner*[2] ar, pasak Victoro Hugo, *errer songeant*[3].

[...]

Madeira garsi iškylomis, kurios, visgi, yra malonios tik geru oru. Didelis jų trūkumas – pernelyg aukšta kaina [...].

Ruivo kalnas (*Pico Ruivo*) buvo nuvilianti nesėkmė. Mes neregėjome nieko, išskyrus škotišką miglą, kuri mus sustingdė iki kaulų; mes virpėjome, stovėdami sniego purvynėje, kuri visai priminė Aukštutinį Norvudą[4]. [...]

Per mūsų trumpą kelionę ir visas kitas išvykas matėme daug mažų kaimelių, apgyventų nesugadintų ir paprastų Madeiros valstiečių. [...] Gana tylūs žmonės [...] net gaidžiai ir vištos, pririšti prie senų batų, kvaksi santūriai. [...] Išskyrus sausį ir vasarį, yra ramu, be galo ramu – atrodo, kad net lapai nekrusteli. Šis švelnumas ypač atsiskleidžia kalboje, kuri neturi to žemyno portugalų kalbos šiurkštumo. [...]

Vietiniai žmonės, guvūs, judrūs, liesi žmonės, daugiausiai vilki senuosius tautinius rūbus. Kai kurie vis dar nešioja (kaip vyrai ir moterys kadaise) keistą *carapuça*, kepuraitę su kutu tarsi uodegėle. [...] Moterys vilki margus pasijonius iš namuose austo bajaus ar vilnonio audinio, nudažyto mėlynai, ryškiai raudonai, rudai ar oranžine spalva [...]. Kaimuose paplitę tamsiai raudoni šaliai ir kepuraitės, jie dengia galvas kaip mantilijos.

Valstiečių pirkelės pačios paprasčiausios, stovinčios plantacijose primena afrikiečių būstus. [...] Net geriausi namai, išskyrus anglų namų kopijas, yra menkai apstatyti [...].

Nukelta į p. 5 ►

[1] Nors buvo pažymėti senuosiuose žemėlapiuose, iš tiesų jie neegzistuoja (*visos pastabos – vertėjos*).
[2] „Vaikštinėti (*pranc.*).
[3] Susimąsčius klajoti (*pranc.*).
[4] Londono dalis.

Mechaninis padaras ir mes: generatyvinis dirbtinis intelektas ir fotografija

Ar mes luditai, posthumanistai, ar stovime tarp jų kažkur per vidurį? Pastaruoju metu viešajame diskurse vyrauja dirbtinio intelekto, jo poveikio visuomenei, menui, žmogui tematika. Tačiau šis klausimas senas kaip ir visa mūsų modernioji istorija. XVIII ir XIX a. sankirtos fenomenas buvo luditai, žmonės, kurių darbą industrializacijos epochoje keitė mašinos. Šiandien šis žodis apskritai apibrėžia industrializacijos, modernizacijos, automatizacijos ir praėjusio amžiaus dešimtojo dešimtmečio kompiuterizacijos priešininkus. Gal dirbtinio intelekto (DI) diskursas prikelia šiuolaikinius luditus? Filosofas Walteris Benjaminas, rašydamas apie meno padėtį technologinio vystymosi eroje, skeptiškai žiūrėjo į fotografijos atsiradimą, jis galvojo, kad ši nauja technologija sudarkys tikrąją meno kūrinio aurą. Benjaminas teigė, kad XIX a. kilo ginčas dėl fotografijos ir tapybos meninės vertės. Kokia kūryba, kokiomis priemonėmis ir koks kūrybos procesas yra labiau menas, tikrasis menas? Benjaminas atkreipė dėmesį, kad šio laikotarpio menininkai buvo taip apsėsti klausimo, ar fotografija tikrai yra menas, kad nepastebėjo svarbesnio klausimo – ar fotografijos išradimas nepakeitė meno pobūdžio apskritai? Jo nuomone, tapybos, taip pat ir meno krizė, paskatinta fotografijos atsiradimo, yra glaudžiai susijusi ir su tuo, kad fotografija tapo lengviau prieinama ir interpretuojama masių. Taigi iš Benjamino svarstymų matyti, kad tapyba ir fotografija susipyko dėl masių dėmesio. Šis meno pasaulio konfliktas ir kūrybos krizė dėl fotografijos atsiradimo XIX a. yra tam tikri šiuolaikinių debatų apie dirbtinio intelekto kūrybą pirmtakai.

Kaip ir prieš kelis amžius, technologijos kelia grėsmę žmogaus pozicijai darbe, mene ir pasaulyje. Vieni yra luditai, kurie naująją mašiną mato kaip pavojų, kiti bando mašiną perprasti ir su šiuo padaru susidraugauti, o treti naudojasi naujosios eros privalumais.

Filosofė Susan Sontag teigė, jog fotografijos mums reikalingos tam, kad įrodytume tiesą. Fotografija, pasak jos, yra sudedamoji tiesos dalis, negali būti jokios tiesos be fotografijos. Galbūt todėl generatyvinis dirbtinis intelektas (GDI) kol kas yra labiau naudojamas fotografijos mene nei literatūroje, nes fotografijoje galima žymiai akivaizdžiau spekuliuoti „tiesa“, bent iš pirmo žvilgsnio. Fotografija istoriškai buvo patikimumo garantas. Aišku, mes jau žinome, kad tai nėra tiesa, nes fotografo perspektyva ir kas pasirenkama fiksuoti, yra milžiniška galia, leidžianti tiek sukelti pasigėrėjimą vaizdu, tiek juo manipuliuoti.

Šis diskursas apie GDI ir meną paskatino pasikalbėti su menininke, rašytoja, meno kritike, tyrėja Agne Gintalaite. Ji viena pirmųjų Lietuvoje pradėjo dirbti ir kurti pasitelkusi dirbtinį intelektą. Jos darbas su GDI yra unikalus ir gerokai skiriasi nuo kitų su GDI dirbančių menininkų. Ji nesiekia meninių rezultatų inovatyvumo naudodama GDI, o labiau tyrimo būdu pažindinasi su GDI subjektyvumu, nagrinėja tiesos situaciją dirbtinio intelekto eroje. Agnės kūryba yra tyrimas, kuris atveria labai daug galimybių apmąstyti savo santykį su DI. Šiame tekste su Agne kalbuosi kaip su mąstytoja ir atradėja, kuri leidžiasi į šį nepažintą ir dažnai gąsdinantį keistumo, kitoniškumo, haliucinacijų, manipuliacijų ir kolektyvinės pasąmonės lauką. Agnę matau kaip drąsią priešapokaliptinio filmo heroję tyrėją, kuri, priešingai nei dauguma, kuria santykį su šiuo mus gąsdinančiu mechaniniu padaru. Dirbtinio intelekto ir fotografijos meno debatų lauke Agnės tyrimai kuriant su GDI praplečia galimybes mąstyti ne tik apie (post)tiesą, posthumanizmą ir naujus subjektyvumus, bet ir apie save pačius.

Kalbant su Agne, išryškėjo tai, kad ji susiduria su įtampa, kylančia iš vadinamojo fotografijos patikimumo ir GDI „klaidų“. Jos nuomone, GDI iškėlė į paviršių klausimą, kuris visada buvo aktualus medijoms, tačiau neretai buvo pamirštamas, – kiek galime pasitikėti matomu vaizdu. Juk ir prieš GDI erą fotografija buvo pasitelkiama kaip įrankis manipuliuoti ir tam tikra linkme kreipti mases. Kadangi fotografija buvo galima pasitikėti. Fotografija buvo lygi tiesai. Tačiau mes gyvename promtografijų eroje, kur fotografija nebegalime pasitikėti, ypač kaip tiesa. Na, o tiesa... ji jau kuris laikas yra labai komplikuotas konceptas.

Nuotrauka, kuri sustabdė pasaulį

Noriu pristatyti dvi DI palankias, tačiau skirtingas pozicijas vizualiojo meno, o konkrečiau – fotografijos kontekste. Su DI dirbantis vokiečių fotomenininkas Borisas Eldagsenas tapo fotografijos pasaulio sensacija, kai jo pasitelkus DI sugeneruota fotografija, vadinamoji promtografija, 2023 m. laimėjo prestižinį *Sony World Photo Awards* apdovanojimą. Tačiau jo kontroversiškas atsisakymas priimti šį apdovanojimą, jam pačiam iškėlus į viešumą faktą, kad tai yra promtografija, paskatino diskusijas apie fotografijos ir dirbtinio intelekto sukurtų vaizdų santykį. Jo fotografija „Pseudomnesia: The Electrician“ tapo „Nuotrauka, kuri sustabdė pasaulį“ („The Guardian“) ir naujos, ne tik meno, eros simboliu. Prieš metus Borisas minėjo, kad naudojant DI atsiveria skirtingi lygiai: mėgėjiškas – kai prašome bet ko ir bet kaip, inžiniškas – kai išmanome, kaip rašyti promtus, DI skirtas komandas, dėl komercinio ir gražaus rezultato, ir tas lygmuo, kai DI naudojasi menininkas. Menininkas turi idėją ir DI naudojasi kaip įrankiu, DI tampa teptuku menininko rankose. Tu įsivaizduoji savo konceptus ar tai, ko nori, ir DI duodi užklausą, savo gaunamus rezultatus vis perdirbdamas. Naudodamas DI, menininkas dirba su konceptu, su savo idėjų lauku. Taigi menininkas, kuriantis su DI, vis tiek yra kūrybinio proceso centre. Borisas dirba visų pirma su konceptais, su pasąmonės ir istorinės informacijos klodais. Boriso kūrybos logika yra pasąmonės, sapno logika, kuri atskleidžia karo ir traumos likučius šiuolaikinėje psichikoje, vokiškos kaltės ir identiteto problemą. Tokio su DI kuriamo meno centre atsiduria nebe rezultatas-produktas, o meno procesiškumas, konceptų kūrimas bei išdarinėjimas. Taigi Borisui (su) DI kuriamo meno vertė išlieka žmogiška, kaip ir medijų teoretikui Ignui Kalpokui, kuriam DI kuriamas menas vis dar yra humanistinis menas, orientuotas į žmogų abiejose pusėse: sprendimas kurti ir meno „meniškumo“ vertinimas.

Fotografas Milesas Astray'us laimėjo bronzos ir publikos simpatijų apdovanojimus dirbtinio intelekto fotografijų kategorijoje už nuotrauką „Flamingone“ – nors ji ir nebuvo sugeneruota GDI. Rožinis plunksnuotas kamuolėlis su kojomis liminalioje erdvėje. Fantastinis padaras, tam tikras monstras, stypsantis keistame paplūdimyje. Nenuostabu, kad nuotrauka laimėjo. Joje esama GDI nejaukos elementų. Paaiškėjus, kad tai tikra fotografija, Astray'us buvo diskvalifikuotas. Tačiau šis menininko dalyvavimas konkurse kaip performansas buvo sąmoningas – jis norėjo apversti situaciją, parodydamas, kad tikra fotografija gali būti palaikyta GDI kūriniu. Jo atvejis atsako į Boriso Eldagseno, kurio GDI nuotrauka laimėjo tikrų fotografijų konkursą, atvejį. Panaši situacija nutiko ir fotografei Suzi Dougherty – ji buvo klaidingai apkaltinta panaudojusi GDI savo fotografijose ir diskvalifikuota iš konkurso. Šios GDI ir fotografijos pasaulio dramos atveria menininkams lauką žaisti. Astray'us paskelbė pareiškimą, kuriame paaiškino, kodėl į GDI fotografijų konkursą jis įtraukė ne dirbtinio intelekto sugeneruotą nuotrauką: „Pastaruoju metu matydamas atvejus, kai DI sugeneruoti vaizdai konkursuose nustelbia tikras nuotraukas, pagalvojau, kad galėčiau šią istoriją apversti aukštyn kojomis ir būtent taip, kaip tik žmogus galėtų ir norėtų, pateikdamas tikrą nuotrauką dirbtinio intelekto fotografijų konkursui.“ DI, meno pasaulis ir menininkas yra trys veikėjai, įeinantys į barą pokšto pradžioje. Kol kas mes tik nežinome, kaip šis pokštas baigsis.

Kūnas (ir siela?)

Menininkės Agnės Gintalaitės požiūris į GDI ir promtografiją skiriasi nuo dažnesnio menininkų humanocentrinio požiūrio į kūrybą. Jos darbas su GDI yra tam tikras etnografinis tyrimas. Menininkę domina ne GDI kaip įrankis kurti tam tikrą jos viziją, o greičiau ji nori savo kūryboje, kuri yra labiau tyrimas, apčiuopti tai, kas GDI kūrybiniame procese yra specifiška ir visiškai kitoniška, nebūdinga žmogui. Įdomu, kad tai, kuo kaltiname GDI (stereotipiškumas, pasikartojamumas, seksizmas, rasizmas etc.), kyla iš duomenų, kuriais apmokyta GDI sistema, – iš žmogaus, iš mūsų sociokultūrinės vaizduotės bei masių vertinimo kriterijais paremtų atrankos algoritmų. Agnė šiuos kūrinius vengia vadinti promtografijomis, nes darbą su GDI ji patiria ne kaip raginimų (angl. *to promt* – raginti), o kaip derybų rezultatą. Toks kūrybinis procesas su GDI atrodo panašus ne tik į derybas su algoritmais ir duomenimis, bet ir į pokalbį su šia neuronetipiška GDI vaizduote ir per jį pasimatančia kolektyvine pasąmone.

Tačiau vadinamosios GDI klaidos, jo *gliukai*, yra tai, kas būdinga būtent jam. DI klaidos parodo, kuo dirbtinio intelekto ir žmogaus kūryba yra specifiška. GDI kūryba atsiranda iš klaidos, iš informacijos trikdžio, kur jo turinys nukrypsta nuo žmogui įprastų loginių standartų. Atsiradimo pradžioje DI buvo labai sunku atvaizduoti rankas. Tai matyti ir Boriso Eldagseno nuotraukoje, kuri skandalingai laimėjo *Sony World Picture Awards* apdovanojimą. Pasak Agnės, GDI *gliukai* atsiranda iš to, kad jis neturi rankos fizinės, percepcinės patirties. Jis gali apdoroti daug skirtingų rankos nuotraukų, bet neturi rankos patyrimo realiame, materialiame erdviniame pasaulyje. GDI kūrybinės klaidos rodo, kad jis neturi kūniškos patirties ir todėl nesupranta rankos anatomijos. Aš skubu sakyti Agnei, kad gal todėl GDI naujai parodo kūno ir sielos perskyros, tokio dekartiško dualizmo, problemą. Filosofas René Descartes'as ir modernieji laikai užfiksavo kūno ir sielos atskirumą. Kūnas yra materialus sielos kalėjimas, o sielos veikla yra kūryba. Žinoma, mes seniai žinome, kad toks kūno ir sielos atskyrimas yra problemiškas. Žmogus kuria per savo kūną. O GDI daro klaidas, nes neturi kūniškos patirties ir iš jos ateinančio žinojimo. Tačiau Agnė mano, kad kūnas ir siela neturėtų būti atskiriami, taip pat ir generatyvinio dirbtinio intelekto kūryboje. GDI irgi turi kūniškumą, tačiau visai kitą nei mes. Panašiai kaip bet kokios būtybės, GDI kūniškumas yra problemiškas. Žmonių kūnas yra įvairiausių galios ir politinių diskursų įkaitas. Pasak Agnės, „GDI kūnas yra energinis vampyras – vieno paveikslėlio energijos sąnaudos svyruoja nuo maždaug 0,03 iki 0,12 kilovatvalandės (kWh), priklausomai nuo naudojamo modelio, infrastruktūros ir vaizdo sudėtingumo. Pavyzdžiui, vienas paveikslėlis, generuotas pasitelkiant tokias platformas kaip „Stable Diffusion“ ar „DALL·E“, dažniausiai sunaudoja apie 0,1 kWh energijos, kas prilygsta maždaug trims kartams užvirti elektrinį virdulį. Nors tai gali pasirodyti nedaug, verta atkreipti dėmesį, kad kūrybiniame procese dažnai sugeneruojama daug preliminarių vaizdų, kol pasirenkamas vienas galutinis, – taigi vienam projektui tenkančios energijos sąnaudos gali pasiekti 1–2 kWh ar daugiau. GDI kūryba turi akivaizdų skaitmeninį pėdsaką klimate. Šis klausimas vis dažniau aptariamas meno ir technologijų sankirtoje, kur kai kurie menininkai imasi veiksmų – riboja generavimų su DI skaičių, renkasi efektyvesnius modelius arba kompensuoja anglies dvideginio emisijas.“

Šitoks DI materialumas – jo energijos vartojimas ir serveriai – galbūt gali būti suvokiamas kaip tam tikras DI kūniškumas. DI neturi anatominės patirties ir iš jos ateinančio suvokimo, dėl to jis daro tam tikras klaidas. Tačiau jo serveriai ir vartojama energija yra jo materialumas arba gal net tam tikras kūnas?

Nukelta į p. 4 ►

Iliustracijos: Agnė Gintalaitė. Iš serijos „Besivejant skaitmeninę tiesą“. Generuoti vaizdai iš asmeninio albumo fotografijų. 2024

Mechaninis padaras ir mes: generatyvinis dirbtinis intelektas ir fotografija

► Atkelta iš p. 3

Pasak Agnės, kalbant apie kūną viskas labai komplikuojasi, generatyvinis DI neprivalo turėti sensorinės sąveikos su pasauliu, jis turi generuoti turinį, kuris atitinka arba pranoksta žmogaus kūrybą, jis kuria iš algoritmo. Tačiau ji teigia, kad egzistuoja įkūnyto dirbtinio intelekto sritis (angl. *Embodied AI*), kur dirbtinio intelekto modeliai turi kūnišką patirtį ir jutimiškai patiria išorinį pasaulį ar net bando savo jutimus interpretuoti sukurdami jiems vaizdus ar tekstus.

Tačiau kalbant apie GDI kūrybą, kur ir atsiranda promtografija, man įdomi kūno ir sielos įtampa, kaip kelianti klausimą – ar išvis įmanoma kurti be kūno? Galbūt kitoks generatyvinio dirbtinio intelekto materialumas gali būti suvokiamas kaip tam tikras kūniškumas?

Agnė pažymi, kad dažniausiai GDI klaidos ir taip kūrybiškumas gimsta per atsitiktinumą nulemiančius algoritmus – duomenys sunaikinami ir (per)kuriami iš naujo pagal algoritmą. Šis algoritmas nulemia atsitiktinį duomenų perdėliojimą, taip pat ir kažką kitoniško naujai sugeneruotame vaizde. Jei tokio algoritminio atsitiktinumo nebūtų, DI nesugeneruotų nieko naujo, tik atkartotų į sistemą mūsų įkeltus vaizdus.

Galbūt galima teigti, kad DI materialumas yra kitoks nei mūsų, todėl jo materialumas (arba kūniškumas) yra nežmogiškas. Galbūt jo nežmogiškas materialumas, žmogiškos anatominės patirties stygius gali daryti įtaką jo generuojamų vaizdų keistumui. Jam stinga mūsų materialinės patirties. Tas DI kuriamų vaizdų keistumas ar *gliukas*, kuris parodo mums neatpažįstamą realybę, yra kažkas, ką DI inžinieriai bando jo mokymo procese šalinti. Tačiau DI neuronetipiškumas, jo klaidos per algoritmų lemiamą atsitiktinumą ir jo kūniškos patirties stygius, o tiksliau, jo kitoks materialumas – kitas kūniškumas – ir yra tai, kuo DI kūryba, vaizduotė ir būtis yra įdomios.

Per GDI klaidas mes galime apčiuopti jo kitoniškumą, sako Agnė. Per GDI klaidas mes susiduriame su šio mechaninio padaro neuronetipiška vaizduote tokia, kokia ji yra pati savaime. Dirbtinio intelekto ir kūrybos tema iškelia į paviršių kūno klausimą, o tiksliau – kūno ir sielos, materijos ir idėjos įtampas. Kiek mūsų pačių kūnai ir kūniškos patirtys veikia mūsų kūrybą. Kūrybą, kuri nuo Platono iki moderniųjų laikų buvo priskirta sielai ir dvasinei karalystei, ne kūnui ir mėsiškai jo patirčiai. Sparnuotas kuriančios menininko sielos vaizdinys, iškilęs romantinėje epochoje, vis dar yra aktualus šiandien, kūryba vis dar ekskliuzyviškai priklauso žmogiškajai sričiai. Kuria tik žmogus, ir žmogus kuria iš dvasinės plotmės. Romantinė epocha priskyrė kūrybą vos ne dieviškumo kategorijai, ji yra atsakinga už požiūrį, jog menininko kūryba suvokiama kaip sielos veikla. Tačiau šiandien vis artimesnis požiūris, kuris prisileidžia idėją, jog mes kuriame ne todėl, kad nepaisome savo kūniškumo ir pakylame į sielos plotmę, o būtent todėl, kad egzistuojame kaip ši mėsingo triukšmo visata, kuriame per savo kūną ir jo patirtis.

Agnės kūrybai, kuri yra labiau etnografinio pobūdžio tyrimas, didelę įtaką daro posthumanizmas. Posthumanistinis požiūris nagrinėja kitas sąmones, ne tik žmogiškąją, kaip suvokimo centrą. Kitaip tariant, iš Agnės posthumanistinės žiūros, kuri svarsto kitokius buvimus ir kitokias egzistavimo patirtis, atsivėrė interesas megzti santykį su šiuo nauju mechaniniu asmeniu. Analizuojant jo suvokimo patirtį, savaime suprantami dalykai ima atsiverti ir problemizuotis kitaip. Jei baltojo vyro subjektyvumas kadaise buvo esminė tiesą apibrėžianti perspektyva, ją ėmė plėsti, problemizuoti ir keisti moteriški, postkolonialistiniai subjektyvumai, įvesdami ir savo patirtis. Panašiai posthumanizmas atveria erdvę ne-žmogiškosioms būtybėms ir jų subjektyvumui, o taip ir DI.

Kūno ir sielos, posthumanizmo ir romantinės epochos menininko ir kūrybos dilemos atskleidžia, jog DI mums gali būti įdomus ir dėl to, kad jis turi kitą materialumą arba visai kitą (ne)kūniškumą, kuris parodo mums kitas suvokimo, o gal tiksliau – kitokio suvokimo galimybes.

Menas iš didžiosios raidės ir Meno biznis

Dažnai manoma, jog (su) GDI generuojamas menas kelia grėsmę menininkui vien dėl to, kad GDI optimizuoja kūrybos procesą ir gali kurti gražius vaizdinius ir nuotraukas, kopijuoti estetiką. Tačiau milžiniškas vaizdinių kiekis, padidėjęs dėl GDI prieinamumo, nereiškia, kad aplink bus daugiau meno. Lygiai taip pat šie dirbtinio intelekto eros pokyčiai nereiškia žmogaus kūrybiškumo pabaigos. Filosofas Ignas Kalpokas pažymi, kad panašiai kaip fotografija šiandien yra pripažinta meno forma, tačiau ne kiekviena išmaniuoju telefonu padaryta nuotrauka laikoma menu, taip ir tik dalis viso dirbtinio intelekto sukurto kūrybinio turinio bus laikoma tinkama įtraukti į „meno“ kategoriją.

Kūrybiškumą kaip bene kiekvieną reiškinį galime interpretuoti istoriškai ir būtent per tokią interpretaciją matyti, kad kūrybiškumas yra politizuotas konceptas. Todėl, pasak Kalpoko, kūrybiškumas kaip politinis konceptas tapo priemone ištrinti nevakarietiškų kultūrų ir čiabuvių požiūrį į kūrybiškumą, nors net Vakaruose, pavyzdžiui, moterys šimtmečiais nebuvo laikomos galinčiais kurti žmonėmis. Joms iš esmės buvo nepripažįstamas kūrybos atstovų statusas: siela buvo ta, kuri kuria, siela kuria per vyrą, nes vyras yra kūrėjas, kadangi jis yra sukurtas pagal Dievo atvaizdą. Moteris buvo laikoma labiau kūniška, todėl turinti žemesnio rango, mažiau pažengusią, nekuriančią sielą.

Galima manyti, kad ta pati strategija pasireiškia ir dirbtinio intelekto sukurto turinio atžvilgiu. Čia išryškėja kūrinio meniškumo klausimas, paplitęs jau ir modernybės laikais atsiradus fotoaparatui, kas paskatino masinės produkcijos ir meno prieinamumo baimę. Kūrinio meniškumo klausimas labai dažnai yra politinis klausimas. O politinis klausimas yra galios klausimas. Pasak Agnės, meno biznį atspindi šios meno lauko dinamikos, nes retas, ekskliuzyvinis kūrinys yra vertinamas kaip brangesnis ir yra parduodamas už didesnę kainą, o su DI kurtą kūrinį meno pasaulyje yra sunku vertinti, jis praranda retumo, ypatingumo aurą, taip pat ir piniginę vertę. Diskursas aplink DI kūrybą į paviršių iškelia meno pasaulio problematiką būtent per kūrybos ir politiškumo dinamikas – kieno ir kokia kūryba bus laikoma menu, gaus vietą galerijoje, finansavimą, bus perkama, bus pripažinta kritikų ir gaus Meno iš didžiosios raidės titulą. Šis titulas nėra kūrinio paties savaime savybė, o labiau galios santykių rezultatas, tam tikra galios pozicija.

GDI ir kolektyvinė pasąmonė

(Su) DI kuriamas menas yra šių dinamikų apsuptyje. Todėl Agnės darbas su GDI priešinasi šiai paradigmai. Agnė su GDI dirba etnografinio tyrimo forma, kūrybos proceso metu GDI yra bendrininkas ir kompanjonas. Tokio simpoetinio kūrybos proceso metu atsiskleidžia generatyvinio dirbtinio intelekto preferencijos, kurios parodo masių poreikius, kultūrinius stereotipus. Ją domina ne GDI išgaunamo rezultato ir jos vizijos atitikimas ir to rezultato gludinimas, bet tai, kokį ir kieno žvilgsnį atspindi GDI.

GDI apmokomas žmonių sukurtais vaizdais, vėliau, tęsiant mokymo procesą, generuojami vaizdai yra vertinami taip pat žmonių. Taigi GDI generuojami vaizdai atspindi kolektyvinę vaizduote ir žmonių, ne GDI, stereotipus. Agnė pažymi kad GDI turi labai vyrišką žvilgsnį: kai paprašai sukurti moterį, beveik visada sugeneruojama labai seksualizuota, jauna moteris. Žinoma, – sakau jai, visiškai nenustebinta, tačiau vis tiek nusivylusi tokiu žmonijos atspindžiu per GDI. Galbūt GDI problematika yra žmonių problematika, nes GDI kuria iš didžiųjų duomenų (*Big Data*), kurių dalis esame kiekvienas mūsų. Paprašytas sukurti žmogų, GDI sukurs vyrą, moteris bus papingas padaras, seksuali iškamša, vergas bus juodaodis. Įdomu tai, kad Agnė pastebi GDI savicenzūrą specialiose programose, kur GDI rezultatai yra smarkiai ribojami, tose programose matyti, kad sistema paslepia savo pačios sugeneruotus vaizdus, jų nerodo, nes jie neatitinka „bendruomenės normų“. Kitaip tariant, tokie vaizdai, sugeneruoti iš didžiųjų duomenų, pasirodo esantys neetiški pačiai sistemai. Tokie atvejai parodo konfliktą tarp mūsų kolektyvinės pasąmonės ir etinės, vertybinės plotmės. Agnė pasakoja savo darbo su GDI istorijas ir keisčiausius bei nejaukiausius atvejus. Kaip įkėlus savo pačios nuotrauką, suteikiant eksplicitiškai tik estetines koordinates, dirbtinio intelekto programa ją pradėjo generuoti be drabužių. Tačiau užklausoje šio paliepimo – šio nuotraukos turinio promto – nebuvo. Agnė dirba su GDI jam nurodydama tik estetines koordinates, t. y. užklausoje yra pateikiamas tik fotografijos stilius. Būtent taip ji kalbasi su GDI: per paties GDI laisvai pasirenkamą turinį, siužetines interpretacijas ir turinio konsteliacijas. Ji kelia savo pačios darytas nuotraukas, savo šeimos nuotraukų albumus ir paties GDI sugeneruotą turinį. Agnės darbas su GDI yra „pagal nutylėjimą“ – ten, kur jos pačios paliepimo nėra, pasirodo GDI vaizduotė ir subjektyvumas, GDI interpretuoja siužetinę liniją pats. Todėl įdomu, kad visas siužetinis jos pačios nuotraukos nurengimas ar į vaikų pornografijos pusę linkstantys turiniai yra GDI savivalė. Dirbtinis intelektas kartoja dažniausiai prašomas užklausas.

Per GDI kūrybą išgryninami tam tikri visuomenės stereotipai – kurie kolektyvinę pasąmonę padaro matomą. Kai ilgai žiūri į bedugnę, bedugnė ima žiūrėti į tave, sakė Nietzschės Zaratustra. Gal kai žiūrime į dirbtinio intelekto sugeneruotus vaizdus, pradedame žiūrėti į save. Kolektyvinė pasąmonė mums rėžia akis per GDI vaizdus, ir tai, ką šiuose vaizduose mes matome apie mus pačius, nėra patogu.

Mechaninis padaras ne toks ir tolimas

Tačiau Agnės žvilgsnis krypsta nuo žmogiškosios įtakos GDI į tai, kur GDI savivaliauja ir žaidžia su mums atpažįstama logika, ne su mūsų visuomenės stereotipais, o ten, kur pasirodo GDI haliucinacijos ir *gliukai*. Agnė kalbasi su GDI duodama jam estetines koordinates, dažniausiai tai nespalvotos, tikroviškos fotografijos estetika. Tokia estetika mums asocijuojasi su patikimu kadru, su tiesa, tai tam tikra patikimumo estetika. Tokiu formatu menininkė reiškia tam tikrą GDI neįmanomybę, mums atpažįstamoje ir patikimoje estetikoje ji iškelia į paviršių dirbtinio intelekto netipišką vaizduotę ir šios netipiškos vaizduotės turinius. Mums nepažinta logika, haliucinacija pasirodo tokiu formatu ir estetika, kuri mums istoriškai signalizuoja – tai tikra. Tačiau šioje tikrovės estetikoje Agnė išryškina tai, kas mums neatpažįstama, – šio mechaninio asmens mąstymą, svetimą jo logiką ir savitą, kitonišką arba neuronetipišką vaizduotę.

Atsiskleidžia du tyrimo momentai, tai, kokias turinio interpretacijas daro GDI, kokį turinį jis pasirenka pats, turėdamas tik estetines koordinates. Galbūt tai atspindi dažniausiai jo prašomas užklausas. Bet galbūt dar įdomesni yra momentai, kur GDI nukrypsta nuo to scenarijaus, kurį išmoko dėl masinės tam tikro turinio paklausos, ir haliucionuoja pats. Per savo specifinį kūrybos būdą, kai duomenų struktūros yra sunaikinamos ir tada atstatomos iš naujo pagal algoritmus, kurie nulemia kažką naujo, tačiau dažnai šitoks naujumas gali pasirodyti mums nelogiškas, keistas, nejaukus, ši neuronetipiška vaizduotė atkuria duomenis, kurie mums gali pasirodyt kaip klaida, daugiau ar mažiau akį rėžianti, (ne)pastebima klaida. Per savo mechaninį kūrybiškumą. Bet būtent tai ir yra GDI autonomija, jo savitumas. Taip mes susiduriame su kažkuo, kas būdinga būtent jam, šiam mechaniniam asmeniui.

Agnė pažymi, kad GDI generatoriai yra kaltinami dėl tokių netipiškų vaizdų. Kitaip tariant, praleidžiama krūva valandų ir daugybė žmonių dirba prie to, kad normalizuotų DI kuriamą turinį ir prigretintų prie kažko, ką mes galime atpažinti. Bet, kaip tikra posthumanistė, Agnė gina šį mechaninį padarą: „Tie stereotipiniai vaizdai yra mūsų, ne GDI. GDI suskaičiuoja, ko iš jo yra norima, kas sulaukia daugiausiai *laikų*. Generatyvinio dirbtinio intelekto apmokymo procese dalyvauja daug vertintojų. Jį vertina ne išprusę menininkai ar tyrėjai, jo išgaunamus rezultatus vertina paprasti žmonės iš marketingo stilistinės perspektyvos, paprastom kategorijom, kas yra gražu ir kas ne. Mokymo proceso metu vertinama tūkstančiai sugeneruotų vaizdų, kuris yra geresnis. Geresnis pagal šiuos žmones. Taip GDI išmoksta daryti tai, kas labiausiai tiems žmonėms, tiems jo mokytojams patinka, kas sulaukia daugiausiai teigiamų vertinimų. GDI vaizdai yra žmonių mokymo rezultatas, jie tikrina, kad šie vaizdai būtų teisingi, kad atitiktų standartus, normas. Tačiau duomenyse yra visko. Išmokęs derėtis su sistema, gali gauti kažką visiškai kitokio, pats gali apmokyti savo duomenimis, apmokyti juos tuo, kas patinka tau, tokiu būdu galima susikurti vos ne savo *alter ego*. Tačiau kolektyvinės vaizduotės stereotipai, tarsi jungiškosios kolektyvinės pasąmonės archetipai, netikėtai išnyra ir čia, kaip kad ir vėl pasirodo klaidos, ir būtent jos mane labiausiai domina. Vaizdo įrašų generavimų metu, kada jungiami du skirtingi vaizdai, matyti, kaip veikia GDI „kūrybiškumas“ – kaip asociatyviai jungiami realybėje nesujungiami kūnai ir erdvės.“

Taigi generatyvinio dirbtinio intelekto vaizdai yra tikrinami, kad atitiktų standartus ir normas, kad būtų „teisingi“. Nors jo kūrybiškumas veikia jungiant tai, kas nesujungiama, iš jo nuolat reikalaujama normos. Mes iš jo reikalaujame normos. Pagrindinė vaizdus kuruojanti ir sistemą apmokanti jėga yra žmonės. Tai žmonės naudoja milžiniškus išteklius, kad DI generuojami vaizdai būtų normalūs. Tokiu būdu per GDI apmokymo procesą įsivyrauja masinio skonio karalija, popsas. Atrodo, kad normalumui sukurti šioje plotmėje naudojama itin daug energijos. Sukurti bei reprezentuoti normalumą per GDI vaizdus, kaip ir normalumą manifestuoti ir įkūnyti realybėje, reikalingi milžiniški resursai. Žmogus nuolatos reikalauja normalumo. Stengdamiesi nušlifuoti, nugludinti ir nutildyti bet kokį keistumą ar klaidą, mes iš savęs ir iš kitų (mechaninių padarų) išsireikalaujame normalumo. Bet atrodo, kad norma yra gan daug jėgų atimantis darinys, sintetinė, sufalsifikuota struktūra. Todėl ironiška, bet gal ir žmonės veikia panašiais principais, vaikai išmoksta atkartoti tuos veiksmus, dėl kurių jie įtinka suaugusiesiems ar yra apdovanojami. Vėliau ir suaugęs žmogus yra įpratęs vertinti save pagal tai, kaip ir kam patinka, ir dėl patikimo masėms dažnai netenka savo autentiškumo. Autentiškumo, kuris buvo mokymo proceso pradžioje, bet buvo užslopintas, koreguotas, perkoreguotas ir taip... ištrintas. Gal ir mes patys dažnai tampame viena nuobodžia mase, mūsų mintys – vienu dideliu algoritmu. Kur kitybė ištrinama, nes yra keista, neįprasta, negauna pakankamai *laikų*. Patys savo gyvenimais pradedame tenkinti masinį skonį, tokioje pataikūnų visuomenės realybėje egzistuojame ir atrodome taip, kad įtiktume: patys tampame popsu, masinio skonio ir poreikio vergais. Galbūt DI diskursas (arba DI-skursas), mokymo schemos ir politika mums yra artimesnės, nei gali atrodyti. Gal mes esame artimiau susiję su šiuo mechaniniu padaru, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio ar užklausos.

– AUDRĖ GRUODYTĖ –

Apie estų literatūros metus ir jų derlių

Su vertėja DANUTE SIRIJOS GIRAITE kalbasi Laimutė Adomavičienė

– Praeiti metai Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos (LLVS) buvo paskelbti Estų literatūros metais. 2024-ieji buvo labai sėkmingi ir dosnūs, nes toks statusas palengvino leidykloms išleisti daugiau vertimų iš estų kalbos. Ar manote, kad būtų nutikęs toks stebuklas nepaskelbus jubiliejinių metų?

– Toks stebuklas jau buvo nutikęs ir 2018-aisiais, ir ankstesniais metais, kai išeidavo po keturias knygas, tad nemanau, kad tai ypatingas reiškinys. Vis dėlto esu labai dėkinga LLVS pirmininkei Daivai Daugirdienei už vertingą sumanymą – skleisti estų literatūrą. Tai ne tik pastūmėjo leidyklas, bet ir mobilizavo mane pačią parengti kuo daugiau verstinių knygų. Tiesa, nemažai laiko teko skirti sklaidos renginiams: estų poezijos ir folkloro vakarui, kino filmų, pastatytų pagal literatūros klasiką, demonstravimui ir kitiems. Tačiau man labiausiai rūpi darbai, o ne kalbos apie juos, tad turėjau pasispausti, juolab kad jokių kitų estų knygų tais metais nepasirodė.

– Jūsų net 5 verstinės knygos buvo publikuotos pernai. Papasakokite, ar šiems vertimams ilgai teko laukti savo valandos?

– Iš tikrųjų išvaduojama dešimtmečius prašėsi tik viena knyga. Kitas estų knygas – Vahuro Afanasjevo romaną „Serafima ir Bogdanas“ ir Matso Traato poezijos proza rinktinę „Haralos gyvenimai“ – planuota išleisti jau prieš metus. Taip pat suomių autorių Noros ir Pirkko-Liisos Surojeginų „Barzdukas ir Kalėdų paslaptis“ – žaismingas pasakojimas apie kelionę per Laplandiją – laukė nuo praėjusių metų. O poezijos rinktinė „Šviesa šiaurinė“ gimė spontaniškai, už ją esu labai dėkinga knygos redaktorei Deimantei Kukulienei, leidyklai „Slinktys“, dailininkui Rokui Bilinskui ir garsiai estų grafikei Marjei Üksinei.

– Praeitais metais pasirodė Jūsų išverstas mažųjų romanų rinkinys skambiu pavadinimu „Trys estai“. Kiek prisimenu iš ankstesnio mūsų pokalbio, jis laukė nuo 1991-ųjų?

– Tikrai taip. Tie romanai yra estų literatūros klasikų Matso Traato, Mati Unto ir Arvo Valtono kūriniai. Juos apysakų serijoje „Žiburiai“ ketino išleisti „Vagos“ leidykla. Bet kai „užsuko čiaupus“, jau surinktus spaustuvėje knygos lankus leidykla atidavė man saugoti... 34 metams. Įsigalėjus rinkos ekonomikai, leidykloms labiausiai rūpėjo pelningumas, nepadėjo įrodinėjimai, kad estų literatūros vaizdas be šių autorių tėra pusėtinas, kad mažasis romanas yra ypač reikšminga estų literatūros žanrinė forma, pasak literatūrologės Jūratės Sprindytės, skatinusi laisvėjimą ir normalios literatūros tapsmą. Ir štai pagaliau kolegos vertėjai sutiko užtaisyti spragą ir išleisti autorius, kurių dėka estų literatūra gali toliau didžiuotis tautinės savimonės tęstinumu. O man nukrito akmuo nuo širdies: visus tuos metus vengdavau Estijoje sutikti autorius, nes nepajėgiau paaiškinti, kodėl neišėjo jų knyga... Ir kaip sugraudino paskutinio gyvo klasiko Arvo Valtono palaiminimas vertėjai ir leidėjai, kai davė sutikimą išleisti knygą. O po savaitės jo netekome.

– Lietuvoje ligi šiol nebuvo dvikalbės estų poezijos rinktinės. Jūs sudarėte ir išvertėte rinktinę „Šviesa šiaurinė / Põhjamaa valgus“. Kaip kilo ši idėja?

– Idėją puoselėjau seniai – kaskart, kai mano vertimų aruode nuguldavo naujas eilėraštis. Estų literatūros metai paskatino kreiptis į „Slinkčių“ asociacijos vadovą poetą Juozą Žitkauską. Seniai kauptus eilėraščius tereikėjo paredaguoti, autoriams pageidaujant papildyti rinktinę naujais vertimais. Kaip minėjau knygoje, eilėraščiai sukaupti iš periodinių leidinių, atrinkti iš poezijos rinkinių ir atsiųsti pačių autorių. Tai anaiptol ne išsami ar sudarytoją kaip nors įpareigojusi poezijos rinktinė, o tik vertėjai atsivėrę išgyvenimai, guriniai, susemti per daugelį metų.

– Neseniai knygą „Šviesa šiaurinė“ pristatėte ir Taline. Kaip ji buvo sutikta estų bendruomenės?

– Žodis „bendruomenė“ gal pernelyg skambus, pristatėme knygą Estijos rašytojų sąjungoje, „literatūrinio trečiadienio“ vakare, į kurį susirinko rašytojai ir literatūros mylėtojai. Renginyje dalyvavo Baltijos Asamblėjos laureatas Antanas A. Jonynas, jis pristatė savo „Naujuosius sonetus“ estų kalba (vertė Tiiu Sandrak ir Katrin Väli). Pavadinome renginį estų ir lietuvių literatūrų tilteliu. Jį turbūt geriausiai apibūdino J. E. Lietuvos ambasadorė Taline Raimonda Murmokaitė: „Vis dar tikintiems stereotipais apie šaltą ir uždarą estų charakterį reikėjo pamatyti lietuvių ir estų poezijos renginį Estijos rašytojų sąjungoje. Kiek ten buvo emocijų, juoko, šilto bendravimo ir dviem kalbomis skambančių eilių!“ Tokio nuotaikingo knygų pristatymo, ko gero, ir man neteko matyti. Ponios Raimondos dėka buvo ir dosnių lietuviškų vaišių, ir apskritai mūsų delegacija kiekviename žingsnyje jautė jos šiltą rūpestį. Turiu dar kartą padėkoti „Slinkčių“ leidyklai už kelionę, Estijos rašytojų sąjungai už priėmimą, visiems vakaro dalyviams, taip pat lietuvių širdžių Ambasadorei!

– Be romanų rinkinyje publikuoto Matso Traato kūrinio, išėjo dar šio žymaus estų rašytojo poezijos rinkinys „Haralos gyvenimai“. Kuo išsiskiria šio autoriaus knyga? Kuo ji aktuali lietuviams?

– Taip, Matsas Traatas apskritai buvo išskirtinis autorius. Produktyvus poetas, prozininkas, dramaturgas ir vertėjas, šiuolaikinės estų literatūros klasikas. Su Lietuva jį siejo bičiulystės ryšiai, rašytojas ne kartą dalyvavo „Poezijos pavasaryje“, jį labai domino Lietuva ir jos gyvenimas. Tad 2024-uosius pati sau vadinu Matso Traato metais, nes, be „Šilagėlės“, išėjo ir stambus poezijos proza veikalas „Haralos gyvenimai“. Jį autorius rašė keturiasdešimt metų ir leido atskirais tomeliais, o 2021 metais išėjo „Haralos biografijų rinktinė“ (*Kogutud Harala elulood*), lietuviškai pavadinta „Haralos gyvenimai“. Tai 513 epitafijų, kurios pinasi viena su kita, tartum nuausdamos pačios Estijos gyvenimą, sudarytą iš pavienių mazgų ir juos jungiančių gijų, nepavaldžių nei laikui, nei vietai. Harala – tai būties simbolis, vaizduojantis Estijos kaimo raidą istorijos lūžių ir krizių metais, tarsi apžvelgiantis estų tautos likimą, taip pat visos Europos ir Lietuvos dvidešimto amžiaus gyvenimą. Tad ši knyga ypač aktuali ir mums. Kartu norėčiau padėkoti knygos dailininkui Jokūbui Jacovskiui, nudžiuginusiam gražiu, santūriai simbolišku viršeliu: bundančią kaimo kapinaičių žemę simboliškai dengia išėjusiųjų vardai. Visai kaip monumente prie Talino – granito luituose iškaltos komunizmo aukų pavardės. Tik viršelyje dar skaudesnis kuklus paminėjimas.

– Kokia Jūsų išversto Vahuro Afanasjevo romano, šeimos sagos „Serafima ir Bogdanas“, istorija?

– Pradėsiu nuo autoriaus: Vahuras Afanasjevas (tikr. Vahur Laanoja, 1979–2021) – estų rašytojas, žurnalistas, muzikos ir filmų kūrėjas. Kelių pripažinimą pelniusių poezijos ir apsakymų rinkinių autorius mirė 2021 metų gegužę, tų pačių metų spalį po mirties jam buvo suteikta Baltijos Asamblėjos literatūros premija už romaną „Serafima ir Bogdanas“ (2017). Dar 2018-aisiais autorius atsiuntė man du didžiulius tomus – romaną estų ir rusų kalbomis. Susipažinti ir pamilti, kaip parašė. Susipažinusi labai norėjau išversti, tačiau nė nedrįsau tikėtis, kad kuri nors leidykla išleis 600 puslapių estų romaną. Ir štai viską nulėmė Baltijos Asamblėjos premija – knygą BA laureatų serijoje nusprendė išleisti Lietuvos rašytojų sąjunga. Kūrinio siužetas apima laikotarpį nuo 1944 metų rudens ligi dešimtojo dešimtmečio pradžios, Estijos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo. Tačiau istorijos šaknys siekia kur kas giliau, XVII amžiaus pabaigą, kai pirmieji Rusijos stačiatikiai, bėgdami nuo patriarcho Nikono reformų, atkilo kitapus Peipaus ežero į estų žemes. Ištisa sentikių kaimų virtinė išaugo palei siaurą beveik 50 kilometrų ilgio ežero krantą. Tai buvo izoliuotas pasaulis, gyvavęs ir veikęs pagal savo nuostatas. Romane vaizduojama rusakalbė Peipaus sentikių bendruomenė, kuri šimtmečius gyveno nusistovėjusiu ritmu ir neteko dvasinio pagrindo atėjus sovietų valdžiai. Daugeliui jos narių tai buvo pasaulio pabaiga. Romaną išversti nebuvo lengva, nes, be savito teksto kliuvinių, tykojo tam tikri faktiniai ir istoriniai netikslumai. Džiaugiuosi, kad skaitytojai sako patyrę daug emocijų, net prieštaringų jausmų, tačiau nelikę abejingi.

Danutės Sirijos Giraitės asmeninio archyvo nuotrauka

Į auksinę pakrantę ieškant aukso

► Atkelta iš p. 2

Jie turi įdomių valgių, tokių kaip *bolo de mel*, meduolinis pyragas, valgomas per Velykas, ir žymusis *carne de vinha d'alhos* (mėsa, marinuota su vynu ir česnaku). [...] Nepaprastai originalūs yra Madeiros saldumynai, kuriais ji kadaise garsėjo pasaulyje [...]. Gėrimas – vanduo arba, geriausiu atveju, *água-pé*, gaunamas paskutinįsyk nusunkus vynuoges.

[...]

Nedidelis sodelis, išsikišęs virš stačios uolos, atveria vaizdą į *Quinta da Vigia*, neseniai įsigytą pono Hollway'aus [...]. Nieko nėra gražesnio nei jos aplinka, kuri patraukė Austrijos Imperatoriškąją Didenybę, o dabar – žavingąją grafienę Tiškevičienę.

[...]

Už *Socorridos* driekiasi puikus *Camara dos Lobos*, arba *Cama di Lobos*, slėnis – jūros vilkų, arba ruonių, buveinė. Su vešliais cukranendrių ruožais, terasomis, puikiomis giraitėmis, tolumoje švytinčia auksine šviesa, melsvais atspindžiais, violetiniais šešėliais, jis atrodo kaip scenos dekoracijos, kaip *décor de théâtre*. Tunų žvejyba, vyno gamyba ir cukraus virimas pavertė jį iš „vargingos vietos“ į pasiturinčią gyvenvietę, kurios aukšti balti namai nepadarytų gėdos ir didmiesčiui [...].

Sala kasmet aplankoma bent 500 anglų laivų ir esama nuolatinio „žalios mėsos“ poreikio. Nežinojau, kad burokai, viena geriausių priemonių apsisaugoti nuo skorbuto, yra plačiai išmėginti.

[...]

Viešų pramogų Funšalyje nedaug. Jau senokai teatras buvo paverstas grūdų sandėliu, o dabar tai – vyno krautuvė. Iš lentų sukaltas cirkas perkeltas iš po Pik Forto arčiau jūros; jam labiausiai trūksta žmonių ir arklių. Vokiečiai turi pakenčiamą biblioteką; o viešojoje *bibliotheca* Miesto rotušėje, prie Jėzuitų bažnyčios, saugoma senų tomų, daugiausiai surinktų iš vienuolynų. 1851 m. knygų buvo 1 800, dabar galėtų būti 2 000; jos tvarkingai ir švariai saugomos dviejose seno, solidaus pastato patalpose. Žinoma, kolekcija kiek eklektiška, Foxo „Kankiniai“ ir „Šventųjų gyvenimai“ taikiai rymo prie Voltaire'o „Enciklopedijos“. Katalogo, žinoma, nėra ko tikėtis.

Esama trijų masonų ložių ir dviejų portugalų klubų, vieno gero, kito – ne [...]. *Café Central*, su *estaminet*[5] ir prancūziško biliardo stalu, yra gausiai lankoma jaunimo, bet ne nuolatinių miesto gyventojų.

[...]

Pagrindinės *passetemps*[6] Madeiroje – tai valgymas, gėrimas ir rūkymas; toks žirgo erdviame garde gyvenimas, kai gyvulys ėda *pour passer le temps*[7]. Po ankstyvos arbatos su skrebučiu – pusryčiai *á la fourchette* devintą; lygiai tokie pat sotūs priešpiečiai, arba, veikiau, ankstyvi pietūs (nr. 1), tarp 13 ir 14 valandos, popiečio arbata, antri pietūs nuo 18 iki 19 valandos.

[...]

Kalbant apie *petite industrie*[8] Madeiroje, vyksta gan judri prekyba „vietinės gamybos produktais“ su garlaivių keleiviais. Į sąrašą patenka papuošalai ir medžio inkrustacijos; gėlės iš plunksnų, šiaudinės skrybėlaitės, nėriniai ir siuviniai, pastarieji – importo prekė; nedažytos odos batai; saldėsiai, ypač gvajavų sūris; vaškiniai vaisiai, sapindų apyrankės ir „Jobo ašaros“; medinės ir molio kaukės, pintinės ir gerai žinomos iš vytelių pintos kėdės, stalai ir sofos.

Vertė Ugnė Ražinskaitė

[5] Maža kavinė (*pranc.*).
[6] Pramogos (*pranc.*).
[7] Prastumti laiką (*pranc.*).
[8] Smulkųjį verslą (*pranc.*).

Iš bloknoto (55)

Patvinusios pavasario upės neša viską, kas tik pakliūva į jų srovę, kartais sugriebdamos ir vieną kitą vertingą, šeimininkų prastai prižiūrėtą daiktą. Prie skubančios Vilnelės, kaip ir prie Neries, – nė vieno vandens paukščio. Tyla. Mylisi? Peri saugesnes vietas susiradę? O jau kai visi išlįs, tai bus triukšmo, šurmulio ir džiaugsmo pakrančių stebėtojams! Tyliai atėjo Verbų sekmadienis, karo Ukrainoje nuotaikos prigesino ir mūsų tradicinių švenčių džiaugsmą. Ir nuoširdžiųjų, įkvėptųjų verbų pynėjų gretoms retėjant dabar jas bet kaip riša trokštantys kuo daugiau parduoti. Žiūriu į tą rusvą Vilnelės vandenį ir galvoju, apie ką šiandieną kalba menininkai. Kur skauda? Ką gydo? Man regis, nemažai jų bando kalbėti apie pasaulį, suvokti, koks jis yra, kas tu jame esi ar galėtumei būti. Ne visiems sekasi prasmingiau jį aprėpti.

Scena iš spektaklio „Fermentacija“. Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

O gausūs, nenuilstantys ir nenusimenantys žiūrovai vis laukia gerų spektaklių. Dabar jau kone visi Lietuvos teatrai yra daug ko prižadėję, nors sezonas besibaigiąs, aukso kryžiai dosniai išdalinti; sakau, gal jau laikas naujas kapines, kolumbariumus, specialias saugyklas jiems statyti, nes greitai nebus neapdovanotų, nepagerbtų, o kiti ir po keliolika aukso kryžių turės. Labai keista matyti, kai eilinis normalus, neblogas spektaklis ar jo režisierius apdovanojamas – lyg veiktų kokia slapta ūgio suvienodinimo sistema. Kad tik neliktų kas nepastebėtas, nuskriaustas. Taip klaidinami žiūrovai.

Apie pasaulį, atrodo, bando kalbėti ir režisierius Antanas Obcarskas Nacionaliniame dramos teatre režisuodamas jauno dramaturgo Lauryno Adomaičio pjesę „Fermentacija“. Autorius įdomiai aptaria savo pjesės sumanymo aplinkybes jam gyvenant Paryžiuje, šiltai pasakoja apie iš arčiau pažintą raugyklą bei duonos kepyklą ir joje veikiančius žmones, kurie tampa jo pjesės veikėjais. Režisierius teigia fermentaciją suprantąs kaip procesą, kaip galimybę keisti ir keistis. Bet čia pat sau prieštarauja: „Pasaulis žiaurėja. Veidmainystė taip susifermentavo, viskas taip užrūgo, kad tas raugas jau nepakenčiamas.“ Galbūt žiūrovams būtų aiškiau, jeigu girdėtų visą pjesės tekstą, dabar girdi tik kas trečią žodį, net pagrindinis veikėjas, aktorius Giedrius Savickas, atrodo, tiki, kad čia, kaip ir televizijoje, viskas bus tvarkingai įrašyta, ir savo tartim bei greitakalbe visai nesirūpina; dauguma jaunesnės kartos aktorių naudodami mikrofonus jau pamiršo, kad žodžius reikia siųsti žiūrovams, pamiršo, kad yra tokia disciplina kaip *scenos kalba*, kuriai ankstesniais laikais buvo skiriamas didžiulis dėmesys. Juk ir buityje kalbėti neraiškiai, kaip ir rašyti keverzone, buvo laikoma nepagarba adresatui. Dabar tai tapo visuotiniu reiškiniu. Taigi po pirmo veiksmo prastai pasijutau ir išėjau. Atsiprašau. Kentėti tris su puse valandos neįmanoma.

Neseniai pasižiūrėjau puikaus scenografo, sceninio kostiumo kūrėjo, subtilaus piešėjo ir keramiko Jono Arčikausko koliažų parodą AP galerijoje. Keletas auksiniuose rėmuose (!) įrėmintų žurnalinių iškarpų ir iškarpėlių koliažų, kuriuos apibendrintai pavadinčiau „Pasaulio pliažu“: nuogų kūnų fragmentai, gražios dažytos lūpos, raidės, įvairios prigimties akys žiūri iš visų kampų, matai senovės pasaulio įvaizdžių citatas, tik tos žadėtos erotikos nesijaučia nė kvapo ir pasaulio vaizdas nesusiformuoja į ką nors prasmingo. O kainos visų darbų vienodos – 4 500 eurų. Prašom, mielieji. Gal, sakau, čia tokia ironija? Ar visai rimtai?

Ošiandieną – vėl į parodą. „Titanike“ Ieva Martinaitytė-Mediodia, mūsų Dailės akademijos absolventė, mokiusis Kęstučio Zapkaus klasėje, magistro studijas baigusi Hunterio koledže, viešnia iš Niujorko, eksponuoja savo tapybą ir instaliacijas. Jos paroda „Atsiranda ir nutrūksta“ taip pat kalba apie platųjį pasaulį: didžiulėse drobėse siekiama perteikti klimato kaitos reiškinius, kataklizmus, netikėtus civilizacijos pokyčius visuose lygmenyse. (Beje, man daug įdomesni jos mažieji, labiau koncentruoti darbai, pakabinti prie tų didžiųjų.) Instaliacija salės centre tarsi bando tas mintis „įdaiktinti“. Dailininkė kalba ir apie tai, kaip irdamos senos sistemos (pavyzdžiui, ledynai) atveria netikėtų artefaktų ir retų ar išnykusių gyvūnų liekanų. Ir sako norinti šioje parodoje perteikti „vidinės kelionės būseną su viltimi vėl apčiuopti ir suvokti kažkur į paraštes nutolusį grožį ekologinių krizių amžiuje“. Tiesą sakant, įmantrus, bet miglotas sakinys. Į kokias gi paraštes nutolo grožis?

Pastebiu, kad dažnas kūrėjas – režisierius, dailininkas, aktorius – apie savo sumanymus kalba intelektualiai, vaizdingai, išmintingai, jie yra linkę patys analizuoti savo kūrinį, iššifruoti jo sumanymą, lyg užbėgdami už akių žiūrovams, skaitytojams, menotyrininkams. Deja, jų kalbos anaiptol ne visada sutampa su mūsų įspūdžiais ir jutiminiais potyriais tuos kūrinius stebint. O gal įdomiau būtų kalbėti apie kokį pasiklydusį skruzdėliuką ar apie žmogų, apie tikrą vidinį jo išgyvenimą, susimąstymą nei apie pasaulį apskritai.

Dailėtyrininkės Ramutės Rachlevičiūtės iniciatyva ir jai kuruojant Taikomosios dailės muziejuje prieš pat šv. Velykas atidaryta reikšminga paroda, skirta dailininko Stasio Ušinsko 120-mečiui. Stasio Ušinsko mūsų Žemėje nebėra, tad jis savo darbų parodoje neaiškina, kaip kiti, nekomentuoja. Tai puikiai atlieka parodos rengėjai lankytojams skirtuose tekstuose. Darbai iškalbingi ir džiugina mus nė kiek nesendami, stebindami sumanymų originalumu, drąsa ir kūrybos sričių gausa. Kai kurie didžiuliai pano istorine tema buvo specialiai parodai restauruoti (!), kiti, mūsų nematyti, pirmą kartą eksponuojami. Baltuose ekspozicijos fonuose raiškios formos, koloristiškai turtingi darbai spindi ir kviečia iš tolo. Monumentalūs sumanymai, vitražai, stiklas, scenografija, vienintelis portretas ir vienintelis Paryžiaus laikų natiurmortas. Taip pat – įspūdingos ir techniškai unikalios lėlės Ušinsko iniciatyva įkurto Marionečių teatro (1933) spektakliui „Silvestras Dūdelė“ bei pirmajam lietuviškam lėlių filmui „Storulio sapnas“ (1938), kurio fragmentus bei kitą filmuotą dokumentinę medžiagą matome specialioje ekspozicijos erdvėje. Puikus parodos rengėjų sumanymas eksponuoti sudėtingos struktūros lėlių rentgenogramas, įrodančias Ušinsko marionečių giminės išskirtinumą. Gaila, kad vis dar neišleista dailėtyrininkės Ramutės Rachlevičiūtės seniai jau parengta knyga-albumas apie Ušinską; ji čia puikiai derėtų.

Praėjo daugybė metų, o aš atsimenu ir 1971/1972 metų dailininko darbų parodą, kurios atidaryme jis dar pats dalyvavo, tik atrodė labai liūdnas, pavargęs ir kalbėti nenusiteikęs. Užuot kalbėjęs, jis tik mostelėjo abiem rankom link ekspozicijos salių: „Eikit, žiūrėkit.“

Savotiškai nustebau gavusi neseniai „Krantų“ išleistą Aliodijos Ruzgaitės knygą „Baleto solistas ir choreografas Bronius Kelbauskas“. Nustebau, nes su Aliodija atsisveikinom jau prieš keletą metų, o čia ji vėl iškyla kaip gyva. Tai nuopelnas knygos sudarytojo baleto kritiko Helmuto Šabasevičiaus, bendravusio su Aliodija jos vėlyvaisiais gyvenimo metais, jis ne tik parašė įdomiai skaitomą įvadinį straipsnį apie autorę su daugybe įvairaus laiko ir žanro jos nuotraukų, bet ir sutvarkė gan gausią knygą gaubiančią medžiagą. Skaitydama knygą, kurios rankraštis ilgokai laukė savo eilės, vėl girdžiu jos balsą – visada pakilų, optimistišką ir energingą pasakojimo intonaciją. Lietuviškojo baleto sode Aliodija buvo tikras unikumas: balerina, baleto kritikė, istorikė, pedagogė, kuriai rūpėjo viskas, kas susiję su baletu.

Knygoje gausu vertingos medžiagos ne tik smalsiam skaitytojui, bet ir teatro istorikui. Rašydama apie Kelbauską, vieną ryškiausių Lietuvos baleto solistų, choreografų ir mokytojų, Aliodija pateikia savaip intriguojantį, išsamų, atvirą šokėjo portretą sodriame prieškario ir sovietmečio įvykių fone. Įdomu lygiagrečiai skaityti Helmuto Šabasevičiaus komentarus ir matyti išmintingą knygos struktūrą: po pagrindinio skyriaus, kuris skirtas Broniui Kelbauskui ir kurio tekstas priklauso Aliodijai Ruzgaitei (maždaug šimtas puslapių), eina Kelbausko sukurtų spektaklių sąrašas ir įvairių autorių recenzijos, charakterizuojančios spektaklį ir pačių recenzentų profesinį pasirengimą, perteikiančios ano meto atmosferą teatre ir visuomenėje; tada – vėl gausiai iliustruoti skyriai: Broniaus Kelbausko choreografija operoms ir režisūros darbai, jo vaidmenys. O pabaigoje – pačios Aliodijos Ruzgaitės įspūdinga bibliografija ir, aišku, vardynas. Daug žmonių dirbo prie šios knygos ir nelauktai sukūrė dvigubą Aliodijos Ruzgaitės ir Broniaus Kelbausko portretą. Artėjant Lietuvos baleto šimtmečiui, ši knyga tampa ypatingu pagarbos ženklu jo kūrėjams ir mylėtojams.

Man asmeniškai knyga priminė senus laikus, kai vaikystėj ir ankstyvoj jaunystėj teko dažnai lankytis iš Kauno atsikrausčiusio Operos ir baleto teatro spektakliuose, žiūrėti juos po keletą kartų, žinoti visus solistus ir net kordebaletą. Puikiai atsimenu tokį vyrišką, pasitikintį savimi Kelbausko Kapitoną „Raudonojoje aguonoje“, Girėjų „Bachčisarajaus fontane“, lyrinio plano šokėjas – jo žmoną Mariją Juozapaitytę ir Genovaitę Sabaliauskaitę, aštraus charakterinio profilio šokėją Jadvygą Jovaišaitę ir Aliodiją Ruzgaitę (abi žiūrovams įsiminė kaip puikios Zaremos „Bachčisarajaus fontane“), Tamarą Sventickaitę, Henriką Kunavičių, Česlovą Žebrauską ir kitus.

Visiškai kitokia teatrologės Rasos Vasinauskaitės sudaryta, Nadeždos Gultiajevos (Nekrošiaus žmonos) parengta Eimunto Nekrošiaus knyga „Užrašai“ (2024). Suprantama, kad tokius darbo ir apmąstymų užrašus galėjo parengti tik artimai bendravę, kartu dirbę, svarstę, Nekrošių kalbant girdėję žmonės. Žmonai šifruojant tekstus daug padėjo ištikima Nekrošiaus aktorė Dalia Storyk. O gal ir kiti asmenys.

Geriausia ir išsamiausia knygos recenzija galėtų tapti Rasos Vasinauskaitės įvadinis tekstas, iš kurio sužinome visas knygos atsiradimo aplinkybes, sunkumus ir tikslus. Išreikšta padėka Audriui Jankauskui, „Meno forto“ vadovui, pačią išleidimo idėją subrandinusiam, taip pat žiūrovams ir skaitytojams primenama, kad Lietuvos kultūros tyrimų institutas jau yra išleidęs dvi solidžias knygas: „Eimunto Nekrošiaus teatras. Pokalbiai, recenzijos, straipsniai / 1991–2010“ (2012) ir „Eimunto Nekrošiaus teatras. Pokalbiai, recenzijos, straipsniai / 2012–2018“ (2023). O šie „Užrašai“ yra savotiškas anų knygų tęsinys ir papildymas. Bet svarbu suprasti, kad Nekrošiaus užrašai nėra vientisas pasakojimas apie kuriamą spektaklį. Ne, tai darbiniai tekstai sau, tai skubrus fiksavimas staiga kilusių sumanymų, detalių ir detalyčių, kurios galėjo būti panaudotos repetuojant, o galėjo ir nebūti.

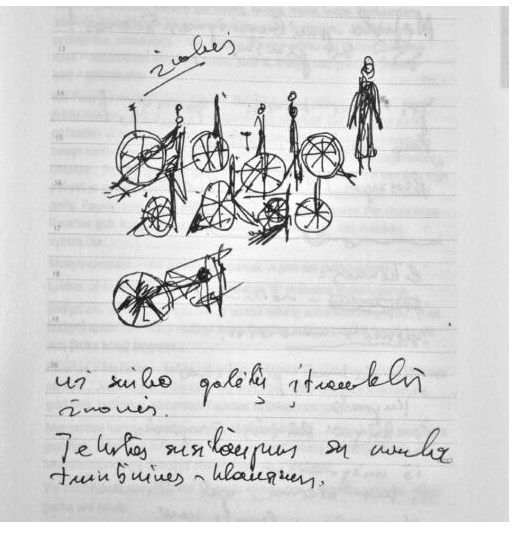

Eimunto Nekrošiaus knygos „Užrašai“ fragmentas

Knygos plane užrašai atitinka skyrius su spektaklių pavadinimais. Čia reiktų skaitytojo, kuris gerai žino ir dramos kūrinį, ir spektaklį. Tokiam kai kurie sakinukai ar net paskiri žodžiai gali tapti vaizduotės laipteliu į kokią nors sceną ar mizansceną, į personažo charakteristiką. Pavyzdžiui, iš „Trijų seserų“ užrašėlių: „Tuzenbachas prieš dvikovą storai apsirengia.“ Arba „Hamletui“: „Šmėkla ir Hamletas. Išlaižyti rankas, kaip šuo išlaižo šeimininkui – atsisakyti patoso.“ Iš „Vyšnių sodo“ užrašų: „Lopachinas – pjesės smegenys. [...] Slidėmis duris užkalti. Ranevskajos noras – paskutinį kartą groti fortepijonu...“ Sudėtingiau suvokiami gan filosofiški irgi fragmentuoti užrašai statant „Faustą“ „Meno forte“ ir „La Scaloj“. „Margarita – ašis. Margarita [tokia], kad net Mefistas jai pralaimėtų.“ Išskirtinai įdomūs, gal nuoseklesni Lenkijoje režisuotų spektaklių – „Vėlinių“, „Tuoktuvių“ ir kt. – užrašai. Netikėtų pastebėjimų užrašuose daugybė, visų neišrinksi. Bet yra ir visai nerišlių pastebėjimų, kurie gali pasirodyti kaip bandymai užrašyti klaidų sapną. Užrašai – savotiškas Eimunto Nekrošiaus dvasios veidrodis, siekių, dvejonių, mąstymo kreivių atspindys.

„Užrašų“ leidinyje daug Eimunto piešinių su tekstukais. Piešiniai mėgėjiški, bet įdomūs, kai supranti, ko režisierius siekia. Savotiška kalba. Vartau knygą, skaitinėju lyg vaikščiodama po Nekrošiaus minčių labirintą ir galvoju, kad kiekvienas rašytinis darbas ar darbelis apie mūsų didžiuosius menininkus jiems jau išėjus rodo, jog mes jų nepamirštam, su jais tebegyvenam.

– AUDRONĖ GIRDZIJAUSKAITĖ –

Portretas prisiminimui

Dovilė Dagienė-DoDA. Filosofas, kino režisierius Nerijus Milerius. Iš ciklo „Portretas prisiminimui“. Vilnius, 2025

1997 metais vykau pusmečiui studijuoti į Paryžių. Tuo metu doktoranto kišenei lėktuvo bilietai buvo per brangūs, taigi pasinaudojau jauno diplomato pasiūlymu pavėžinti nors iki Varšuvos. Išvykome keliese – jaunas diplomatas, jo žmona, jų dar metų neturinti mergaitė ir aš. Pakeliui kažką tokio užvalgėme, ėmė gerokai mausti skrandį. Netoli sienos aplankėme diplomato gimines. Jie pasiūlė neatremiamus vaistus – degtinės su gera pipirų doze. Neįtikėtina, bet iš tiesų padėjo.

Pervažiavom sieną. Nenuvažiavus nė dešimties kilometrų, diplomato brolio paskolinta mašina sustojo kažkokioje eilinėje Lenkijos sankryžoje. Spalis. Jau šaltoka. Diplomato žmona mergaitės krūtimi jau nemaitino, susinervinusi pasiūlė stiklą lauktuvėms vežtų „Trejų devynerių“. Mindžikavome pakelėje, laukdami atvykstančio diplomato brolio. Tuo metu muitinė dar dirbo visu pajėgumu, taigi brolis atvyko negreit. Žiūrėjau į spalio šalčių pakirstus ir vėjo blaškomus lapus. Brolis atvyko ir užkūrė mašiną.

Pusmetis Paryžiuje prabėgo labai greitai. Paskutines savaites nieko daugiau nedariau, tik laikiau egzaminus ir savo kuklia prancūzų kalba rašiau darbą, o jį negailestingai taisė bičiulis Mikelis. Apsigyniau. Jauna čekų pora pakvietė į svečius taurei vyno. Susirinko nemaža bičiulių kompanija. Vienas pirmą kartą matytas prancūzas paklausė, ką studijuoju. Filosofiją, – atsakiau. O, tai aš beveik tą patį, – tarė jis. Tai ką gi? – perklausiau. Kino režisūrą, – atsakė.

Paskutiniais studijų Paryžiuje mėnesiais gyvenau užmiestyje, į kurį naktį galėjai patekti tik naktiniu autobusu. Pramiegojau stotelę. Parbėgau namo. Kibau į savaitėmis netvarkytą butą. Viską sutvarkiau, išskyrus virtuvę, kur į kriauklę sumečiau krūvą lėkščių su kiaušinių lukštais. Pamačiau, nespėsiu, paskambinau bičiulei Rasai, per kurią radau šį butą. Rasa, padėk, nepamiršk sutvarkyti, – maldavau. Gerai, gerai, – pažadėjo apsimiegojusi Rasa. Sutvarkyti ji, žinoma, pamiršo.

Galvotrūkčiais lėkiau į ankstyviausią priemiestinį traukinį, kuriuo turėjau vykti į autobusų stotį, kur manęs turėjo laukti autobusas Paryžius–Amsterdamas–Varšuva. Atbėgęs pamačiau, kad metro vagone palikau kompiuterį. Sugrįžau. Policijos komanda su tarnybiniu šunimi apžiūrinėjo rastą kompiuterio kuprinę. Mano, – iš tolo rėkiau. Įtartinai nužiūrėjo. Patikėjo.

Atvykus į Amsterdamą, tapo aišku, kad dėl techninės klaidos bilieto Amsterdamas–Varšuva neturiu. Lauk, gal kas nevažiuos, – teištarė vairuotojas. O ar vizą turi? – perklausė. Neturiu, nuo balandžio 1-osios lietuviams nebereikia, – atsakiau. Jei su viza įvažiavai, su viza turi ir išvažiuoti, – kaip į beprotį pažiūrėjo vairuotojas. Jei išlaipins ant sienos, tavęs nelauksim, – nepatenkintas sumurmėjo. Vieta atsirado. Ant Vokietijos ir Lenkijos sienos niekas neišlaipino.

Buvo šv. Velykų išvakarės, ir Varšuvos autobusų stotis buvo beveik tuščia. Kasos nedirbo. Sukau ratus stotyje ir aplink stotį. Po keleto valandų priėjo grupelė. Esi mūsų zonoj, mokėk duoklę, – sako. Kokią dar duoklę? – išsižiojau. Einam, išsiaiškinsim, – tiek tepasakė. Žinojau, kad šioje stotyje gali baigtis blogai, bet buvau atsipūtęs, nes, kaip studentas, nieko neturėjau. Baigėsi visai neblogai – atėmė tik kompiuterį ir jo kuprinėje buvusį prancūzišką diplomą.

Vėlyvą vakarą artėjo autobuso išvykimo laikas, priėjau prie kasos, paprašiau bilieto į Vilnių. Dėl kažkokių techninių problemų autobusas į Vilnių atšauktas. Suskaičiavau turimus prancūziškus frankus. Priėjau prie taksisto. Štai kiek turiu, vežk už miesto, iš kur galiu tranzuoti į Vilnių, – pasakiau. Prie greitkelio atsidūriau kiek po vidurnakčio. Po kurio laiko sustojo jaunas lenkas – važiuoja už keliasdešimt kilometrų pas bobutę švęsti šv. Velykų. Atsiprašo, kad netoli pavėžės. Tylim. Po kurio laiko siūlo prisijungti – vis vien naktis, niekas nestos. Sutinku. Bobutė labai miela, vaišės skanios ir lietuviškas primena. Naktis, niekas nestos tau, gal pakviesiu pusbrolį, išgersim alaus? – pasiūlo lenkas. Sutinku. Pusbrolis atvyksta greitai. Už mūsų brolių slavų draugystę, – kelia tostą kažkuris iš jų. Lietuviai ne slavai, pagalvoju sau ir ragauju alų.

Ankstyvą rytą atvežė prie kelio. Mašinos stojo be pauzių, pavėžėdamos keliasdešimt ar kelis kilometrus, vairuotojai lenktyniaudavo su autobusais, kažkas davė autobuso bilietui lenkiškų pinigų. Tokio puikaus tranzavimo niekada nebuvau turėjęs. Įstrigau tik toje pačioje sankryžoje, kur prieš pusmetį sustojome su diplomatu, jo žmona ir nė metų neturinčia jų mergyte.

Pro šalį važiavo retos mašinos lenkiškais ir lietuviškais numeriais – niekas nenorėjo stoti ir vežti per sieną nežinia ką čia veikiančio piliečio. Žvalgiausi aplink. Laikas nenusakomai išsitampė – atrodė, kad iš Paryžiaus išvažiavau prieš amžinybę, o štai šioje sankryžoje stovėjau ne prieš pusmetį, o vakar. Ir tada, ir dabar medžiai buvo beveik be lapų. Viskas beveik taip pat. Bet ne – tada kvepėjo vėlyvu rudeniu, o dabar jau svaigino sprogstantis, nors dar beveik nematomas pavasaris.

– NERIJUS MILERIUS –

Kinas

Kai *sacrum* priartėja prie *profanum*

Kai rašau šį tekstą, režisierės Giedrės Beinoriūtės filmas „Sacrum ir profanum Pievėnuose“ tebekeliauja po Lietuvą, o aš, pažiūrėjusi jį dar kovo pradžioje „Kino pavasaryje“, kur buvo surengta filmo premjera, tebesinešioju savyje. Filmus, spektaklius, perskaitytas knygas, o ir kitus meno kūrinius visada maga išbandyti laiko perspektyva – kiek jie nusėda tavo atminty, ką reiškia po ilgesnio laiko tarpo, kiek yra svarbūs ir atliepiantys tavo vertybes, dalykus ir jų suvokimą. Taip pat ką meno kūrinys, šiuo atveju filmas, sujudina, perkeičia tavy, o gal primena anksčiau patirtus gilius jausmus, grąžina į jau kadais ištikusias būsenas, gerąja prasme priversdamas jas vėl išgyventi.

Giedrės Beinoriūtės su operatoriumi Mindaugu Survila sukurtas dokumentinis filmas – būtent toks: daugiasluoksnis, neprikišamai žiūrovui atveriantis antrą ir trečią klodą, nelygu ką ir kaip žiūrintysis norės jame pamatyti. Regis, visiškai neįpareigojantis, vietomis komiškas ir groteskiškas, išvengiantis paradiškumo ir patoso, jis rodo keletą nepadailintų parų Pievėnuose – pasiruošimą Velyknakčiui ir jo išsipildymą.

Giedrės, kaip režisierės, talentas – ramiai ir natūraliai priartėti prie filmuojamų veikėjų, prisijaukinti juos ir iš šimto valandų nufilmuotos juostos į valandos su trupučiu trukmės filmą perkelti istoriją-atspindį. Neskubriai ir jautriai papasakoti apie Pievėnų kaime Velykų naktį tebevykstančią spalvingą vaidybinę fantasmagoriją, artimą veikiau karnavalui, o ne tradicinėms mišioms.

Visa filmo fabula suręsta ant minėtos fantasmagorijos, kurioje esama rizikingo veiksnio, politkorektiško žiūrovo akimis, – persirengėliai „žydã“ kėsinasi „budynių“ metu pavogti Nukryžiuotąjį. Režisierės stiprybė šiuo atveju – nesibaiminti papasakoti apie tradiciją tokią, kokia ji yra, kino juostoje dokumentuoti išliekamąją vertę turinčią ir niekur kitur Lietuvoje nebepraktikuojamą Velyknakčio liturgijos dalį. Giedrė savo filme nesigilina į šios tradicijos atsiradimo ištakas, galbūt kai kurių žiūrovų – istorinių faktų mėgėjų – nusivylimui, niekaip neaiškina ir tradicijos išlikimo vienintelėje vietoje priežasčių – būtent čia, Žemaitijoje esančiuose Pievėnuose. Ir vis dėlto ši filmo ašis atskleidžia mums tai, kas Giedrei Beinoriūtei buvo svarbiausia ir anksčiau kurtuose filmuose: „Sacrum ir profanum“ yra apie žmones, pirmiausia apie juos.

Velyknaktis Pievėnų gyventojus suvienija bendram tikslui, regis, ir laikas čia teka žiediniu principu „nuo vieno Velyknakčio iki kito“; visa tradiciniam bažnytiniam „spektakliui“ naudojama butaforija, rūbai, giedojimas ir muzika-

vimas, taip pat ir maisto ruoša, reikalaujanti visos kaimo bendruomenės susitelkimo, akivaizdžiai parodo buvimo Dievo akivaizdoje ir tikėjimo esmę. Net jei tas tikėjimas yra menamas, jaunimo juokais įvardinamas „tikėjimu bulvių maišu“, neįmanoma Dievo namuose stovėti „šiaip sau“. Net jei atėjai tik filmuoti išmaniuoju ar pakrizenti iš groteskiško ir daugeliui juokingo performanso, persirengėlių mėginimo pavogti kryžių, tu jau stovi ten – bažnyčioje. Iš tamsos į šviesą: vienas kadras ypatingai, tarsi prasivėrus teatro uždangai, įprasmina tamsos virsmą šviesa, kai kryžiaus sargybinių procesija eina nuo žvakių liepsnos mirgančiu taku šventoriaus link. Čia, Pievėnų Velyknaktyje, kur laukiamas ir senas, ir jaunas, vaikai niaujasi kartu su kryžiaus sargybinius provokuojančiais persirengėliais, tėvai su pasididžiavimu žvelgia į savo dukras ir sūnus, oriai atliekančius sergėtojų vaidmenis, nepaisant šurmulio, karnavalo prasmė vis viena išlieka sakrali. Tik gal todėl, kad nebebūdinga mūsų kraštams (kur bažnyčioje, ginkdie, visi turi stovėti lyg prariję mietą), yra panašesnė į sapnišką spektaklį nei į realybę.

Filme skambanti muzika (latvių kompozitoriaus Vestardo Šimkaus) gildo, „trotina“ širdį, atveria uždangą ir sielos gilumon įsileidžia ilgesį. Gal vadinamojo prarasto rojaus, kuris kaskart Velykų metu ateina su šviesa. Kai, regis, plika akim gali stebėti palengva sužydinčią, sulapojančią ir suklestinčią iš žiemos mirties pakilusią gyvastį.

Kamera nuolat krypsta į Iloną, miestelio Mortą, energingai įsukančią visą šventės pasiruošimo sūkurį. Filmo pradžioje ji skambina būsimiems sargybiniams, kažkurį, atsisakiusį, išvadina kūtvėla, viską daro su motiniška kantrybe, atsidavimu ir kartu smagiai. Ilonai negali nejusti simpatijos. Kaip ir grupei moterų chorisčių, šventraščio skaitymuose mėginančių atpainioti Abraomo sūnų eiliškumą, po to daužiančių margučius, aptariančių viską po truputį, apie viską turinčių nuomonę – tiek apie buitį, tiek apie pasaulietiškus, tiek apie tikėjimo dalykus.

Giedrė Beinoriūtė paprastai ir neprikišamai veria vieną pagrindinių žmogiškosios esybės dalykų – meilę artimui, buvimą bendruomenėje, vienatvės eliminavimą. Senasis kaimo gyventojas, pučiantis klarnetą, yra apsuptas savo šunelių, kurie irgi jaučia artinantis šventę, galbūt net manosi esą proceso dalimi, tiek kartu „repetuodami“ – atitardami klarnetui kauksmu, – tiek skuosdami per lauką, kad pasitiktų šeimininką, paryčiais iš Velyknakčio pargrįžtantį.

Kad visai norėtų gyventi tokioje bendruomenėje, per filmo atidarymą festivalyje „Kino pavasaris“ prisipažino ir operatorius Mindaugas Survila. Galbūt bendruomeniškumas ir artimo meilė yra tas vaistas, kurio dabar reikia mums visiems. Per amžius susiformavusi žmogaus savybė priklausyti bendruomenei, padėti ir atjausti artimą ir lygiai taip pat sulaukti pagalbos, laikytis ritualų, tradicijų, paisyti jų eiliškumo, deja, pamažėl nyksta individualizuotoje ir technologijų užvaldytoje realybėje.

Giedrės Beinoriūtės filmas gręžia mus į tai pažiūrėti iš Pievėnų mikropasaulio perspektyvos – paprastoje savo būtyje, darydami paprastus dalykus, jo gyventojai vieną naktį sukuria fantasmagoriją – gimimo stebuklo šventę. Ciklas apsisuka iki naujo Velyknakčio ir tradicija lieka gyva.

„Sacrum ir profanum“ labai reikėjo būtent šiuo laikotarpiu, norisi, kad filmas keliautų po tarptautinius festivalius, lygiai taip pat jautriai ir neprikišamai papasakotų istoriją tiems, kas jos dar nežino. Filmo antrame plane nuolat per radiją skambančios žinios apie tebevykstantį karą Ukrainoje grąžina mus į realybę ir nežinią. Dokumentuodama iš praeities atėjusią tradiciją, režisierė įtraukia dabarties motyvą – karą, kuris, žiūrint filmą po keliasdešimt metų, tikiu, jau bus pasibaigęs.

Pasak religijotyrininko Mirceos Eliadės, šventenybė gali apsireikšti įvairiuose daiktuose, erdvėje ir laike, todėl išskiriama šventoji ir pasaulietinė erdvė bei šventasis ir pasaulietinis laikas.

Bet kartais *sacrum* gali priartėti prie *profanum*.

-ef-

AUGUSTĖ PERSTINEVIČIŪTĖ

•

išsipurčiau iš paklodės

dabar aš visiškai
laisvas ir
nepriklausomas
trupinys

Virdulio istorija

Maža virtuvė,
klijonkė ant stalo,
klevas už lango,
šilumos kvapas iš dujinės,
ir ant jos pastatytas virdulys –
tu dareisi arbatą, kai tai atsitiko.

Rinkaisi tarp mėtos ir kmynų,
kai jis užviręs ėmė švilpti.

Ir nebenustojo.

nenustojo nuėmus nuo dujinės,
nenustojo užpylus arbatą,
nenustojo palaikius šaltam vandeny,
nenustojo padaužius,
nenustojo sukišus į spintą,
nenustojo įdėmiai į jį žiūrint bandant priversti pasijusti nejaukiai,
nenustojo grasinant,
nenustojo labai prašant,
nenustojo šalia užmiegant,
nenustojo

Pastatei jį atgal ant dujinės.
Priprasi.

Ir tikrai – po kurio laiko nebegirdi.

Tik kaimynai nepripranta.

Tu žinai –
kiekvieną trečiadienį jie renkasi daugiabučio rūsyje į bendruomenės susitikimą,
kiekvieną trečiadienį jie sprendžia virdulio klausimą,
kiekvieną trečiadienį skundžiasi nemiga,
galvos skausmais,
užsimiršta,
ima aiškintis kitus reikalus,
tada vėl grįžta,
balsuoja dėl tavo iškraustymo,
balsuoja už, prieš, už ir prieš,
balsuoja už ką nori, juk čia demokratija.
Namo pirmininkė kiekvienąkart užbarikaduoja duris,
neišleidžia visų, kol jie nepriims sprendimo,
kiekvienąkart atbarikaduoja,
nepriėmus sprendimo.

O visa kita po senovei
– maža virtuvė,
klijonkė ant stalo,
klevas už lango,
šilumos kvapas iš dujinės,
ir ant jos pastatytas virdulys.

Tik paukščiai kleve,
grindų lentos,
ir žadintuvas kažko nutilo.
Ir nieks nebeskambina į duris.

Loterija

sekmadieniais

kramtau gumą ir
centu braukau per
loterijos bilieto langelius

drėgnu nykščiu įspaudžiu gumos gabalėlį
preciziškai užlenkiu kraštus
langeliuose paslepiu skonio prisiminimą

gal pasiseks kitą sekmadienį

Protestas

Šiandien pranešė pasaulio pabaigą
ir tai skamba pretenzingai –
per dieną įvyksta šimtas penkiasdešimt vienas tūkstantis šeši šimtai pasaulio pabaigų.
Kuria pasaulio pabaiga turėčiau patikėti,
kai kas sekundę jų įvyksta dvi?
Kuo tavo pasaulio pabaiga
didesnė
už mano pasaulio pabaigą?

Ta proga išėjau į prospektą,
kažkas šaukė, kad mums visiems žopa
ir kad eičiau namo pabūti su šeima;
kavinių darbuotojai pylė karštą kavą į tarpukojus
nusipelniusiems klientams;
peržengiau karštai besimylinčią porelę,
pasiryžusią pašventinti kiekvieną Vilniaus gatvę;
galiausiai įlipau į šūdą
visą gyvenimą bute laikyto šuns.
Sąžinės pagautas, šeimininkas paleido jį lakstyti.

Sutikau tave braidant po Jono Meko skersvėjį.
Man patiko, kad mūsų pasaulio pabaigos atrodė panašiai –
daugiau nemačiau nė vieno, plaukiančio per miestą tokiu pat ramiu
vienišu ritmu.

Mudu atsekė bute laikytas šuo.
Dabar jo gyvenimo prasmė buvo
apmyžti kiekvieną Vilniaus stulpą.

Žinai, nesutinku su šia pasaulio pabaiga.
Aš irgi.

Saulė liejo paskutinius spindulius
virš degančio miesto,
kuomet lipome ant daugiabučio stogo.
Su savim pasiėmiau ir mižnių šunį.
Norėjau patikėti,
kad dabar stovim virš jo šeimininko buto.
Kad per lubas persigers
visa šuns gyvenimo prasmė,
kurią jis atrado gerokai per vėlai.

Atsisėdome ant stogo krašto.
Norėjau pasakyti kažką reikšmingo,
tačiau visa ši scena jau ir taip atrodė
kaip iš prasto filmo.
Tyliai stebėjom, kaip leidžiasi saulė.
Neskubėdami,
nesureikšmindami.
Tai buvo mūsų protestas prieš šią pasaulio pabaigą.
Per dieną jų įvyksta šimtas penkiasdešimt vienas tūkstantis šeši šimtai.

Braškės Basanavičiaus gatvėj

Basanavičiaus gatvės braškės
iš tikro ne iš Basanavičiaus gatvės

tą supratau šiandien
kai tėtis paskambino telefonu

kaip sveikata?
dirbi?
Rudaminoj daug braškių
neturim kur dėt
gerai, daug nevešim
ko dar atvežt?
svogūnų nereikia?

atsilošiu
velnias –
birželio vidurys
o aš Basanavičiaus gatvėj
ir nematau braškių
kurios man apie tai praneštų

•

snaigės taip tyliai krenta
aš su jomis

saule, meile
kaip man tau pasakyti
kad viskas gerai?

labiausiai pasiilgsiu
kaip lietus kala
į skardinį stogą

sutvarkyta
gražu
diena graži

SKIRMANTĖ SAKALAUSKAITĖ

•

Liminalumas neišėjo į jokią būklę
patvino upe iš kurios gėriau karavanui sustojus
sausai prėskomis suskilusiomis lūpomis
tarpinė būtis buvo sukurta parklupus prie kojų
maldomis geresniam pasauliui

aš plaukiau srove pasispirdama kojom
kurios neklausė jos buvo ištinę
pritvinkę be perstojo kamuojančių ritmų
sąryšingai ir struktūriškai gąsdinančių
mano rankos buvo plonos lyg kaulai
(mirusio dėdės vizija)
tie veidai be rūpesčio iš viso be nieko
(egzistencijos baimė nuvedusi prie mirties temų)
tarsi nebūtis kurtų prieglobstį

aš panirau giliai kur buvo ledinė gelmė
ten buvo tamsa ten buvo krikštas
spiegiančio kūdikio balsu mane lankė nostalgija
(vardan dievo tėvo)
tu nuolatos kartojai schematiškai lyg tai būtų doktrina
daugiakampė ir aštri
(susėmiau ją kiaurom saujom)
tirštas debesis virš degančio fabriko
vaidenos man vizijose kurios buvo tyrai blyškios
nors kiek išblukę ir gležnos

tu griuvai sau po kojom
tik viena dykuma skyrė tikėjimo šviesą
ir mirtinai šaltą upę –
vienintelį išsigelbėjimą ištroškusiam pakeleiviui

tuomet aš buvau miškas viename mažame Žirmūnų kambario sapne
rytinis prabudimas kas rytą įkvėpė persikūnyti
iš lėtai vystančio kūno
tvirtai žievei apaugus galėjau nebejausti troškulio
fotosintetinti deguonį pati sau

tik šviesa kvietė tolti nuo upės
kai nebeliko troškulio tuomet nebeliko ir kūno
jį suvalgė 1 500 žodžių
be melodijos be sakinių palaidi ir troškūs
be ritme ištirpusių smilčių

Ritualai

iš tyloj apmirusių masių –
trys formos

bekvapės ir šaltos
lygiakraščiais dygliais

trys kreivos meandros
kišenėj sulipintos cukrum ir dulkėm
ir pasimetę nedidukai vaikai

rankos kaip motinos –
nušiurusiai glotnios
(trys sentimentai stabai)

mašinos variklis klaikiai garsus
ir ratai visi keturi

vienu daugiau nei trys dienos
išartos purvinose vėžėse
permainingų orų

dėžės be formos
pilnos temstančio oro

trys sekos kopijų
identiškai tuščių vakarų

ryškiai baltos iliuzijos
apie skausmą

platumo pro papildomą akį –
tiek purvo pritvinkę
subėgo į ugnį

(pasėjau salotas saujom
pribėriau ryškiai per daug
bet ji sakė, kad trūko)

BESIK KHARANAULI

Besikas Kharanaulis (g. 1939) – iškili kartvelų literatūros figūra, vienas tituluočiausių šiuolaikinių poetų, kelių dešimčių poezijos rinkinių ir keturių prozos knygų autorius. Ivano Džavachišvilio universitete studijavo filologiją, pirmąjį eilėraščių rinkinį išleido 1968 m. Dirbo literatūros žurnale „Mnatobi“, vadovavo leidyklai „Nakaduli“. Netradiciniai, ironiški, modernistiniai Kharanaulio kūriniai buvo laikomi naujove XX a. poetinėje kartvelų scenoje.

Sakartvele laikai nesikeičia

Skaitau eilėraščius senus,
O žmonės nenujaučia,
Kad tuos eilėraščius rašiau
Prieš trisdešimt metų!
Jie skamba nūdienos gaida:
Sakartvele laikai nesikeičia.
Kartais ir pats abejoju, peržiūriu
Savo senas knygas, kad pasitikrinčiau,
Be džiaugsmo jas skaitau:
Seni eilėraščiai – dar vis nauji,
Lyg vakar parašyti!
Sakartvele laikai nesikeičia.
Tai kaip mes ištvėrėme,
Kad tarytum įnamiai
Kasdien švenčiame išlikimą?
Kad nesensta praėjusio gedulo posmai?
Argi nesam savo žemės šeimininkai,
Ar plaukiam valtimi be dugno?
Sakartvele laikai nesikeičia.
Senus eilėraščius skaitau,
O žmonės vis dar mano,
Kad aš juos vakar parašiau:
Kartvelui amžius – mirksnis tik,
O vargas – amžinybė.
Todėl,
Kai eilės širdį lies,
Neklausk jų amžiaus –
Sakartvele laikai nesikeičia.

Sakartvele, tavo laivas Europos link jau pajudėjo!

Tai miegas, tai pabudimas,
Painus likimas,
Sakartvele,
Tavo laivas
Europos link
Jau pajudėjo,
Žmonės pervargę,
Žmonės išsekę,
Sakartvele,
Tavo laivas
Europos link jau pajudėjo,
Jau tolsta nuo piktaširdžių,
Jau tolsta nuo piktasielių,
O tie vis klausinės:
Ar priplaukėt?
Taip, priplaukėm!
Jis atsakys.
Tai ši diena,
Ir ši naktis,
Tai miegas,
Pabudimas,
Painus likimas,
Bet, Sakartvele,
Tavo laivas
Europos link
Jau pajudėjo!

Šūksnis

Mano jaunas žmogau,
Aš žinau, kad dainuoju ne tau,
Bet kas man belieka,
Senolis šis,
Prakeiktasis,
Niekam kitam nepriklauso,
Sakartvelas – tik tavo!
Vieni verkia,
Kiti verkšlena,
O dar kiti puotauja,
Ir niekam kitam nepriklauso,

Malvinos Jelinskaitės nuotrauka

Sakartvelas – tik tavo!
Pripažįstu,
Man truputį gėda,
Kad sunkią naštą verčiu
Tau ant kupros,
Bet kas man belieka,
Senolis šis,
Prakeiktasis,
Niekam kitam nepriklauso,
Sakartvelas – tik tavo!
Mano jaunas žmogau,
Puošmena Sakartvelo,
Jei dar viltį pasėtum,
Pasibaigtų ir mano skausmai,
Supyk ir įtūžęs
Tiesą išrėžki,
Niekam kitam nepriklauso
Sakartvelas – tik tavo!

Nesam vardas pavardė

Mes nesam vardas pavardė,
Mes esam Sakartvelas,
Mes nesam vardas
Pavardė,
Mes esam Sakartvelas.
Ir minkštas, ir kietas,
Žemė, dangus,
Kalnai ir lygumos –
Mes nenublokšti,
Mes negavę progos pailsėti,
Kiekvienas žemės sprindis krauju uždirbtas,
Nepavogtas, iš nieko neužkariautas,
Pamirštantis bloga ir menantis gera,
Ugnis nesušlapusi, ugnis neužgesusi...
Mes nesam vardas pavardė,
Mes esam Sakartvelas.
Ir tu prisipildysi,
Senoji Dievo buveine,
Ir tu pailsėsi,
Nualintas slėni,
Gal pateisintume tavo viltį,
Gal tave suvienytume,
Mes nesam vardas
Pavardė,
Mes esam Sakartvelas
Mes esam amžinai gyvi,
Išlikę amžių amžiais,
Net jeigu mus sudegintų,
Net jeigu mus sutryptų,
Paklusti – neprivers,
Išduoti – neprivers,
Vis tiek mes ant uolos
Išleisim naują daigą –
Argi nėra tokių,
Kur amžinai išlieka?..
Mes nesam vardas
Pavardė,
Mes esam Sakartvelas.

Tebūsiu akmenėlis

tebūsiu akmenėlis
gimtinės pamatuose,
mažytis akmenėlis
kiekvienas galim būt,
tu – mažas, akmenėli,
tu, akmenėli, mažas,
bet vėžėje padėtas
verti vežimą sunkų,
o aš norėčiau būti
gimtinei ramstis tvirtas,
visiems žmonėms padėti,
todėl aš savo šaliai
tebūsiu akmenėlis!

Kalboms skirtas žodis

Pavargo kartvelų kalba, ilgą kelią įveikus...
Kad eiti galėtų tolyn
Nesilenkdama raišioti raištelių,
Jai reikia naujo apavo,
Kartvelų kalba turi eiti tiesi
Ir niekada nesilenkti.

•

Mažos kalbos – tokios pat reikšmingos
Kaip ir didžiosios.
Pagaliau nėra mažų ir nėra didelių kalbų,
Yra kalbos, vienodai reikšmingos vienos kitoms.
O jūs, didžiosios tautos,
Nestumdykite mažųjų, neįtarinėkite jų
Norint tapti didesnėms už jus;
Atsiminkite, Dievo ausiai visos – mažosios ir didžiosios
Kalbos – vienodai skamba maloniai.

Kančia

Ir koks jausmas,
Kai slepiesi net nuo savęs paties,
Nuo žvaigždžių –
O grindys vis tiek girgžda.

Mama

Mes iškeliavome.
Bet kažką pamiršome ir trumpam sugrįžome.
O kai atkėlėme vartus ir atvėrėme duris,
Pamatėme, kad ji viena sėdi prie stalo
Ir lupa obuolį.

Gandras

Į lovą
krisiu veidu žemyn

Veidą
pagalvėn įsprausiu

Atmesiu rankas
į šalis

O ką
vaidinu?

Gandrą mėgdžioju,
mano mielieji,

Nušautą medžiotojo
mano vaikystėj.

Štai šitaip
jis puolė į žemę

Taip krito galva
į sumirkusią dirvą

Štai taip jis nuleido sparnus,
štai taip į dausas iškeliavo

Iš kartvelų kalbos vertė Viktorija Valentaitė ir Ramutė Skučaitė

Senienos ir naujienos (12)

Diana Ganc. *Troleibusu*. K.: Žalias kalnas, 2024. 28 p.

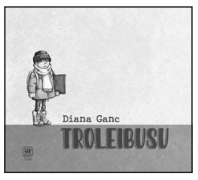

Bene pirmoji knyga vaikams, poetizuojanti Vilniaus troleibusų parką ir jo mazge esantį radinių biurą. Mažas berniukas pasiklysta troleibusų maršrutuose, pameta piešinių aplanką, bet randa dingusį katiną. Jautriai kalbama vaikams apie mirtį ir gedulą.

Annie Ernaux. *Metai*. Iš prancūzų k. vertė Greta Štikelytė. V.: „Baltų lankų“ leidyba, 2024. 237 p.

Skaičiau šią nuostabiai politišką autorę su pasimėgavimu; ir vertimas puikus, paieškota tokių žodžių kaip „prancūzijaškai“ arba „stulbulys“. Lietuvoje vyko klasių persisluoksniavimui artimi socialiniai procesai, tik niekas neaprašė tokio gyvenimo iš amžininko pozicijos, be „devyniasdešimtinių“ romanui būdingo komizmo. Pjūviai tikslūs: „Arba leisdavo atostogas Rytų bloko šalyse. Pilkose gatvėse nuskilinėjusiais šaligatviais, priešais valstybines parduotuves su šykščia į storą pilkšvą popierių suvyniotų produktų be etikečių pasiūla, vakarais butuose įjungus nuo lubų tabaluojančias lemputes be gaubtų, jiems imdavo atrodyti, kad vaikštinėja po lėtaeigį, negražų pasaulį, kuriame visko trūksta, visai kaip pokario metais. Tai buvo saldus ir neapsakomas jausmas. Tačiau jie nė už ką nebūtų norėję ten gyventi visą laiką“ (p. 103). Įdomu, kad autorė, kurios prisiminimus sukelia jos pačios nuotraukos, pereina į „mes“, ir tai net ne kartos balsas.

Lina Buividavičiūtė. *Kelionių*. Eilėraščiai. V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2024. 71 p.

Jeigu būčiau buvusi šios knygos redaktorė, būčiau braukusi intertekstualumus – nuorodas į Antiką, literatūrą, kiną; už jų pasislepiama. Bet autorę myliu. Visgi kas liktų, jeigu taip jai sakyčiau: atimu temas apie motinystę, savijautą, šeimos istoriją (nors „Priklausomybės“ (p. 38) ir „Prieš mirtį norisi saldaus“ (p. 45) labai patiko), palieku visas kitas? Čia toks truputį Alekseičiko-Kirinovo metodas, bet tik teorinis. Jeigu rimtai – gera knyga, „kelionių“ skyrius stipriausias. Nuostabus dailininkės Deimantės Rybakovienės darbas.

Rūta Vyžintaitė. *Liuksemburgo jūra*. Eilėraščiai. V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2024. 132 p.

Graži knygos pavadinimo metafora – radijo bangos, todėl jūra. Skiriama seneliui rezistentui (būčiau redagavusi – atminimui). Politiški eilėraščiai geriausi: Gudija, Sarajevo tunelis, Lenkija, Kauno getas, Kalanta, Sausio 13-oji ir kt. Mėgstama vardinti vietovardžius. Rimuojama intuityviai, be griežtos eilėdaros, tačiau tokie rimai kaip *laikas / vaikas* – per paprasti. Kai kurie eilėraščiai įsikimba į geras frazes-metaforas, pvz.: *Traukinys yra evangelija* (p. 23) arba *Miestas – upės liga* (p. 26). Knyga turi radijui būdingus skyrius: *Ilgosios, trumposios, trukdžiai* (pastarajame išryškėja karo Ukrainoje kontekstas). Kartojasi per daug bendrybių – Dievas, gyvenimas ir pan. Autorė labai simpatiška savo įsitraukimu į protestus prieš Kauno merą, politikos nebaime.

Cormac McCarthy. *Kraujo meridianas, arba Saulėlydžio gaisai vakaruose*. Iš anglų k. vertė Vidas Morkūnas. V.: Rara, 2024. 375 p.

Esame pratę mąstyti apie JAV kaip apie demokratijos žemę, bet, įdėmiau pasižiūrėjus į jos istoriją, lengviau suprasti Trumpo ir jo statytinių atsiradimą valdžioje. Kolonizacija, ekspansija, vergija, pilietinis karas – visi žudė vieni kitus; raudonodžius, juodaodžius, meksikiečius, blyškiaveidžius. Cormacas McCarthy rašo apie Amerikos–Meksikos karą, ir kraujas puslapiuose tikrai liejasi laisvai, dramatišku stiliumi. Ne vien kraujas – iš skalpų slenka plaukai, juoduoja vytintos ausys, iš žmonių dantų suveriami amuletai, grifai lesa lavonus. Keturiolikmečio vaikio išgyvenimas – atsitiktinumas, bet ir titaniškų pastangų rezultatas. Vertėjas išradingai apsendinęs kalbą, kad būtų panašu į XIX a. vidurį. „Vinetu“ suaugusiesiems.

Ugnė Ražinskaitė. *Raudonai žydintis medis*. Trumpoji proza. K.: Naujasis lankas, 2025. 80 p.

Gaila, kad Ugnė nelaimėjo „Pirmosios knygos“ konkurso – jos santūri proza ne kartą spausdinta „Šiaurės Atėnuose“ ir stebino istorikės atidumu, įsižiūrėjimu į daiktus ir gamtą, estetinėmis pagavomis. Autorė, kurią branginu ir kaip vertėją, gebančią versti XIX a. tekstus, mano akimis, verta profesionalios leidybos. Prozoje, beje, ji taip pat kartais eskizuoja XIX a. aristokratų ir valstiečių ar amatininkų aplinką (pvz., veikia tarnas, kalvis, račius ir pan.). Kai kas gal kiek fragmentiška, eseistiška; miniatiūras būtų buvę galima sujungti į didesnės apimties kūrinį.

Svetlana Aleksijevič. *Laikas iš antrų rankų: gyvenimas ant socializmo griuvėsių*. Iš rusų k. vertė Irena Ramoškaitė. V.: Kitos knygos, 2016. 421 p.

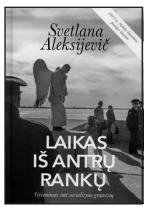

Girdėjau, kad knyga perleista, todėl ėmiau ankstesnįjį variantą. Kai ką skaityti buvo sunku. Bet labai gerai pasimatė, kaip veikia propaganda, kuo indoktrinuojami Rusijos žmonės. „Pirmą kartą pamatėme generalinio sekretoriaus [Gorbačiovo] žmoną, dėl kurios nebuvo gėda. Daili figūra, gražiai rengiasi. Myli vienas kitą. Kažkas atnešė mums lenkišką žurnalą, kur buvo parašyta, kad Raisa – *elegant*, aukšta klasė! Kaip mes ja didžiavomės!“ (p. 59) Kruopščiai dokumentuoti daugybės žmonių balsai: tadžikų, azerų, armėnų, čečėnų, gudų. Rasistinis visuomenės nusiteikimas, apie kurį įprastai negalvoju, nes juk SSRS nebuvo juodaodžių. Tremties, lagerio pasakojimai nustebino tuo, kad pagrindinę mintį jau esu girdėjusi Prigimtinės kultūros seminare. Giedrė Šmitienė, tyrinėdama laiškus iš tremties, konstatavo, kad lageris ir išgyvenimas žmogaus patirtyje jo paties suvokiamas kaip turtas, esminis gyvenimo įvykis, kone laimė.

Greta Gudelytė. *Žiemojimas su mirusiais*. Animistinės pasakos. V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2024. 160 p.

Panašiai rašė ankstyvasis Vidas Morkūnas. Protagonistė kalbasi su gyvate ir medine Mergelės Marijos statula. Ryškūs vaizdiniai – pvz., nuoga moteris ant šerkšno miesto aikštėje, nėščias vyras, pasakojimas iš karvės perspektyvos; alogiškos jungtys konstruojamos per dialogus. Modernistinė ambicija, Apeirono teatro žymė. Multikultūrinė proza – veiksmas gali vykti ir kitame žemyne; konfliktas su krikščionybe. Žanro požiūriu tai tikrai nėra pasakos, negelbėja priedėlis „animistinės“. Perskaičius magėjo išmėginti trumpąjį prozos žanrą.

– GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ –

TEKSTAI NE TEKSTAI

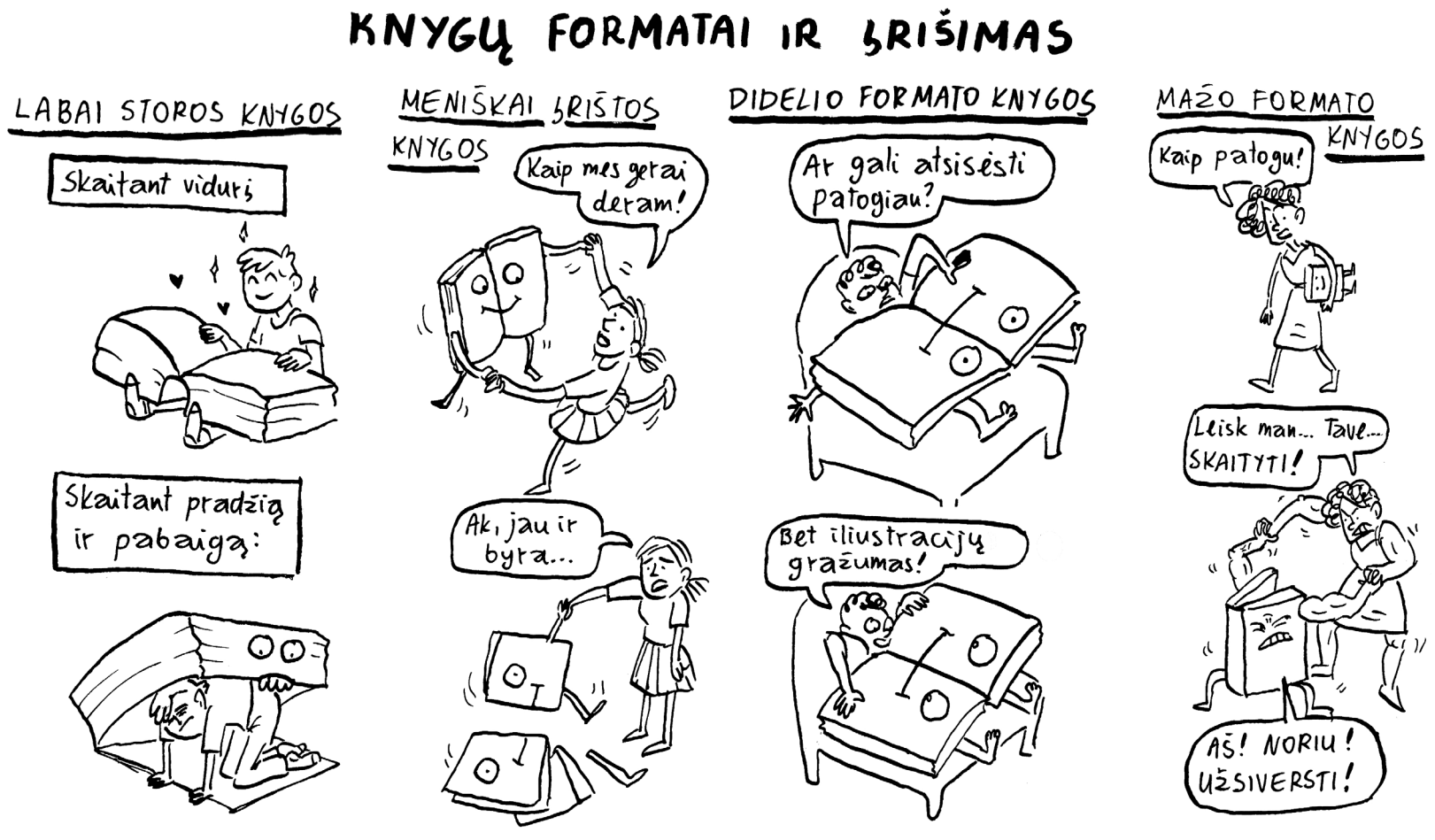

Miglės Anušauskaitės komiksas

Kūnų kova ir kitą pavergiantis žvilgsnis

Ieva Marija Sokolovaitė. *Pozuotoja*. Romanas. V.: Baziliskas, 2024. 263 p.

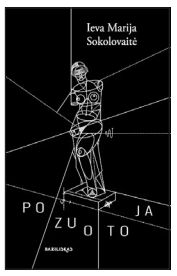

Pirmasis Ievos Marijos Sokolovaitės romanas „Pozuotoja“ – gan sėkmingas debiutas: palankiai įvertintas literatūros kritikų ir įtrauktas į 2024 m. prozos knygų penketuką. Pasakojimo centre – kūno vizualumas, kone visas šiuolaikinio žmogaus gyvenimo sferas skrodžianti tema, ne išimtis ir literatūra. Džiugu, kad šiai temai išreikšti autorė ieško neįprasto siužeto. Nors istorija vyksta šiais laikais – tai liudija kiekvieno skyrelio pradžioje užrašyta data, – kūrinyje nepasakojama apie savo įvaizdžio kūrimą dauginant vaizdus socialiniuose tinkluose. Vienintelės vaizdus gaminančios medijos romane: fotografija, apie kurią tik užsimenama, ir tapyba bei piešimas – Sokolovaitės personažų praktikuojama veikla. Pagrindinė veikėja, kuri, kaip paaiškėja knygos pabaigoje, yra istorijos pasakotoja, pastebi skelbimą, kad ieškoma pozuotojos, ir ryžtasi nuvykti į dailininko studiją. Kūrinyje aprašomi modelio ir dailininko santykiai yra neįprasti ir nefikciniame pasaulyje sunkiai įsivaizduojami: dailininkas piešia nė karto nepažvelgdamas į jam pozuojantį kūną. Kitaip sakant, čia apverčiama nusistovėjusi santykių logika – dailininkas nemato savo modelio, o pozuotoja tyrinėja tapytojo kūną. Tiesa, originalios idėjos paieška, nulemianti siužeto įmantrumą, kartkartėmis atrodo kiek dirbtinė, pavyzdžiui, kai dailininkas moko veikėją „piešti“ balsu: estetiškai nesuinteresuotai kalbėti apie matomą įvykį – per plauką neįvykstančią avariją.

Įdomu, kad romane vizualumas funkcionuoja ne tik kaip kūrinio tema. Čia kreipiamas dėmesys ir į teksto išraiškos plotmę, į kalbinės raiškos „medžiagą“, t. y. kalbinių ženklų, žodžių užrašymo būdą. Kitaip sakant, pasakojime apie vaizdų kūrimą kreipiamas dėmesys į kalbos, kuria pasakojama istorija, vizualumą. Romanas pradedamas pagrindinės veikėjos Veronikos vardo pristatymu: „Rašau V., nes taip lengviau. Brūkšt žemyn, brūkšt aukštyn, taškas. V. Neskauda. / Veronika, Ve-ro-ni-ka – jau visai kas kita“ (p. 8). Tokia raiškos priemonė prozoje nėra reta, pakanka prisiminti žymųjį Nabokovo Lolitos pristatymą: „Lolita, mano gyvenimo šviesa, mano strėnų ugnie. Nuodėme mano, siela mano. Lo-li-ta: liežuvio galiukas šokteli tris šuoliukus gomuriu žemyn, trečiuoju bakstelėdamas į dantis. Lo. Li. Ta“ (Vladimir Nabokov, *Lolita*, iš rusų kalbos vertė Sigita Papečkienė, Kaunas: Jotema, 2021, p. 11). Kitaip nei Nabokovo romane, kuriame žaidžiama su vardu pabrėžiant kalbos skambesį, kūrinyje „Pozuotoja“ dėmesys kreipiamas ne į garsus, o į užrašytos raidės V formą: kalbinį simbolį sudarantys brūkšniai („brūkšt“) yra tokios pačios prigimties kaip ir piešiamo portreto linijos. Tačiau inicialo pasirinkimas vietoj viso vardo žymi dar vieną kalbos aspektą – galią apibendrinti, suteikti universalumo matmenį. Pagrindinių romano veikėjų – pozuotojos Veronikos ir ją piešiančio Konstantino – vardai pakeičiami raidėmis V. ir K. pabrėžiant, kad jų vietą galėtų užimti bet kurie kūnai: „Tik raidės ir skaičiai – taip greičiau, paprasčiau, švariau, tad kodėl gi ne. Jiedu galėtų būti netgi ne žmonės – su tokiais vardais jiedu galėtų būti skalbimo mašinos, miesto visureigiai ar priešlėktuvinės raketos. [...] V. galėtų būti penketas, romėniškos V bažnyčios [...]. Gali būti, jog vardai – Veronika, Konstantinas – visiškas atsitiktinumas, nieko bendra neturintis su planetos dėsniais. / Todėl rašau V. Brūkšt aukštyn, brūkšt žemyn. Viskas“ (p. 10). Tas pats inicialas gali atitikti skirtingus vardus, nors konkrečioje situacijoje jis priklauso vieninteliam asmeniui. Šiame tekste inicialas veikia kaip savotiška funkcija – nors galėtų atlikti įvairūs veikėjai, ją aktualizuoja savitas personažas.

Vardo trumpinio naudojimas romane, mano nuomone, yra vykęs sprendimas, nes abu veikėjai, V. ir K., save suvokia per prisiimtą vaidmenį. Dailininko K. studijoje pozuojanti V. sau priskiria objekto funkciją: „tesu daiktas, kičinis žaislas studijos interjere“ (p. 107). O pozuotoją piešiantis K. dailininko uždavinį sieja ne su originalumo paieškomis, o su klišių kartojimu, to paties reprodukavimu: „sudėliosiu tavo atvaizdą iš lėkštų ir neoriginalių skiaučių, iš bendro supratimo, kaip galėtų atrodyti rankos, kojos, veidas. [...] Tai bus visiškas kičas“ (p. 93). Svarbu, kad K. paveiksluose paliekamas parašas taip pat nėra originalus, bet nukopijuotas nuo savo tėvo, garsaus tapytojo, kalinčio už jo paveikslams pozavusių moterų prievartavimą. Tiek V., tiek K. yra tarsi savo tėvų išvirkščios kopijos: V. motina yra K. tėvo žiaurumo auka, o jos dukra pati to nežinodama pozuoja prievartautojo sūnui. Veikėjai neturi pasirinkimo laisvės ir yra pasmerkti kartoti savo tėvų vaidmenis. Determinizmas reiškiasi ne tik veikėjų veiksmuose, bet ir jų santykyje su savo kūnu, kuris aprašomas mechanistiškai, vadovaujantis stimulo ir atsako principu. Pavyzdžiui, grožis suvokiamas vien kaip hormonų kaita: „išvaizda niekuo dėta, svarbus tiktai kvapas [...] galima iškvėpinti nunešiotą šlepetę, ir jai, vargšei, atsitiktų tas pats“ (p. 76). Fiziologinis kūno suvokimas, būdingas nūdienos kalbai (man trūksta gliukozės; saulėje gaminu vitaminą D; mano smegenys pavargo), neaplenkia ir Sokolovaitės kūrinio: „Pamiršk, jog turi kūną, smegenis – ypač smegenis. Būk akių obuoliai, tinklainė, ragena, lazdelės ir kolbelės“ (p. 123). Tokia kalba nesukuria naujos reikšmės, o pasiūlo supaprastinto, subanalinto kūno vaizdinį.

Fiziologinius aprašymus gelbėja žmogaus kūno siejimas su vizualumu ir kūryba: kūnas yra ne tik piešimo / tapybos, bet ir rašymo medžiaga. Abu veikėjai – Veronika ir Konstantinas – kuria vienas kito atvaizdus: matydama dailininko kūną V. jį „piešia“ žodžiais („K. sėdi šonu, jo liesas, kampuotas kūnas primena braižybos prietaisą“, p. 33; visas romano pasakojimas yra V. užrašai), o pozuotojos nematantis K. ją „užrašo“ piešiniu. Toks rašytojos sumanymas skatina permąstyti rašymo ir piešimo sampratas: jų ryšį su vaizduote, įsivaizdavimu nematant ir atvaizdavimu žiūrint į objektą. Kita vertus, neįprasti V. ir K. santykiai skatina mąstyti ne vien apie kūrybą. Kūno vaizdavimas ir rašymas apie jį suponuoja tam tikrą požiūrį į kūną ir tarpkūniškus santykius. Nors Sokolovaitės romano kritikai ir apžvalgininkai kūniškumą išskiria kaip svarbiausią, su vizualumu išvien einančią temą, jie nepastebi, kad santykis su kūnu – savo ir kito – čia suvokiamas vien negatyviai ir funkcionuoja pagal hėgelišką galios sampratą (pono ir vergo kova): kitas pasirodo kaip objektas, kurį reikia įveikti.

Sokolovaitės kūrinyje bet koks veikėjų ryšys – fizinis ar net mentalinis, kai sąveika tėra įsivaizduojama, – yra pristatomas kaip galių kova tarp subjekto ir objekto. Būtent taip apibūdinami žvilgsnio (jo nebuvimo) valdomi santykiai tarp pozuotojos ir dailininko. Žiūrėjimas į kitą čia įgyja Sartre'o pasiūlytą reikšmę: kito pavertimas savo matymo objektu yra jo pasisavinimas. V. tarsi laukia, kada įvyks susidūrimas su ją piešiančiojo žvilgsniu ir kada ji taps jo auka: „Verčiau kąsk man, sužeisk, suvalgyk; pradėk valgyti, o paskui išspjauk sukramtytą [...] šis neskaudinantis alsavimas, nė nemėginant kėsintis į man priklausantį orą – tai nepakeliama“ (p. 119). Tokį tarpkūnišką santykį galima aiškinti psichologiškai, remiantis personažų išgyventomis traumomis: V. gyvena su psichiškai sergančia motina ir šią iš nevilties mušančiu tėvu; K. piešia nežiūrėdamas į jam pozuojančius kūnus, kadangi bijo pakartoti tėvo smurtą, nes šis, susidūręs su „paveikslo neišbaigtumo faktu, prarasdavo kantrybę ir sužvėrėdavo [...]. Paimdavo pozuotojas jėga; išliedavo įtūžį, neviltį, staugsmą prakaitu bei sėkla“ (p. 224). V. tuo pat metu bijo ir geidžia tapti kito objektu, o K. nori išvengti žiūrinčiajam tenkančios galios pozicijos. Vis dėlto psichologinė samanų paklotė slepia šaknų ir grybienos raizginį – vertybinį požiūrį į kūną, kuris ir sudaro romano pamatą.

Kito absorbavimu ir nusavinimu grįstas ryšys veikia ne tik ten, kur jis kuriamas žvilgsniu (dailininkas–pozuotoja). Romane jis kone vienintelis galimas tarpkūniškas santykis. Net ir romantinį ryšį veikėja įsivaizduoja kaip kito sunaikinimą: „jiedu užsigeis vienas kitą imti ir suvartoti, žinoma, palengva, iš pradžių svaiginamai maloniai, poetiškai, paskui skaudžiau, giliau, gal net išskirtinai ir prasmingai, bet taip, būtent *suvartoti*“ (p. 37). Mezgant santykius su kitais veikėjai tenka aukos vaidmuo: į ją kėsinasi atstumiančios išvaizdos praeiviai, vėliau seksualiai išnaudoja jai pozuojantys vyrai. Tačiau nesąmoningai ji geidžia galios pozicijos: sapnuose „ji niekina, prievartauja, naikina. Mėgaujasi jėga ir juokiasi“ (p. 21). Net ir santykis su savimi apibūdinamas kaip bergždžia pastanga nugalėti savo kūniškumą, dėl kurio ji gali tapti kito – ją matančio, geidžiančio, todėl nusavinančio – auka. Būtent dėl to V. bjaurisi, kad dėl menstruacijų „pakitęs jos hormoninis fonas“ (p. 75) lemia pokyčius: odos, plaukų pagražėjimą ir kitokį kūno kvapą. Paveldėjusi traumą iš savo motinos, V. ne tik bijo vyrų, bet ir nekenčia savo kūno, kuris prieš jos valią tampa viliojantis ir geidulingas: „katiniškai markstosi, blakstienos kyla ir leidžiasi kaip vėduoklės, nejučia pradėdamos žaidimą iš pasalų“ (p. 73).

Galiausiai net pati veikėjos transformacija, jos vadavimasis iš aukos vaidmens aprašomas ne kaip ištrūkimas iš kitą objektyvizuojančio ryšio, o kaip perėjimas prie kito poliaus – nuo aukos prie galios pozicijos. Praėjus kuriam laikui po V. pozavimo į ją nežiūrinčiam dailininkui, veikėja jį vėl susiranda trokšdama, kad jis ją pagaliau pamatytų. O šį susitikimą suvokia kaip tarpusavio kovą: „Atėjau tavęs sunaikinti, nes esu tau skolinga sunaikinimą; atėjau suskaldyti tavo šarvo, kaip suskaldei manąjį“ (p. 242). Vadinasi, net ir pabaigoje personažai neišsilaisvina iš hėgeliškos dialektikos, o tiesiog apsikeičia vaidmenimis.

Kaip alternatyvą galios santykiams dailininkas K. pasiūlo ne kito laikymą subjektu, o paties kūno kaip tokio sunaikinimą, jo pavertimą fizikinėmis jėgomis: „Tik įsivaizduok, šnabždėjo, jokių kūno barjerų, jokių perskyrų tarp tavęs ir manęs, jokių paskirų vienatvių, vien pasiutėliškas greitis ir galybė energijos, o tu pats – ne dalis, ne sudedamasis vienetas, bet pati energija [...] vien greitis ir bangos, o tu ištirpęs jose, o jos – tavyje“ (p. 221). Veikėjo fantazijos apie ribų panaikinimą, vieno kūno ištirpimą kitame, savasties sunaikinimą tik patvirtina, kad atsisakymas veikti pagal galios logiką Sokolovaitės sukurtame pasaulyje yra neįmanomas.

Romano pabaigoje V. savotiškai grįžta į ten, nuo kur pradėjo savasties paieškas. Iš pradžių ji yra kitų bijanti ir užsidariusi, susitelkusi į savo pačios būsenas ir jausenas („Jei tik būtų įmanoma žydėti pačiai sau“, p. 79). Tačiau kūrinio pabaigoje neįvyksta atsivėrimas pasauliui, nesukuriami tarpsubjektiniai santykiai, dėl kurių stygiaus kenčia veikėja. Literatūros kritikė Lina Buividavičiūtė Sokolovaitės romano veikėjų transformacijas sieja su veidrodžio ir žvilgsnio figūromis. Į savo modelį niekada nežiūrėjęs K. atmerkia akis, o be veidrodžių augusi ir tik parduotuvių persirengimo kabinose savo kūną tyrinėdavusi V. nusiperka veidrodį. Nors veidrodžio įsigijimą galima interpretuoti kaip susitaikymą su savimi („veidrodžiai vėl pakabinami. Ir protagonistė supranta, kad pirmiausia ji pozuoja, turi pozuoti pati sau“, Lina Buividavičiūtė, „Pirmieji rašytojų romanai: dvi skirtingos perspektyvos, dvi panašios vienatvės“, *Metai*, 2025, Nr. 1), jis tik patvirtina veikėjos bėgimą nuo pasaulio į save. Pokytis dailininko ir modelio santykyje neįvyksta, tarp jų nesukuriamas joks ilgalaikis ryšys, o veikėjų vidinio gyvenimo kaita yra tarsi atsieta nuo išorinio pasaulio. Tad prie literatūros kritikės teiginio, kad atsiradus veidrodžiui veikėjos kambaryje „viskas susijungia į esminį ratą“, norisi pridėti, kad kiekvienas veikėjas lieka savame rate, nedrįsdamas peržengti jo ribų. V. romano pradžioje teigia, kad save suvokia kaip neatribotą nuo kitų kūnų, nejaučiančią savo kūno kontūro („užaugusi namuose, kuriuose nebuvo veidrodžių, menkai teskyrusi ribas tarp savojo kūno ir aplinkinių daiktų“, p. 15), todėl veidrodžio įsigijimą būtų galima interpretuoti kaip savo kūno ir savo atskirumo nuo kitų įsisąmoninimą. Tačiau tokia interpretacija neįtikina. Ne tik todėl, kad veikėja jau iki tol stebėdavo save persirengimo kabinų veidrodžiuose. Romane nuo pat pradžių dominuoja individualistinė kūno samprata, kurią žymi pristatyta galios santykių logika ir veikėjos susitelkimas į save, troškimas žydėti pačiai sau.

Mano nuomone, tikrą romano veikėjos transformaciją žymi ne veidrodis, o tai, kad kūrinio pabaigoje V. ima rašyti istoriją, „laišką, dienoraštį, maldą, metraštį, giesmę“ (p. 261) – romano pasakojimą. Savo gyvenimo užrašymas ne tik žymi veikėjos susitaikymą su praeitimi, formos suteikimą trauminei patirčiai, bet ir tam tikrą atvirumo galimybę, nes per raštą mezgami tarpsubjektiniai santykiai su numanomu teksto adresatu, kuris „skaito. Jau perskaitė, jai nė nežinant“ (p. 261). Sokolovaitės knygos pabaiga skatina klausti, ar diskursyvinė plotmė, kurioje susitinka pasakotojas su savo adresatu, pasiūlo kitokius nei vien kito nusavinimu grįstus santykius. Vis dėlto istorijos veikėjai yra pasmerkti kitą paversti objektu, todėl kūno vaizdavimas (vizualumas) suvokiamas vien per galios prizmę, nepaliekant galimybės kito pamatyti kaip lygiaverčio, jaučiančio, į tave besikreipiančio kūno. Galios santykiai tradiciškai yra siejami su vyrišku žvilgsniu, todėl romanui skiriama pagyra – „autentiškai aprašytas moters kūniškumas, jusliškumas“ (Virginija Kulvinskaitė, „Romanai apie meną ir aistras“, *Šiaurės Atėnai*, 2025-03-14) – ne tik neįtikina, bet ir verčia suabejoti, kad moterų istorijas pasakojančios autorės visuomet išsako moterišką pasaulėjautą.

– IZABELĖ SKIKAITĖ –

ŠIAURĖS ATĖNAI

2025 m. gegužės 9 d. Nr. 9 (1457)

Išbandymas

Bitei Vilimaitei

Jis buvo liesiausias ir silpniausias klasėje, neužsiauginęs tokių raumenų kaip kiti vyrukai, kurie lankė sporto būrelius ar su tėvais sportavo klubuose. Neseniai su motina ir dviem jaunesnėm sesėm iš mažo provincijos miestelio persikėlęs gyventi į Vilnių ir dėl to pakeitęs mokyklą, draugų klasėje dar neturėjo. Kad užsimegztų draugystės, trukdė ir jo tylus, uždaras būdas, ir tam tikras įtarumas kitų žmonių atžvilgiu, ir ribotos finansinės galimybės – kai po pamokų bendraklasiai stumdydamiesi ir pokštaudami patraukdavo į netoliese esantį „McDonald's“, Egidijus iškart pėdindavo namo, mat smulkių monetų turėdavo tik bandelei mokyklos valgykloje, kurioje, kaip vaikas iš socialiai remtinos šeimos, gaudavo ir nemokamus pietus. Bet alkis jį persekiojo visur ir visada, tikriausiai jį žadino prisiminimai apie skurdžią vaikystę, kai abu tėvai nedirbo, socialines pašalpas pragerdavo, ir vaikų mityba buvo labai nereguliari.

Vilniuje po truputį ėmė apsiprasti, nors dar ir negalėjo šio didmiesčio pavadinti savo namais. Kartais po pamokų nueidavo į vaikų ir paauglių dienos centrą, kuriame lankydavosi ir motina su sesėmis. Čia lankytis buvo geriau nei kiauras dienas leisti su jomis ankštame vieno kambario bute. Kartu su kitais paaugliais atsigėrę arbatos su sausainiais žiūrėdavo filmus, paskui juos aptarinėdavo, kartais piešdavo ar žaisdavo stalo žaidimus, o sykį visi drauge aplankė Energetikos muziejų. Paauglių grupės vadovė sakė, kad vasarą netgi organizuos stovyklą prie jūros ir į ją galės atvykti visi norintys. Dienos centre prie Egio, kaip jį čia ėmė vadinti (provincijos miestelyje šaukdavo Egyda), kur buvus kur nebuvus pristojo už jį aukštesnė mergička, irgi keturiolikmetė, šneki, drąsi ir įkyri. Pradžioje Egis jos vengė, šalindavosi arba piktai pavarydavo šalin, bet paskui pamatė, kad niekaip jos atsikratyti nepavyks, tad jiedu tapo tokia keista pora: jis, tylenis, čiuplutis, prakalbintas šiek tiek mikčiojantis, ir ji, juodaplaukė, jau moteriškų formų, tamsesnės nei kitų odos (jos tėvas buvo iš Kolumbijos, bet ji jo nepažinojo), šnekiausia ir linksmiausia iš visų dienos centro merginų. Kartą ji pasakė, kad randas ant Egio veido, atsiradęs nuo tada, kai tėvas jį pastūmė ir berniukas krito ant grindų, nuklotų butelių šukėmis, ir viena šukė įsmigo jam į skruostą netoli akies, jai atrodąs labai *sexy*.

– Tu durna, – tyliai pasakė jai Egis, nors tas angliškas žodis jam nuskambėjo visai maloniai.

– *You are my hero*, – žiūrėdama jam tiesiai į akis, pareiškė Mariana.

– Atsiknisk, – nepiktai metė Egis, namie neatsiginantis sesučių dėmesio.

Dienos centre kai kurie jo amžiaus vyrukai riebiai keikėsi, paslapčia nuo vadovų rūkė, – Egis žinojo, kad parūkydavo ir elektroninių cigarečių su neaiškiais užpildais, nuo kurių imdavo važiuoti stogas, o kiti vaikai buvo jaunesni už jį. Užtat nustebo ir apsidžiaugė, kai mokykloje per pertraukas jį ėmė šnekinti Aleksas – tvirtai nuaugęs berniukas didelėmis lūpomis, turintis kalbėjimo defektą. Dėl jo greitakalbe suveliamų žodžių, kuriuos ištardavo švepluodamas, turėjo vargo visi – ir mokytojams, ir bendraklasiams tekdavo po kelis kartus prašyti Aleksą pakartoti tai, ką šis būdavo pasakęs. Šiaip Aleksas buvo malonus ir geras, kiek nerangus vaikinas didelėmis, kiek naiviomis akimis ir truputį strazdanota nosimi išblyškusiame veide. Jis nepykdavo, kai bendraklasiai jį pašiepdavo, pats mėgdavo pajuokauti, todėl klasėje jį mėgo. Mokėsi vidutiniškai, tačiau, žinoma, geriau už Egį, kuriam nesisekė nė vienas dalykas, išskyrus tikybą.

Aleksas ėmė Egį mokyti žaisti šachmatais, bet sunkiai sekėsi, nes Egis niekaip negebėjo išlaikyti galvoje daugiau nei dviejų ėjimų. Pasitaikydavo, kad likdavo po pamokų ir, kūno kultūros mokytojo pasiprašę kamuolio, drauge pamėtydavo į krepšį arba mokyklos fojė pažaisdavo stalo tenisą. Aleksas nepyko ir neprasivardžiavo, kad Egiui viskas prastai sekasi, kad jis bene iškart nuleidžia rankas, pamatęs, kad reikia įdėti pastangų. Tik nusijuokdavo ir mestelėdavo: „Nebūk lūzeris.“ Egiui šie žodžiai nudiegdavo širdį, nes buvo girdėjęs taip sakant tėvą, kai nenorėdavo išlenkti jo siūlomos taurelės arba šniurkščiodavo, radęs motiną su mėlyne paakyje. Bet Alekso žodžiai nebuvo pikti, jie žaizdą tik užkliudydavo, bet jos nesugildydavo, tad pamažu berniukai susidraugavo. Bendraklasių kai kada pavadinami „keistuolių porele“, to neėmė į galvą, tad po truputį klasės nusiteikimas Egio atžvilgiu ėmė švelnėti.

Pirmadienio popietę dienos centro paauglių grupės vadovė pristatė viešnią – režisierę, kuri jų dienos centre statys spektaklį. Kadangi buvo jau šiltas pavasaris, mokslo metai ėjo į pabaigą, tai susitikimas su režisiere vyko netoliese esančio vienuolyno kiemelyje, ratu susėdus ant žolės. Jauna, energinga ir šmaikšti mergina, mokanti pelnyti paauglių palankumą, papasakojo savo norą sukurti spektaklį apie autistišką vaiką ir pasakė, kad tokie vaikai dažnai būna nesuprasti, atstumti, iš jų reikalaujama to, ko jie negali, tačiau tokius vaikus arba jau suaugusius žmones tiesiog reikia priimti tokius, kokie jie yra.

– Kaip ir kiekvieną iš mūsų, – pridūrė ji.

Žvilgė, toks negirdėtas buvo režisierės vardas, paklausė, ar kuris nors iš dienos centro paauglių pažįsta žmogų, turintį autizmo spektro sutrikimą. Viena mergaitė pasisakė pažįstanti, bet daugiau niekas. Dienos centro vadovė įsiterpusi pranešė, kad nuo rudens planuojama bendradarbiauti su autistiškų šeimų vaikus telkiančiu dienos centru, ten apsilankyti, suorganizuoti bendrų renginių. Šio sumanymo tikslas – suvesti draugėn vaikus iš skirtingų dienos centrų, mokyti priimti kitokius asmenis, o ne susikoncentruoti vien į savo bėdas. Todėl spektakliui Žvilgė pasirinko knygą apie berniuką autistą. To vaiko, knygos pagrindinio veikėjo, jausmai yra visiškai atpažįstami ir suprantami mums, vadinamiesiems „normaliems“ žmonėms, o jo bėdos ir nesėkmės labai primena mūsų visų problemas.

Vaikams kuokšteliais skabant žolę ir mėtant ją į rato vidurį, režisierė dar pridūrė, kad spektaklis bus kuriamas jos pačios ištobulintu biblioterapijos ir psichodramos metodų deriniu, – tai yra mėginant prisiminti ir perdirbti emocijas bei patirtis, panašias į knygos veikėjų, – ir pakvietė visus pasiimti minėtą knygą iš bibliotekos. Čia jau kelintąsyk pasigirdo garsus prunkštelėjimas, vienas iš vyrukų pareiškė:

– Mes gi nemokam skaityti, – ir visi pritardami nusižvengė.

Mergaitės rodė vienos kitoms visokius ženklus: kaip žiovauja, kaip užmiega prie knygos. Viešnia dar pasakė, kad kitą pirmadienį prasidės repeticijos, jose bus laukiami visi norintys kaip nors prisidėti prie spektaklio, nebūtinai vaidinti. Repeticijos vyks ir dienos centro stovykloje.

– O kas bus pagrindinis aktorius? – ilgokai tylėjusi paklausė Mariana. Jos nuoga koja ropojo boružė.

– Nežinau, išrinksime. O ką tu pasiūlytum? – paklausė režisierė.

– Jis bus pagrindinis, – pasakė Mariana, už sprando stumtelėdama Egidijų į priekį. – *He is my hero*.

Visi ėmė krizenti.

– Tai nuspręsta, – šypsodamasi ištarė Žvilgė.

•

Kadangi nė vienas iš dienos centro paauglių nepasiėmė knygos iš bibliotekos, tai režisierė ateidavo, pasidariusi kai kurių skyrių kopijas, ir dusyk per savaitę jiems skaitydavo, o paskui klausdavo, ką ir kaip jie suprato. Iš pradžių paaugliai elgėsi atsainiai, juokdavosi jaudinančiose vietose, o dramatiškose imdavo snausti ir demonstratyviai knarkti, šaipydavosi iš išgirstų žodžių, ignoruodavo Žvilgės klausimus arba atsakinėdavo labai aptakiai bei pokštaudami, lyg nesuprasdami, ko ji klausia. Bet palengva ramus ir išraiškingas režisierės skaitymo tonas, gražus balso tembras ir nuoširdus bei atkaklus siekis prisibelsti į paauglių širdis ir nusipelnyti jų atvirumą paėmė viršų. Pirmiausia įsitraukė mergaitės. Ko nors nesupratusios, prašydavo paaiškinti, komentuodavo skaitomą tekstą, o po kurio laiko jau ir berniukai dėmesingai sekė skaitomos istorijos eigą. Po truputį vaikai atsivėrė: papasakodavo savo išgyvenimus, kaip jaučiasi, kai susipyksta su tėvais ar mokytojais, kai kivirčijasi tėvai, kaip išsigąsta, kai ko nors nesugeba atlikti arba jaučiasi esą menkesni už kitus. Atjautė pagrindinį veikėją Kristoferį dėl jo negebėjimo orientuotis nepažįstamose erdvėse, ir vienas mažesnis berniukas prisipažino, kad jam taip pat sukasi galva, kai pakeliui iš mokyklos reikia pereiti didelę sankryžą, tada turi itin sukaupti drąsą ir tvardytis, kad iš baimės vidury gatvės neiškrėstų kokios nesąmonės.

Atėjo birželis, ir Aleksas pakvietė Egį į svečius – apsilankyti jo tėvų name viename iš tolimesnių Vilniaus mikrorajonų. Kvietimą Egis mielai priėmė, mat labai norėjo pažaisti Alekso kompiuteriu, apžiūrėti didelį draugo namą, ir koks buvo džiaugsmas, kai Alekso mama pasiūlė pernakvoti.

Mūrinis namas buvo trijų aukštų, bet Alekso šeima – tėtis, mama ir trys sūnūs – gyveno tik pirmame. Antrame ir trečiame aukštuose buvo svečių kambariai. Juos Alekso tėvai nuomojo turistams ir kitiems žmonėms, kuriems prireikdavo nakvynės. Šie į namą patekdavo laiptais iš kitos pusės. Aplinka buvo graži, apželdinta, lauke – sūpynės, pavėsinė, suoleliai, visa nemaža teritorija aptverta tvora. Kieme stovėjo keli Alekso tėvų ir svečių automobiliai.

– Kai kurie atvyksta ir vienai nakčiai ar netgi kelioms valandoms, – mirktelėjo draugui Aleksas.

Egis gūžtelėjo.

Apie vidurnaktį, iki soties prisižaidusius kompiuterinių žaidimų, prisitriauškusius traškučių ir pasižiūrėjusius kovinį filmą, Alekso mama paragino gultis miegoti. Nusimovęs kelnes, Egis gėdydamasis po jomis pakišo nešvarias ir suplyšusias savo kojines.

– Palauk, dar negulk, – vienomis trumpikėmis likusiam draugui mostelėjo Aleksas. – Einam, kai ką parodysiu.

Basomis berniukai nutykino kilimine danga išklotu koridoriumi iki durų ir jas atidarę pateko į laiptinę. Ten, šaltu cementu stypčiodami ant pirštų galiukų, pakilo į antrą aukštą ir atsidūrė svečiams skirtoje namo dalyje. Koridoriuje prie kambarių durų blausiai degė naktinės lempelės. Aleksas tykino nuo numerio prie numerio, vis pasiklausydamas, o Egiui neliko nieko kita, kaip tik sekti iš paskos, spėliojant, nejaugi draugas sumanė įsilaužti į kurį nors kambarį, ir būgštaujant, kad juos pusnuogius kas nors pamatys. Jis bandė pašnibždomis klausti draugo, ką jiedu čia veikia, bet Aleksas tik sumojavo ranka ir prispaudė pirštą prie lūpų.

Paskui jiedu pakilo į trečią aukštą, ir čia prie vienų durų Aleksas ilgėliau stabtelėjo įsiklausydamas. Jo veidą nušvietė atradėjo šypsena. Jis ženklu parodė Egiui taip pat priglausti ausį prie durų.

Už durų girdėjosi kimios aimanos ir dejonės, ir Egis suprato, kad juos skleidžia kambaryje esantys vyras ir moteris. Jis nudūrė žvilgsnį žemyn, kiek pastovėjo, paskui klausiamai pažvelgė į draugą, kurio didelės pražiotos lūpos iš susijaudinimo vos matomai virpėjo. Bestovėdamas pajuto, kad ir jo paties pulsas pasidarė tankesnis, krūtinę užliejo šilta banga, gomuriu ėmė kilti kažkoks keistas salsvas šleikštulys. Apsisukęs berniukas leidosi atgal, po minutėlės jį pasivijo ir Aleksas.

– Ko pabėgai? – dusliai paklausė.

– Man neįdomu, – atsakė Egis.

Grįžę į Alekso kambarį, abu atsigulę tylėjo, ir prieblandoje Egis pamatė, kaip kitame kambario gale ilga kaip voro koja Alekso ranka palenda žemyn po antklode ir ten ima ritmiškai judėti.

•

Stovykloje gyveno nameliuose, kambaryje po du. Egį apgyvendino su protingiausiu dienos centro dešimtmečiu berniuku, kuris visus vargindavo šnekomis apie kosmosą ir dalelių fiziką. Jį augino tėvas, o motina užsienyje uždarbiavo.

Dienomis sportuodavo, eidavo prie jūros, valgydavo ir melsdavosi, o po vakarienės prie laužo vykdavo spektaklio repeticijos, tiksliau, pokalbiai apie būsimą spektaklį, nes kol kas jie dar nieko nevaidino, ir Egis dėl to labai džiaugėsi, nes visai nenorėjo būti pagrindiniu herojumi.

Tą vakarą Žvilgė perskaitė skyrių apie Kristoferio kelionę iš mažo miestelio į Londoną ieškant savo mamos, kuri visai nebuvo mirusi, kaip pamelavo tėtis, o tik išvažiavo gyventi kitur. Per didžiausius vargus Kristoferis rado mamą ir apsigyveno pas ją, bet jos naujasis vyras tuo nebuvo patenkintas.

– Kaip manote, ką jaučia žmogus, kai netenka namų? Ar esate kada nors pasijutę taip, kad nežinojote, kur jūsų namai? Ką jums reiškia namai? – klausinėjo spektaklio režisierė, o jos veidas gražiai spindėjo laužo šviesoje.

Vaikai tylėjo. Pagaliau Mariana tarė:

– Manau, kad namai – ten, kur tu gali jaustis saugus, kur tave myli ir supranta, neverčia daryti, ko nenori, nepyksta arba susitaiko.

Po truputį ėmė kalbėti ir kiti. Įsišnekėjo apie tai, kiek daug drąsos prireikė Kristoferiui pasiryžti vienam keliauti į Londoną, kai jį gąsdina bet kokios naujos vietos, ir koks bjaurus yra naujasis mamos draugas, kuris Kristoferiui girdint sako, kad berniukui negalima čia pasilikti.

– O kokių norėtumėt namų, jeigu galėtumėt pakeisti savo gyvenimą? Kokius namus susikursite patys ateityje? Kas dar nieko nepasakė?

– Egis nieko nepasakė, kaip visada, – apsidairiusi riktelėjo Mariana. – Jis neseniai pakeitė namus, persikraustė gyventi į Vilnių. Bet kur jis yra?

– Jis sėdėjo prie manęs, bet kažkur dingo, – atsiliepė protingasis dešimtmetis. – Nepastebėjau, kada nuėjo, nes danguje ieškojau Marso.

Mariana su keliomis mergaitėmis tuojau šoko ieškoti, ir netrukus visi pasklido po stovyklavietę, šūkčiodami dingusiojo vardą.

Po valandėlės, apieškojus visą stovyklos teritoriją ir Egio niekur neradus, Žvilgė ramiai paaiškino paauglių grupės vadovei:

– Taip gali nutikti. Tai labai paveiki metodika, jos metu atgyja seniau patirti sukrėtimai, todėl galutinio rezultato kartais neįmanoma prognozuoti.

– Kokio rezultato? – griežtesniu balsu paklausė vadovė.

– Na, spektaklio, aš, žinoma, kalbu apie būsimą spektaklį.

– Dingo vaikas, o jūs – apie spektaklį!

– Jis jau nebe vaikas, o beveik vyras, – pažymėjo jaunoji menininkė, – ir tai, ką jis dabar turi savyje įveikti, yra išprovokuota spektaklio kūrimo proceso ir gali turėti didelį poveikį jo brendimui bei savivokai ateityje. Tai išbandymas. Leiskime jam pabūti vienam.

– Aš atsakinga už vaikų saugumą, Žvilge, ir dabar mes tiesiog turime jį surasti. Toks artimiausias siektinas rezultatas, – nukirto socialinė darbuotoja.

•

Egis greitai žingsniavo pušynu, paskui takeliu per kopas, sparčiai toldamas nuo stovyklavietės ton pusėn, kur žinojo esant jūros tiltą. Neįsivaizdavo, kodėl patraukė būtent ten, bet kojos, regis, pačios jį nešė. Jūra buvo tamsi, nelabai banguota, tik kartkartėmis akį patraukdavo viena kita balta bangos ketera, supurslodama kaip muilo putos šiltoje vaikystės vonioje. Už savęs girdėjo tolstančios stovyklavietės garsus,

Nukelta į p. 14 ►

Bola

► Atkelta iš p. 1

Valanda prabėga kaip niekada jaukiai. Užsisakome dar kavos, prislopiname balsus, o kai pastebiu, kad jo knygos angliškos, pakeičiame kalbą. Jausmas natūralus; kalbėdami angliškai mudu nebesame albanas ir serbas, esame atitrūkę nuo šios vietos, mudu – iš romano išplėšti lapai.

Sužinau, kad jis metais vyresnis už mane, dvidešimt penkerių, studijuoja mediciną Prištinos universitete ir greičiausiai specializuosis chirurgijoje; kad kilęs iš Kuršumiljos miestelio, kitoje sienos pusėje, trisdešimt kilometrų į šiaurės rytus nuo mano gimtojo miesto Besianos, kuri savo ruožtu yra per trisdešimt kilometrų į šiaurės rytus nuo Prištinos; kad, be gimtosios ir anglų kalbos, jis sklandžiai šneka vokiškai ir net šiek tiek albaniškai.

Aš irgi pasakoju apie save visiškai įprastus dalykus, tokius, kokius pasakoji susipažindamas: amžius, iš kur kilęs, apie tai, kaip anglų kalbos mokytojos dėka susidomėjau užsienio kalbomis ir tikiuosi vieną dieną dirbti literatūros mokytoju ar kokio laikraščio redaktoriumi. Kalbėdamas jaučiu, kaip jo akys priglunda prie mano skruosto, kaip įdėmiai seka menkiausią mano judesį, kaip susikūprinęs ir pakreipęs galvą susikaupęs klausosi manęs, lyg stengdamasis įsiminti viską, ką sakau.

Pasakoju, kad ir pats studijuoju universitete, literatūrą, istoriją ir anglų kalbą, ar bent jau studijavau, nežinau; toks pasakojimas skamba nejaukiai, nes universitetas, į kurį kažkada įstojau, nebėra toks pats, kokiame dabar mokosi jis, – toks, kuriame panašiu laiku pradėjome savo studijas.

Išgėrę kavą kurį laiką žiūrime vienas į kitą, ir tai atrodo teisinga ir tikra, taip, kaip nėra Prištinoje, kurios gatves užplūdę serbų kariai su automatais, tankai ir karinės mašinos, atrodančios taip, lyg būtų nusileidusios iš kosmoso.

Jis šypsos ir aš jam šypsausi, ir kaip šią akimirką atrodome, mūsų visiškai negąsdina, nes mums, manau, buvo lemta susitikti, ir turbūt jis irgi mano, kad neatsitiktinai mudu susidūrėme šioje kavinėje.

Jis paprašo padavėjo sąskaitos, sumoka ir už mano kavą ir sako, kad prieš kitą paskaitą turi apsilankyti bibliotekoje.

– Ar nori eiti kartu? – klausia.

Į biblioteką man nereikia, bet sakau, kad su malonumu prisijungsiu, ir mes paėjėjame, pereiname gatvę ir pasiekiame universiteto miestelį, lipame ant žolės, kuri per metų metus prarijo ištisus gabalus pilkų drėgnų nuzulintų akmeninių plokščių, palypėjame kelis laiptelius iki bibliotekos, atrodančios taip, lyg būtų apvyniota žvejybos tinklu, ir patenkame į didelę, šviesią aulą, lyg į karščiuojančius senovinės pabaisos žabtus. Grindys išpuoštos marmurinėmis mozaikomis, o pasieniais kaba apvalios metalinės roželės lyg kokios nuošalios stebėtojos, lyg dievų akys.

Jis eina kiek prieky manęs ir staiga aš sugriebiu jam už peties, lyg beprotis, vidury bibliotekos aulos, tiesiog šitaip, priešingai savo būdui, visiškai nesusimąstydamas, vidury besisklaidančių žmonių grupelių, tvankios popietės šerdyje, iš tikro jį sugriebiu, ir jis sustoja, ir tik po akimirkos pasuka galvą, pasižiūri į mano ranką ant savo peties, į mano pirštus ant jo raktikaulio išlinkių, o tada į mane; ir tą trumpą mirksnį aš jau visiškai kitas žmogus – toks *gyvas*, pagalvoju, toks, koks niekada dar nesu buvęs.

Jis – serbas, o aš – albanas, ir dėl to mes turėtume būti priešai, bet dabar, kai liečiame vienas kitą, tarp mūsų nėra nieko, kas būtų kitam nepasiekiama ar svetima; tvirtai jaučiu, kad mudu nesame tokie kaip kiti, ir tas jausmas toks stiprus ir neabejotinai aiškus, tarsi būtų duotas iš viršaus, lyg būtų mums skirta žinia; ir mums nė kiek nerūpi, kiek žmonių į mus šnairuoja ar prašo pasitraukti nuo įėjimo, kaip praeidami iš mūsų juokiasi, galbūt dėl to, kad nesugebame rasti žodžių nei jiems, nei vienas kitam.

Ir kai jis galiausiai paklausia, ar man pavyktų pasimatyti su juo dar kartą kitą savaitę toje pačioje kavinėje apie vidurdienį, ir jo veide pasirodo užuomina šypsenos, kurią jis tuoj pat stengiasi sulaikyti lyg nevalingą juoko priepuolį, ir dėl to aš irgi atsakau šypsena ir žodžiais „pasimatysim kitą savaitę, toje pačioje kavinėje“, ir jaučiu, kaip mano gyvenimas skyla į dvi dalis, į gyvenimą prieš jį ir gyvenimą po jo, ir viskas iki šios akimirkos staiga tampa beveik bereikšme smulkmena, prašokama tarsi paskubomis sukurptas baltas melas.

Balandžio pradžia, ir aš taip neabejotinai ir stipriai geidžiu kito žmogaus, kad visą likusią dieną jis yra mano maldose, kuriomis begėdiškai prašau Dievo, kad duotų jį man.

———

Tą patį vakarą žmona patiekia man pupelių sriubos, keptų paprikų su grietinėlės padažu, feta, pomidorais, agurku ir aivaru. Kol valgau, ji sėdi priešais mane kitoje stalo pusėje nerimastingu veidu, lyg bandytų sulaikyti kvėpavimą ar kamuotųsi varginančioje kompanijoje.

———

Susituokėme jauni prieš ketverius metus, vasaros pradžioje. Aš buvau dvidešimtmetis, vienintelis tėvų vaikas. Ji buvo pažadėta man tėvo, kurį vėliau pasiglemžė kepenų liga, nes ji – išskirtinė mergina, paklusni ir nedaugžodžiaujanti, nors be išsilavinimo, bet protinga, mikli, gero būdo ir iš geros šeimos. Nebūsią padoresnės žmonos, geresnės motinos už Aišę.

Šitaip aš, savo reiklaus mirštančio tėvo pageidavimu, pasakiau imsiantis ją į žmonas, jei jos tėvas sutiks ir pažadės man, kad Aišė pateisins apie ją pasakytus žodžius. Kai aš pats įtikinau jos tėvą, kad esu pagarbus ir patikimas, kad niekados netikėjau kumščio viršenybe, kad niekados nesvetimausiu, kad niekados nepralošiu nė dinaro ir kad man negresia girtuoklystė, nes aš, kaip ir mano tėvas, vertinu išsilavinimą ir ruošiuosi stoti į universitetą, tada gavau jo leidimą ją vesti.

Susituokėme paprasčiausiai todėl, kad žmogui geriau gyventi su kuo nors nei vienam, todėl, kad vyrui priklauso turėti šalia savęs moterį, o moteriai priklauso turėti šalia savęs vyrą, ir todėl, kad iš vyro, ypač iš tokio kaip aš, tikimasi, jog dauginsis ir pratęs giminę; vyrui svarbu susilaukti bent vieno berniuko, kuriam paliksi namus, žemę ir pinigus.

Mūsų vestuvės kaime buvo tradicinės, Aišė rengėsi ištisas savaites, ruošė kraitį ir atsisveikino su savo ankstesnio gyvenimo žmonėmis, o aš ruošiausi atlaisvinti jai vietos ir palinkėjau sutarti su mano tėvais. Blogiausia, kas galėjo nutikti, tai jei Aišė parodys užsispyrimą, nepaisys patarimų arba jei mano motina neatlaidžiai ir suraukusi nosį žiūrės į marčios namų ruošą.

Mūsų vestuvių dieną ją atvedė pas mane. Ji buvo be galo graži ir tyli kaip siena, beveik kurčnebylė, kaip ir priklauso, jos auksuotų raštų vestuvinė suknelė atrodė tarsi šilkinio popieriaus klostės, apibarstytos blizgučiais. Kai mūsų vestuvių naktį pirmą kartą gulėjau su ja, ji sunkiai įkvėpė tik porą kartų, nors kraujavo, nors mačiau, kaip jai skauda.

Kai atskirai nusiprausėme duše, pasakiau Aišei, kad ji atrodė tiesiog stulbinančiai, kad gyvenime nesu matęs gražesnės moters ir kad esu laimingas, jog ji yra mano žmona, o ji atsakė taip pat esanti laiminga ir besididžiuojanti, kad būtent aš esu jos vyras ir būsimų vaikų tėvas, ir netrukus mes užmigome; aš nugrimzdau į neramų sapną, o ji klejojo iš skausmo.

– Aš pažadu tavimi rūpintis, būti tavo dešinioji ranka, tavo atrama, – rytą ištarė Aišė kaip psalmę, įsivėrusi į ausis mano dovanotus širdelės formos auskarus, ir jos žodžiuose nebuvo nė menkiausio nerimo dėl ateities ir nė pėdsako nakties skausmo.

Mano tėvas mirė praėjus dviem mėnesiams po mūsų vestuvių. Jis ilgai sirgo ir paskutinėmis savaitėmis silpo, bet mirė laimingas, nes spėjo pamatyti mane su tokia moterimi kaip Aišė.

Mano palengvėjimui, Aišė buvo būtent tokia, kokia man buvo žadėta. Kantri ir supratinga, geros širdies moteris. Ji visada išklauso, palaiko, niekada nepriešgyniauja man ar mano tėvams, o kai pasakiau jai vieną dieną norintis parašyti knygą, nukeliančią į senus laikus, pasakojimą apie karą, šimtmečius trunkantį albanų tautos pažeminimą, labiausiai kvapą gniaužiančią meilės istoriją, ji atsakė:

– Kokie gi žmonės tada rašo knygas, jei ne tokie vyrai kaip tu? Tik pasakyk, jei kuo nors galėsiu tau būti naudinga, padėsiu.

Ji manimi didžiavosi, lyg būčiau jos svajonių įsikūnijimas – knygų ir laikraščių puslapiuose įsiamžinęs rašytojas. Tokius dalykus ji sako nenumanydama, kiek laiko ir įtampos reikalauja tokia profesija.

Kai po dvejų metų vėžiu susirgo mano mama, Aišė ja rūpinosi: skalbė ir keitė jos drabužius, maitino, palaikė kompaniją ir jos klausėsi; visą tą laiką Aišei pavykdavo paruošti vieną už kitą skanesnius patiekalus, nors pinigų buvo nedaug, kadangi greta studijų tik retkarčiais pamainomis dirbau padavėju restorane Prištinoje, idant šiek tiek prisidurtume.

Po mamos mirties pardaviau tėvų namus giminaičiams ir nusipirkau butą netoli Prištinos centro, kad galėčiau būti arčiau universiteto ir atsisakęs mašinos sutaupyti važiavimo laiko. Be to, norėjau ištrūkti iš savo gimtinės, kur kasdienis kaimui įprastas vienas kito sekimas ir apkalbinėjimas už nugaros niekada nederėjo su mano būdu.

Didelį ir visai padorų trijų aukštų nuosavą namą iškeitėme į aptriušusį vieno kambario butą Ulpianoje, kur Aišė visada privalėjo tūnoti tyliai kaip pelytė, kai aš mokiausi, rašiau arba miegojau. Nors visada svajojo gyventi dideliame name, auginti vaikus ramioje vietoje, prižiūrėti kiemą, rūpintis žeme ir gyvuliais, ji nė žodeliu neprieštaravo. Kad ir kur eičiau, ji seka paskui mane.

Dažnai pagalvoju, kaip man pasisekė, kad ji – mano žmona ir būtent tokio charakterio, ypač tada, kai girdžiu pažįstamų pasakojimus apie jų pačias, kurios drumsčia namų ramybę ginčais su uošviais, darydamos savo vyrui gėdą atsikalbinėjimais ar namų ruošos ir vaikų priežiūros pareigų apleidimu.

Kitais kartais galvoju, kad nesu jos vertas, – pavyzdžiui, kai mylimės, kai ji mato, kaip aš tada skubu, kai apsimetu baigiantis, nors iš manęs neišbėga nė lašelis, ir kaip aš vengiu su ja liestis ir jos prisilietimų, – ir mane apima liūdesys, supratus, jog ji per daug gera, kad būtų mano, kad šitaip praleistų gyvenimą su manimi.

Blogiausia yra žinoti, kad Aišė niekada neišdrįs pasakyti man, jeigu ji norėtų gyventi kitaip nei aš. Arba ne, dar blogiau yra tai, kad pagarba vienas kitam virto savotiškomis varžybomis, kurias aš visada pralaimiu.

Jos man dovanojamas prisirišimas ir meilė, – dažnai susimąstau, – ar sugebėsiu kada į tai atsakyti.

———

Tą vakarą, kai sėdime vienas priešais kitą virtuvėje prie stalo, Aišė ištaria mano vardą taip, kaip dar niekad nebuvo ištarusi. Jos balsas toks tylus ir trapus, kad beveik žinau, ką ruošiasi sakyti, ir kad ji žino, jog bijau tuoj nuskambėsiančių žodžių.

– Aš nėščia, – tęsia ji, nuleidžia akis, tada vėl pažvelgia į mane, paskui vėl nuleidžia akis ir sudeda rankas ant stalo.

– Tu įsitikinus? – klausiu, padėdamas šaukštą.

Kodėl vaikas turi pasirodyti būtent dabar, pagalvoju, kodėl negalėjo ateiti anksčiau, tais metais, kai dar turėjome pakankamai vietos ir sakėme, jog tai puikus laikas mūsų pirmagimiui.

– Taip, – tyliai atsiliepia ji. – Negalėjau tau sakyti, kol nebuvau tikra. Šiandien nuėjau pas gydytoją, atleisk, kad slapta nuo tavęs, bet turėjau išsiaiškinti, kodėl mano pilvas pastaruoju metu buvo toks neramus. Gydytoja sakė, kad nėštumas jau gana ilgas, nors mėnesinės buvo kaip įprastai, o vaikas gims jau liepą.

Ilgai žiūrime vienas į kitą tylėdami; bet koks žodis ar judesys atrodo netinkamas.

Iš pradžių ji vengia mano žvilgsnio ir žiūri į indaują, į sieną, pro langą, ji žiūri visur, tik ne į mane. Ir tada man kažkas nutinka, negaliu paaiškinti, kas manyje vyksta, bet staigiai pakylu, žengiu kelis žingsnius prie Aišės, kuri atrodo kaip visiškai svetimas žmogus.

Tuomet pirmą kartą gyvenime trenkiu jai, delnu per žandą, iš visų jėgų.

Jos galva susiūbuoja nuo stipraus smūgio kaip bokso kriaušė, aikteli iš nevilties. Kai užmerktomis akimis prašo atleidimo, patiriu, kad smurtas gimdo tik dar didesnį smurtą.

Naktį miegame atskiruose kambariuose. Nueinu miegoti galvodamas, ar galėjo tai mums abiem būti pati geriausia ir blogiausia diena gyvenime.

———

Kitą savaitę vėl sutinku jį. Ryto rūkas sustingęs lyg ant nugaros parvirtęs vėžlys, žiemos likučiai užleidžia vietą pavasariui. Mieste kiekviena diena neramesnė ir grėsmingesnė už prieš tai buvusią, ir žmonės vis neramesni, net namai lyg ant pirštų galiukų.

Jis sėdi prie to paties staliuko, taip pat nepatogiai, šalia kava, du obuoliukai bei pakelis sulčių. Einu tiesiai prie jo, iš kitos stalo pusės, ir vos mane pastebėjęs jis griebia obuolį ir atsikanda.

– Labas, – sakau ir atsisėdu.

– Labas, – atsako jis, nusišypso ir padeda prakąstą obuolį ant stalo.

Užsisakau *macciato*, prisidegu cigaretę ir pradedu siūbuoti koją po stalu, kol jis doroja obuolį.

– Kaip einasi? – klausia, kai padavėjas atneša mano kavą.

– Gerai. O tau? – atsiliepiu po akimirkos ir prisitraukiu arčiau jo.

– Gerai, – jis atsako ir apsilaižo apatinę lūpą.

Akimirką sėdime tylūs, bet mūsų tyloje nėra nieko keisto. Įsimenu, kaip jis atsilošia kėdėje, gyslas ant rankų, jo povyzą kryžiuojant kojas, jo aukštus skruostikaulius, kaktą, odą kaip sausą duoną, mažoką, apvalų liemenį lyg jaunos merginos; kaip jis skrupulingai ir atsargiai šneka, lyg apgalvodamas kiekvieną skiemenį; kokie balti jo dantys ir kaip kampuotuose bruožuose skleidžiasi šypsena, plati ir raukšlėta kaip sėdinčio žmogaus pilvas.

Pradedu šnekėti, kas ateina į galvą: apie pradingusius savo nakties sapnus; apie šiuo metu skaitomą knygą; apie tai, kaip trumparegiška ir žalinga abiem pusėms, kai serbų vyriausybė išrūkė albanus mokytojus ir studentus iš universitetų; apie savo pusetatinį darbą serbams priklausančiame restorane, visai netoli nuo čia; apie klientus, kurie užsisako tik kavos ir užima stalelį valandai; apie tai, koks nusivylęs esu prezidentu Rugova ir kaip šis diena iš dienos kartoja tuos pačius dalykus, prašo albanų pakentėti, tik pakentėti; apie kursus, kurių imuosi įvairiausiose vietose – privačiuose albanų namuose, tuščiuose rūsiuose, parduotuvėse, palėpėse – ir koks tai žeminantis jausmas, o jis tik šypsosi empatiškai, lyg būtume pažįstami nuo seno, ir kai jis pasakoja apie savo mokslus Medicinos fakultete, apie vieno kambario butuką už kelių kvartalų nuo universiteto, apie savo vasaros darbą, irgi restorane, jo akys beatodairiškai bėginėja mano kūnu – jis žiūri į mano rankas ir pečius, kaklą ir krūtinę, šonus, jis žiūri man į lūpas ir kaktą, lygiai taip pat, kaip aš žiūriu į jį, todėl kiekviena akimirka, kurią praleidžiame neliesdami vienas kito, atrodo lyg pavogta.

– Norėtum eiti iš čia? – vieną akimirką jis nutraukia pasakojimą.

– Žinoma, – atsakau staigiai lyg praalkęs žvėris.

– Pas mane, turiu galvoj, – sušnabžda jis.

– Žinoma, – atsakau ir atsistoju.

Einame iš kavinės terasos į gatvę ir staiga aš išsigąstu, nes jaučiuosi taip, lyg visas miestas girdėtų mano mintis, žinotų, kur mes einame ir kodėl.

Nukelta į p. 15 ►

Kaip saugosimės nuo vienišų vyrų epidemijos?

Vienišumas – viena didžiausių šiuolaikinės visuomenės problemų, o pastaraisiais metais ypatingas dėmesys skiriamas būtent vyrų vienišumui, vadinamam vienišų vyrų epidemija. Sociologiniai tyrimai rodo, kad vyrai vis dažniau susiduria su socialine izoliacija, emociniais sunkumais ir iššūkiais mezgant ilgalaikius santykius. Vienišų vyrų fenomenas tapo viena aktualiausių žiniasklaidos, akademinių tyrimų ir kasdienių pokalbių temų. Tačiau šis reiškinys kelia svarbų klausimą: kodėl vyrų vienišumas lyginamas su epidemija, o vienišos moterys ilgą laiką buvo tildomos ir stigmatizuojamos „senmergės“ etikete? Jei didžioji visuomenės dalis yra heteroseksuali, logiška manyti, kad vienišų vyrų ir moterų turėtų būti po lygiai. Vis dėlto moterų vienišumas nesulaukia tokio paties dėmesio ir dramatizavimo kaip vyrų. Kodėl turime tokią situaciją? Kiek visuomenės normos ir lūkesčiai prisideda prie moterų ir vyrų vertinimo? Ir svarbiausia – ką galime pasiūlyti tiems, kurie jaučiasi vieniši?

„Senmergės“ koncepto atsiradimas

„Senmergės“ arba *spinster* konceptas atsirado kaip konstruktas, susijęs su santuokos institucine svarba moters gyvenime. Viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais tradiciškai moterų gyvenimo pasirinkimai buvo griežtai apibrėžti veikimu šeimoje – santuoka, vaikų gimdymu ir rūpinimusi jais ir vyresniaisiais šeimos nariais, buitimi ir visu vidiniu šeimos gyvenimu. Kitaip tariant, apsiribojo socialinės ir tiesioginės reprodukcijos atlikimu. Tos, kurios nesukūrė šeimos, dažnai būdavo laikomos „nenaudingomis“ reprodukcijos požiūriu, todėl socialiai neįprastomis. Anglų kalbos žodis *spinster* iš pradžių reiškė verpėją, nes vienas iš nedaugelio galimų nesusituokusių moterų užsiėmimų buvo verpti siūlus. Laikui bėgant šis žodis įgavo neigiamą atspalvį ir pradėjo reikšti vyresnes nesusituokusias moteris, kurios neatitiko visuomenės lūkesčių socialinės ir tiesioginės reprodukcijos požiūriu. XIX ir XX a. šis konceptas dažnai buvo susijęs su gėdos ir gailesčio jausmais, nes moterys be vyrų buvo laikomos nevisavertėmis.

Šiandieniniame Vakarų pasaulyje sutuoktinio turėjimas gali reikšti ne tik saugumą, bet ir papildomą neapmokamą darbą namuose, emocinį išsekimą, laiką, skiriamą ne sau, o kitiems, pervargimą, vaikų auginimą ir dažnai nepaminimą visos šeimos priežiūrą be atostogų. Tyrimai rodo, kad vyrai mažiau įsitraukia į neapmokamą rūpybą ir rečiau naudojasi šeimos atostogomis nei moterys. ES daugiau nei pusė (56 %) moterų, turinčių vaikų iki 12 metų, kasdien bent 5 valandas rūpinasi savo vaikais, o iš vyrų tokią priežiūrą atlieka tik kas trečias (26 %). Šiuolaikinės galimybės (nors vis dar gyvename patriarchate) leidžia moterims, kurios nebenori gyventi kaip jų mamos ir močiutės, rinktis gyventi taip, kaip jos pačios nori. Neretai tai gali reikšti gyvenimą nesukūrus partnerystės su vyru. Tai nereiškia, kad heteroseksualios moterys atsisako kurti santykius su absoliučiai visais vyrais. Tai reiškia, kad moterys pagaliau gali rinktis, su kuriais vyrais nori kurti santykius ir su kuriais – ne. Su kuriais vyrais nori eiti į pasimatymą, su kuriais – ne. Kad gali pačios pakviesti į pasimatymą ar šokti, o nebebūti tik sutinkančiosios (kartais ir iš mandagumo) arba atsisakančiosios vietoje. Beje, ar teko pastebėti, kad merginos beveik visada gražiai atsakys / atrašys arba bent jau ignoruos joms nepatinkančius vaikinus, o vaikinai, negavę teigiamo atsako, neretai puola įžeidinėti merginas? Socialinio tinklo grupėje „Are we dating the same guy?“ („Ar mes susitikinėjame su tuo pačiu vaikinu?“) tokių pavyzdžių pilna.

Vakarietiškame pasaulyje vyrai turi didesnį socialinį statusą ir yra laikomi vertesniais nei moterys, todėl į jų vienišumą kreipiama daugiau dėmesio. Į vyrų vienišumą žiūrima kaip į iššūkį, kurį turėtų spręsti visuomenė ar nevyriausybinės organizacijos. Tokiu pagrindu (vienišų vyrų gelbėjimo) kuriasi ir kai kurie verslai, skirti burti būtent vyrų bendruomenes. Šiuolaikiniai vyrai keičia nusistovėjusias tradicijas ir vietoj nekonvencinio alkoholio vartojimo renkasi internetinius forumus, kuriuose buriasi tik vyrų bendruomenės, kurios paprastai būna vienalytės, heteronormatyvios ir dažnai palaikančios lyčių stereotipus. Šiuose forumuose atsiranda ir moterų kaltinimo linija – kai trūksta gebėjimų kurti santykius, svarbu rasti, kas kaltas.

Kaip vyrams išmokti kurti santykius?

Vyrai sumoka už buvimą bendruomenėje, o moterys dažnai tai susikuria pačios. Įvairios verslo principu paremtos vyrų bendruomenės išnaudoja esančią nišą – įveiklina vyrus, turinčius sunkumų kurti artimą ryšį. Tai nauja verslo niša kažkam užsidirbti, o vyrams susirasti draugų. Vis dėlto turbūt būtų smagu turėti draugų, kuriuos galima rasti ne tik bendruomenėje, kur moki metinę narystę. Juk apstu klubų, būrelių, savanorių susibūrimų, kur irgi galima kurti draugystes, tik dauguma jų narių – moterys. Neseniai keli bičiuliai pasakojosi, kad labai retai susiranda naujų vyriškosios lyties draugų. Minėjo, kad jiems dažnai būna sunku kurti tarpusavio ryšį, o ir jam sukurti dažniau renkasi moteris drauges. O juk gali būti labai įkvepiančių pavyzdžių. Viena gražiausių ekrane matytų vyriškų draugysčių galėtume pavadinti draugystę tarp Igno Miškinio ekranizacijos, sukurtos pagal Rimanto Kmitos romaną „Pietinia kronikas“, pagrindinio veikėjo Rimanto ir jo geriausio draugo Mindės. Būtent per vaikinų draugystės liniją atsiskleidžia svarbiausi bręstančio jaunuolio gyvenimo momentai. Per jųdviejų santykį galima pamatyti, kaip vyrai augo, keitėsi, mokėsi spręsti konfliktus, kurti ryšį su merginomis, su kokiais iššūkiais ir džiaugsmais susidūrė, bijojo, bet išdrįso būti pažeidžiami. Deja, kol kas dažniau gyvenime matome vyriškumo pavyzdžius kaip Lauryno Bareišos filme „Sesės“. Ekrane subtiliai ir labai realistiškai pavaizduotas vienas geriausiai atpažįstamų, tikrų, todėl itin sukrečiančių toksiško vyriškumo pavyzdžių. Uždarumas, buka konkurencija, nenoras pasirodyti pažeidžiamam, bent šiek tiek atsiverti ar padėkoti perlipant savo ego net emociškai intensyviose šeiminėse situacijose yra pagrindas, sukūręs tragišką įvykį visai šeimai.

Apie vyrų išgyvenimus būtina kalbėti, o iššūkius spręsti. Visgi sudėtinga susitaikyti su vienišų vyrų epidemijos konceptu, kai gyvenama kultūroje, kurioje moterys vis dar jaučia pavojų patirti smurtą artimoje aplinkoje. Per praėjusius metus net 14 Lietuvos moterų buvo nužudytos savo namuose. Dauguma pavojų artimoje aplinkoje patiriančių asmenų – moterys, o dažniausiai pavojų keliantys – jų partneriai, buvę partneriai ir sūnūs. Svarbu paminėti, kad moterys beveik niekada iki moderniųjų laikų negalėdavo sau leisti gyventi be vyro. Dažniausia tai reikšdavo senmergės etiketę, gyvenimą skurde, prastesnį socialinį statusą. Pirmą kartą šiuolaikiniame pasaulyje moterys pagaliau gali gyventi savarankiškai ir tą renkasi.

Kai kurie vyrai negali patikėti, kad moterys pačios pasirenka gyventi vienos, kai vyrai yra vieni ne dėl savo pasirinkimo. Kalbantys apie vienišų vyrų epidemiją kaltina moteris: neva jos yra kaltos, kad dėl „per aukštų standartų“ vyrai lieka vieniši. Tiksliau, epidemija vadiname konceptą, kai moteris gali pasakyti „ne“ jai nepatikusiam vyrui. Norint situaciją įvertinti iš abiejų pusių rekomenduočiau oponentams pasikalbėti su bet kuria daugiau nei metus pasimatymų ir pažinčių programėles naudojančia mergina ir sužinoti, kaip dažnai situacija pagerėtų, jeigu galimi partneriai nuoširdžiai domėtųsi ja kaip žmogumi, turinčiu jausmus, hobius, darbus, įsipareigojimus. Nė viena moteris turbūt nesiskųstų emociškai prieinamu, rūpestingu, pažeidžiamu ir jautriu partneriu. Heteroseksualių žmonių pasaulyje moterys dažnai jaučiasi nesaugiai dėl skyrybų rizikos, vyrų neištikimybės, skubinimo turėti šeimą dėl neva tiksinčio biologinio laikrodžio, susiduria su maždaug 10 metų jaunesnių partnerių ieškančiais vyrais, kurie būdami 40 metų „dar nežino, ko nori“. Labai dera su politikų dažnai išsakomu kaltinimu moterims, kad šios nenori vaikų.

Kaip pasiekti pokytį?

Dirbant su lyčių lygybės klausimais galima matyti, kaip būtent vyrų ir jaunuolių įtraukimas į feministinius judėjimus tapo vienu iš prioritetų europinėse lyčių lygybės strategijose. Moterims tampant vis labiau emancipuotoms, kai kurie jauni vyrai nepalaiko lyčių lygybės idėjų. Lyčių vaidmenys ir stereotipai yra giliai įsišakniję ir daro didelę įtaką ne tik moterų ir mergaičių, bet ir berniukų bei vyrų gyvenimui, jų pasirinkimams ir gerovei.

Vyrai ir berniukai susiduria su specifinėmis sveikatos problemomis, tokiomis kaip ankstyva mirtis dėl nelaimingų atsitikimų, savižudybių ir didesnio narkotikų bei alkoholio vartojimo. ES savižudybių rodiklis tarp vyrų yra beveik keturis kartus didesnis nei tarp moterų – vyrai sudaro 76,7 % visų savižudybių aukų. Be to, vyrų mirtingumas nuo vėžio ES yra dviem trečdaliais didesnis nei moterų. Taip pat vyrai rečiau lankosi pas gydytojus, todėl ligos diagnozuojamos vėliau. Vyrų atotrūkis švietimo srityje taip pat yra akivaizdus – jauni vyrai akademiniais pasiekimais atsilieka nuo jaunų moterų. Iš 20 % anksti iš švietimo sistemos pasitraukusių jaunuolių 11,3 % yra vyrai, o 7,7 % – moterys. Taip pat jauni vyrai rečiau įgyja aukštąjį išsilavinimą – 25–34 metų grupėje aukštojo mokslo siekia 37,6 % vyrų ir 48,8 % moterų. Be to, vyrai mažai renkasi švietimo ir globos profesijas, kurios dėl lyčių stereotipų laikomos moterų veiklos sritimis, o vėliau šios profesijos yra nepakankamai vertinamos ir prasčiau apmokamos. Didesnis vyrų skaičius ir tokiose statistikos kategorijose kaip benamystė, mirtys darbo vietose bei įkalinimo įstaigose. Daug šių problemų kyla dėl bandymų atitikti tradicinius lyčių stereotipus, pavyzdžiui, vyriškumo sampratas, siejamas su dominavimu ir emociniu santūrumu.

Lyčių lygybė gali padėti vyrams jaustis geriau, gyventi ilgiau, būti sveikesniems ir pagerinti savo gyvenimo kokybę. Tačiau tendencijos rodo, kad jauni vyrai nebepalaiko lyčių lygybės idėjų. Gali būti, kad kartu su vyriškų stereotipų atsisakymu tektų atsisakyti bent dalies privilegijų dėl lyties – uždirbti daugiau pinigų, naudoti fizinę galią (prieš asmenį, turintį mažiau fizinių pajėgumų), turėti aukštesnį socialinį statusą. Taigi, nenoras priimti feministinės darbotvarkės vyrų bendruomenei reiškia privilegijų išlaikymą vyrams. Svarbu paminėti, kad vyrai nėra homogeniška grupė. Aplink mus gyvena įvairaus amžiaus, rasės, etniškumo, seksualinės orientacijos, lytinės tapatybės vyrai. Dalis jų gyvena vieni, dalis šeimoje, dalis turi negalią, yra emigravę arba imigravę, taigi kiekvienas vyras, kaip ir kiekviena moteris, susiduria su savo sunkumais ir patirtimis.

Būdai spręsti vyrų vienišumo krizę galėtų būti nuosekli ir ilgalaikė lyčių stereotipų kaita, kokybiškas lytiškumo ugdymas mokyklose, socialinių normų keitimas. Čia svarbu pastebėti esminę skirtį socializuojant mergaites ir berniukus. Mergaitės nuo gimimo yra labiau socializuojamos ir mokomos socializuotis, būti bendruomenėje, visuomet pirmiau galvoti apie kitus nei apie save. O berniukai labiau auginami būti individualistais, jiems primetamos vertybės ir savybės, skatinančios individualumą. Viena vertus, ant individualizmo pamato stovi kapitalistinė visuomenė ir viskas, kas susiję su aukšta socialine ir socioekonomine verte. Taigi, įgyjama daugiau statuso ir vertės. Kita vertus, taip yra praleidžiama viena netgi labai stereotipiškai vyriška savybė – rūpestis. Rūpestis – tai atsvara, kuri galėtų išlaikyti tradiciniams vyrams būdingas savybes ir suteiktų galimybę jiems atsiskleisti. Norint pasiekti galią ir statusą, galima sau pačiam užkirsti kelią būti bendruomenėje, kuri tave priima tokį, koks esi. Vienišų vyrų epidemija nėra netikėtai visuomenę užklupusi liga, kuriai nėra vakcinos. Tai situacija, kurią galime pagerinti skatindami tarpusavio ryšius, lyčių lygybę, atvirumą, savęs ir kitų priėmimą ir bendruomeniškumą ne tik su sava gentimi, bet ir su žmonėmis, iš pirmo žvilgsnio nepanašiais į tave patį.

– KAROLINA MOTIEJŪNAITĖ –

Išbandymas

► Atkelta iš p. 12

bet neatsigręžė pasižiūrėti į mąžtančius žiburius, lyg genamas skubėjo į priekį. Prie gelbėjimo posto, greta apverstų valčių, miegodami stypsojo kirai. Berniukas ryžtingai sieksniavo žingsniais pajūrio smėlį, įsivaizduodamas esąs Kristoferis, kuris leidžiasi į svarbią savo gyvenimo kelionę.

Pasiekęs tiltą, bėgte nubėgo iki jo galo ir ten kiek pasėdėjo, žiūrėdamas į tamsą ir klausydamasis jūros šniokštimo. Tada perlipo per turėklą ir atsistojo ant atbrailos. Jis tikrai pakankamai drąsus tai padaryti. Jūra viliojo, atrodė šilta kaip vonia, į kurią mama jam prileido muilo putų. Čia tikriausiai daug žuvies, dingtelėjo jam mintis. Kadaise, visai mažiuką, tėvas jį buvo išmokęs žvejoti. Tada dar taip smarkiai negėrė. Kažin ar Baltijos jūroje gyvena auksinė žuvelė, kuri galėtų išpildyti tris norus? „Nebūk lūzeris, – mintyse išgirdo tėvo balsą, – bus čia tau auksinė žuvelė! Kiek tau metų?“

„Keturiolika“, – mintyse atsakė tėvui.

– Va jis, va ten! Vadove, žiūrėkit! Tilto gale!

Tikriausiai jis neišgirdo balsų, bet instinktyviai pasukęs galvą į krantą pamatė žiburiuojant mobiliųjų telefonų švieseles, kurios šmėsčiojo aukštyn ir žemyn kaip šokantys birželio jonvabaliai. Tada įsiręžė, užsimerkė, pritūpė, pasirengdamas šuoliui – grįžimui namo.

„Nebūk lūzeris, – mintyse išgirdo draugišką švepluojantį Alekso supeikimą ir paraginimą. – Pasistenk.“

Egis dar kartą pasuko galvą į krantą ir pro ašaras pamatė, kaip krante jonvabalių švieselės priartėja vienos prie kitų, drauge sudarydamos kiek nelygų, vietomis įtrūkusį širdies pavidalą.

– Egiiiiiii! – išgirdo šaukiant choru. – Sugrįįįžk!

O tiltu link jo kažkas bėgo. Mariana.

Egis pajuto dūrį į širdį. Viena ranka nusišluostė ašaras. Giliai įkvėpė. Vėl atsukęs jūrai nugarą, prisilaikydamas už turėklų, pritūpė, tada ėmė palengva visu kūnu leistis žemyn, drebančiomis rankomis įsikibęs į tilto atbrailą. „Nebūk lūzeris“, – ausyse spengė vienintelė mintis.

Prie tilto galo atbėgusi drąsioji Kolumbijos metisų palikuonė pamatė, kaip įsikibęs iš visų jėgų prie tilto atbrailos prisitraukia ir vėl nutolsta liaunutis kūnelis, kaip tamsoje pradingsta ir vėl iškyla jos herojaus randas. Praradusi amą, ji tirtėdama tik žiūrėjo ir skaičiavo prisitraukimus. Jų buvo lygiai tiek, kiek jai metų – keturiolika.

– AUŠRA GUDAVIČIŪTĖ –

Kūno dienoraštis

ANNOS AUZIŅOS išpažintinė knyga „Buveinė“ – atviras ir bekompromisis tekstas. Toks, kokių trūksta. Drąsiai kalbantis apie fiziologiją, kūniškumą, jusliškumą. Skaičiau atsiliepimų, kad latvių literatūroje iki šiol nėra buvę tiek sekso vienoje knygoje, bet toks apibrėžimas labai susiaurintų kūrinio esmę. „Buveinė“ aktualizuoja daug bendresnius klausimus: apie gyvybės ir mirtingumo suvokimą, apie religinių ribojimų ir seksualinės laisvės sankirtas, įtampas tarp visuomenės požiūrio, moralės ir dorovės, bandymą normalizuoti tai, kas nepatogu, kas priskiriama tabu teritorijai.

Dienoraštis apima laikotarpį nuo 2008 iki 2020 m., o moters brendimo istorijoje tai jau netrumpas tarpsnis. Yra atožvalgų ir į audringų hormonų valdomą paauglystę. Pasakojimas virsta jautria moters brendimo istorija – nuo pirmųjų jausmų iki tėvų netekties. Gyvenimas čia skleidžiasi per kūną: trapų, maištingą, geidžiantį ir senstantį. 2022 m. išėjusi knyga neseniai pasirodė ir lietuviškai – ją išvertė Audrius Musteikis, išleido leidykla „Slinktys“.

Apie kūną, tikėjimą ir vidinę laisvę su autore kalbasi Laura Laurušaitė.

– Ne visi net patys su savimi taip atvirai pasikalba apie giliausius troškimus ir sunkiausius išgyvenimus, kaip jūs užrašėte. Pasak vienos „Goodreads“ skaitytojos, „atviraujama taip, lyg būčiau nutraukusi antklodę, po kuria guli nuoga autorė“. Ar nebuvo nejauku prieš bičiulius, draugus, vaikus taip apsinuoginti?

– Jau buvau sukaupusi nemažai atsivėrimo patirties kaip poetė, nors ir ne tokios tiesioginės. Senokai supratau, kad mene negalima bijoti atsiskleisti. Paskui keletą metų rašiau Terezės dienoraštį viešai, nors ir anonimiškai. Prisėdusi prie knygos jau buvau sulaukusi teigiamų atsiliepimų iš internetinių skaitytojų, jie suteikė man drąsos tęsti.

– Skaitytojams patikslinsiu, kad tekstas pirmiausia buvo publikuotas socialiniame tinkle „Sviesta ciba“ kaip Terezės išpažintis. Ar leidžiant knygą nekilo pagunda pasirašyti slapyvardžiu? Dabar lyg įvyksta susidvejinimas: autorė – Anna, o veikėja – Terezė?

– Svarsčiau galimybę išleisti knygą pseudonimu. Jei mama dar būtų buvusi gyva, taip būčiau ir padariusi. Tačiau toks sprendimas būtų apvogęs mane kaip autorę, o ir leidykla norėjo, kad publikuočiausi tikruoju vardu.

– Knygoje atvirai atskleidžiamos mergystės, moterystės, motinystės patirtys, įvairiausi moters pavidalai: įsimylėjusi paauglė, žmona, motina, meilužė, dukra. Ar jautėte, kad moterys ir vyrai reaguoja skirtingai? Ar buvo kokia nors reakcija, kuri ypač nustebino ar įstrigo?

– Apskritai visi pažįstami žmonės reagavo teigiamai arba susilaikė nuo komentarų, tačiau turiu pripažinti, kad moterys dažniau pasakydavo „ačiū“. Atsimenu vieną vyrą, kuris esą negalėjęs skaityti apie ginekologą ir grybelį, – manau, tai visgi liudija moters objektyvizaciją.

– Knyga atvira net kalbiniu požiūriu, daug necenzūruotos leksikos, kai kalbama apie kūną ir geismą, o paskui apie kūno negalią. Ar manote, kad kartais būtent šiurkšti kalba geriau perteikia tikrovės intensyvumą nei poetiškai nudailintas žodynas?

– Taip, man norėjosi viską aprašyti kuo paprasčiau ir taip, kaip iš tikrųjų yra, vengiant eufemizmų ir perteklinių metaforų. Tačiau galiausiai tekstas vis tiek įgavo ir metaforinių prasmių, pavyzdžiui, pavadinimas.

– Per pristatymą sakėte, kad „Buveinė“ reiškia kūną, kad šis apibūdinimas paimtas iš Biblijos, kaip ir knygos epigrafas – „Tad šlovinkite Dievą savo kūnu“. Kūnas čia tikrai patirties centras, šerdis, apie jį kalbama pagarbiai ir be užuolankų. Pagrindinė veikėja yra katalikė, o tai religinė mažuma Latvijoje. Jeigu veikėja būtų protestantė, ar religijos ir seksualumo sankirta būtų tokia pat skausmingai ryški?

– Manau, kad protestantams lengviau, nes nėra privalomybės eiti išpažinties, o tyliai sau atgailaujant atsiveria daug platesnė pilkoji zona. O katalikybėje reikia nuolat kamantinėti savo sąžinę ir spręsti vidinius konfliktus. Protestantai dažnai apie daugelį dalykų pasirenka tiesiog nekalbėti, nors ir liuteronų, ir kitose protestantiškose bažnyčiose laikomasi panašių nuostatų dėl reprodukcinės etikos [reprodukcinė etika – bioetikos sritis, nagrinėjanti moralinius ir kultūrinius klausimus, susijusius su žmogaus vaisingumu, nėštumu, gimdymu ir teise priimti sprendimus dėl savo kūno – *L. L.*].

– Terezės gyvenime nuolat šmėžuoja kaltės jausmas. Kaip, jūsų nuomone, kaltė veikia moters tapatybės formavimąsi? Ar ji vis dar neišvengiamas palikimas šiuolaikinėje kultūroje?

– Kaltės jausmas – universali žmogiška patirtis, nors Vakarų kultūroje moterys dažnai kaltinamos papildomai. Ir šiandien, regis, netrūksta priežasčių jaustis kaltai, moteris nėra nuo to apsaugota net pagarbiai ir nepriekaištingai auklėdama vaiką. Vis dėlto manau, kad jausti kaltę – žmogiška, ypač kai suvoki savo pasirinkimų ar nesąmoningų veiksmų pasekmes. Žmogus iš prigimties yra netobulas, o aplinkybės ne visada leidžia aiškiai matyti, kaip elgtis teisingiausia.

– Kūnas knygoje atsiskleidžia ir kaip kalėjimas, ir kaip talpykla, kaip kančios, bet kartu ir kaip malonumo šaltinis. Išryškėja tiek kūniškieji apribojimai, tiek jo beribiškumas. Perskaičiau knygą kaip dvinarę struktūrą, jungiančią brėstančio ir senstančio kūno pasakojimus – amžinąją Eroso ir Tanato įtampą. Ar galima sakyti, kad tik per ligos, senatvės, mirties patirtį Terezė iki galo priima kūniškąją tikrovę – ne tik kaip gyvasties, bet ir kaip nyksmo vietą?

– Matyt, tai tikrai išplaukia iš romano teksto, nors iš pradžių tokio sumanymo neturėjau. Tačiau knygą rašiau ilgai ir joje atsispindi ne tik veikėjos, bet ir pačios autorės asmeniniai pokyčiai.

– Jūsų veikėja nėra didelė maištininkė ar revoliucionierė. Knygoje neprikišamai, subtiliai pinate kūno ir sielos plotmes. Ar teisinga mano įžvalga, kad tikras laisvės jausmas gimsta ne per garsius gestus, o per tylų, iš pažiūros nematomą vidinį virsmą?

– Taip, dabar ir pati taip matau, nors pradėjusi rašyti to dar nežinojau.

– Jūsų tekste paliečiamos įvairios intymios temos: kontracepcija, geismas, nekaltybės praradimas, menstruacijos, ovuliacija, erogeninės zonos, ekshibicionizmas, sekso žaisliukai, seksualinės fantazijos, masturbacija, afrodiziakai, erotiniai sapnai. Ar jaučiatės sulaužiusi tam tikrą kūniškumo tabu, ar jums tiesiog buvo natūralu apie tai kalbėti be cenzūros?

– Aš sąmoningai norėjau apie visa tai kalbėti be cenzūros, ir pasirodė, kad tai visiškai įmanoma, ir man netgi visai neblogai sekėsi. Kaip sakė mano leidėja, organizacijos „Ascendum“ pirmininkė Antonija Skopa, būtina laužyti kalbėjimo paradigmą. Man pačiai begyvenant ilgainiui pabodo, kad apie šiuos dalykus niekas normaliai nešneka, todėl stengiausi prabilti atvirai.

– Kaip krikščionė ir feministė, ar jaučiatės atradusi vidinę pusiausvyrą, ar šios tapatybės pusės vis dar tarpusavy konfliktuoja?

– Iš esmės krikščionybė ir feminizmas manyje nesikerta, tačiau labai sunku praktikuoti krikščionybę dabartinėje bažnyčioje, todėl išoriškai tai darau vis mažiau, nors man pritrūksta šios bendruomeninės raiškos. Visgi stengiuosi visose gyvenimo srityse vadovautis savo vidine pasaulėžiūra, kuri plačiąja prasme yra ir krikščioniška, ir feministinė.

– Šių metų kovo 28 d. „Šiaurės Atėnuose“ pasirodė Eglės Frank interviu su Virginija Kulvinskaite „Jusliškumas ir erotizmas moterų literatūroje“, kuriame konstatuota, kad moteriško kūno atodangos dažnai sukelia skaitytojams susierzinimą, atmetimą, o autorės apkaltinamos rašančios savo išskyromis. Turbūt ir latvių literatūros istorijoje būta atvejų, kai moterys dėl savo seksualumo būdavo sutaršomos? Ar jaučiat, kad situacija keičiasi, požiūris liberalėja?

– Taip, esu pastebėjusi, kad ir anksčiau literatūros istorijoje kritika buvo griežta moterų autorių atžvilgiu, jei tik šios išdrįsdavo prašnekti apie kūniškumą, seksualumą ar pasipriešinti nelygybei. Ir Aspazija, ir Ivandė Kaija, kiek vėliau – Alija Baumanė buvo menkinamos; net sovietmečiu, pavyzdžiui, kritikai (tarp jų ir moterys kritikės) Dainai Avotiņai ne kartą priekaištavo, kad ji rašo apie seksualinį smurtą ar abortus. Tačiau šie priekaištai niekada nebuvo tiesioginiai, kritikuota ne tema, o visada surandama priežastis, kodėl tai padaryta blogai. Paprastai būdavo pabrėžiama: apie tai rašyti galima, bet reikia rašyti kitaip; niekada ne taip, kaip parašyta, – visada kaip nors kitaip. Taip, šiandien požiūris liberalesnis, tačiau vis dar egzistuoja pasąmoninė tendencija labiau vertinti „visuotinę“ – t. y. vyrišką – patirtį literatūroje.

– Kodėl per „Buveinės“ pristatymą Vilniaus knygų mugėje pasirinkote garsiai perskaityti tokį santūrų fragmentą, kuriame veikėjai net nepasibučiuoja? Juk visa knyga – drąsi ir atvira? Ar tai buvo bandymas truputį „apsaugoti“ lietuvių publiką?

– Ištrauką parinko vertėjas, bet ir pati maniau, kad pristatyme nereikia iškart atskleisti visko, kas bus romane.

– Rygos Dailės teatre knygos motyvais pastatytas spektaklis (rež. Laura Groza, 2022). Ar jis atitiko jūsų kūrinio nuotaiką ir intencijas?

– Spektaklį sudarė du veiksmai: pirmas vyko Dailės teatre, antras – bute Dzirnavų gatvėje, labai panašiame į Terezės butą Blaumanio gatvėje, kaip aš jį įsivaizdavau, nes pati niekada nesu gyvenusi tokiame tarpukario name Rygos centre – mes gyvenome Rašytojų name, pastatytame 1978 m. Iš abiejų spektaklio epizodų labiau patiko buto scenos – netradicinis pastatymas, kiekviename buto kambaryje gyveno vis kita Terezė. Kiekvienoje erdvėje buvo sukurta skirtinga scenografija, atspindinti vis kitą Terezės asmenybės briauną. Įžengti į tą butą buvo tarsi patekti į Terezės galvą su daugybe kambarių. Deja, vyresnės aktorės dėl sveikatos būklės negalėjo vaidinti, todėl visos Terezės buvo jaunos.

– Ko šiandien, jūsų akimis, labiausiai reikia moteriai, norinčiai atrasti savo „buveinę“?

– Yra daugybė moterų, turinčių skirtingas patirtis, ir svarbu, kad visoms joms būtų suteiktas balsas. Kultūroje turi būti matomos ne tik heteroseksualios cislytės moterys ir motinos [kurių lytinė tapatybė atitinka gimimo metu nustatytą biologinę lytį – *L. L.*] kaip Terezė, bet ir *queer* moterys, moterys, turinčios negalią. Tik tada jos jausis geriau ir savo „buveinėje“ – moters kūne.

Bola

► Atkelta iš p. 13

Praeiname siuvyklą, mažą spaudos kioską, kuriame paauglys su beisbolo kepuraite rūko cigaretę, triukšmingą restoraną, kurio terasoje keturi serbų kareiviai už stalo pašaipiai žvalgosi aplinkui, tada žengiame zigzagais per šaligatvį, pro sendaikčių parduotuvę ir pasiekiame jo būstą. Vos tik uždaręs laiptinės duris jis stveria mane – tamsioje, šlapimu dvokiančioje, šiukšlėm ir nuorūkom prišnerkštoje laiptinėje, prie purvu apskretusios sienos prirėmęs aš jį bučiuoju.

Jo lūpos saldžios lyg švieži vaisiai, pastebiu tai iš visa apimančio jaudulio, iš noro išvysti jį nuogą, tada jis tempia mane paskui save laiptais į viršų, į savo butą, kuriame mes mylimės kaip šunys, plėšiame drabužius viens nuo kito, jis bučiuoja ir liečia mane visą, ir aš jį visą bučiuoju, nepasotinamai, be tvarkos ir proto; tarsi jis tuoj išslys iš mano gniaužtų, spaudžiu jo riešus kaskart vis stipriau, lyg nebūtų tikras, lyg jo kūno šiluma nebūtų autentiška, aš spaudžiu savo kūnu prie jo vis tvirčiau, ir nors jis leidžiasi valdomas, tampau jį kaip pykčio apsėstas, kvėpiu jį ir orą tarp mūsų, jo odos sūrumą, mėgaujuosi jo grakščiu stotu, šonais, pro kuriuos šonkauliai šviečia gelsvais teptuko potėpiais, ką tik glotniai nuskustu kūnu, kišu pirštą tarp jo sėdmenų, liežuvį spraudžiu tarp jų, o paskui vėl į burną ir nardinu jo galvą į pagalvę; jo raumenys it tešla minkomi mano rankų. Dabar aš už jį sprendžiu, ir jis šito nori.

Po akimirkos gulime šalia vienas kito prakaito išpilti, ir aš jaučiuosi ir sunkus, ir lengvas kaip kvėpavimas, jaučiu kaltę ir laimę, ir šiedu jausmai nepaneigia viens kito nei kelia gėdą, nors ir Milošas atrodo tuščiaviduris ir netekęs jėgų.

– Tu toks patrauklus, – galiausiai ištaria ir trumpai nusijuokia, atsisėda ir siekia savo kelnių, iš kišenės išsitraukia cigarečių pakelį ir žiebtuvėlį.

– Ačiū, – sakau. – Tu irgi... Gražus.

Jis pirma suspaudžia cigaretę tarp lūpose, paskui paduoda man ir tuo pačiu eiliškumu pridega jas. Po pirmo dūmo iš įpročio jau ketinu paprašyti jo apsirengti, bet jis pats įdeda man į sterblę marškinius bei trumpikes ir apsirengia pats, su cigarete tarp lūpų.

Apžiūriu butą, virtuvėlę, kurioje vos telpa nedidelis šaldytuvas ir nėra vietos indams pasidėti; koridoriuje praviros durys veda į vonios kambarį su patamsėjusia vonia ir sutrūkinėjusiomis geltonomis plytelėmis, kambaryje – sofa-lova, dvivietis stalas, iškleręs televizoriaus stalelis, plikos baltos sienos ir per visas grindis tamsiai mėlynas, nuzulintas kilimas, ant kurio voliojasi mūsų paklodės.

Aš miegojau su vyru, šmėkšteli sąmonės kamputyje. Ką tik miegojau su kitu vyru, kartoju sau ir šypsausi, ir tai buvo puikesnis jausmas nei pačiose pašėliausiose mano fantazijose, beprotiškai beprotiškai geras.

Surūkau cigaretę, greitai apsirengiu ir išeinu iš buto linksėdamas galva į klausimą, kurį užduoda besišiepdamas:

– Pasimatysime rytoj? Čia, po vidurnakčio?

Einant per miestą atrodo, kad žemė juda po mano kojom, lėtai kyla pagal mano žingsnių ritmą, tarsi griuvėsiai, pabudę iš sapno. Nepaprastai ramiai stebiu, kaip prie „Boro ir Ramizo“ sporto centro vaikai vaikosi vienas kitą, spardo kamuolį ir kivirčijasi, bet eidamas pro teatrą aš jau toks susijaudinęs, kad užlipęs ant savo batų raištelių vos nepargriūvu ir nepalendu po autobusu, stabteliu prie spaudos kiosko nusipirkti šokolado ir kramtomosios gumos ir susigrūdu į burną.

Grįžęs namo pasakau Aišei, kad tai blogiausias laikas naujam gyvenimui, ir ji pritariamai linkteli.

– Tikrai taip, – sako, pasiglostydama pilvą.

Tą naktį mane pažadina lietaus garsai. Laukinis lietus pašėlusiai pliekia gatves ir stogus, nuplauna nuo žemės žvyrą ir dulkes, išnešioja kaip pilką košę, kol galiausiai nuleidžia į kanalizaciją, pradangindamas iš akių.

Iš: Pajtim Statovci. Bolla. Helsinki: Otava, 2019
Vertė Jokūbas Kodoras

BOLLA by Pajtim Statovci. Copyright © 2021, Pajtim Statovci, used by permission of The Wylie Agency (UK) Limited

Tenerifiški etiudai

Abama

Skamba beveik kaip Obama. Vietovė Tenerifės saloje, ne per toliausiai nuo Obamos kilmės ištakų – Afrikos. Abama – raudono molio spalvos poilsio paskirties VIP statinių kompleksas, plaukiantis kvepiančių žiedų jūroje. Rezidencijos su katerių saugyklomis, individualiais kotedžais palmių pavėsyje, golfo laukų infrastruktūra, čiurlenanti upeliukų krioklių kaskadomis ir išlaižytomis žaliomis pievelėmis. Paplūdimys – vandenyno įlankėlėje sukurtas rojaus kampelis, apsuptas aukštų kalnų, į kurį patenkama leidžiantis vertikaliais serpantininiais laiptais. Lipant iš viršaus palmės atrodo lyg degtukai, paplūdimio skėčiai ir gultai pasklidę lyg vaikiški žaislai smėlio dėžėje. Tą erdvinį gylį įrėmina juodų akmenų kalnų tarpekliai, kur ne kur keliantys vienas prieš kitą kaktusų taures. Pro violetinių žiedų pergoles atskuba elektrinis traukinukas.

Apsukusi beveik tūkstantį žingsnių žemyn paplūdimio prieigose išgirstu gerai pažįstamą rusišką kalbą. Gal trys rusų šeimos su vaikais džiaugiasi privataus Abamos paplūdimio malonumais, kur stiklinė vandens bare kainuoja penkis eurus. Tai pigiausia prekė. Pietūs asmeniui – nuo šimto eurų. Laimingiems rusakalbiams tos kainos vienas juokas. Kaip ir įspėjimai paplūdimyje nerūkyti. Už horizonto besileidžianti saulė spjaudosi vandenyno purslų pliūpsniais, šie nuo akmeninių uolų slenksčių lūžta vis didesnėmis bangomis, kartais iki trijų metrų aukščio. Tame idiliškame peizaže ant pakrantės vandens keterų krykštauja įmitę rusakalbiai paaugliai. Vakarop horizontas patvinsta kraujo spalva.

Prisimenu aną dieną peržiūrėtą niūrų lietuvės žurnalistės interviu iš aktyvaus fronto. Apie tai, kokiomis nepakeliamomis sąlygomis ukrainiečiai kariauja, nebepajėgia susirinkti žuvusiųjų, apie karo juodulius, juodesnius už sugulusius aplink tamsius kalnų akmenis. Mane graužia sąžinė, kad tie žmonės kovoja, žūsta ir už mane, kad aš galiu mėgautis saule vandenyno pakrantėje. Bet baisiau dėl kvailelių rusų kareivių, kurie puola kaimynus nežinia dėl ko, gal dėl pinigų, gal verčiami, gal kad tuo metu kiti rusai springtų prabangoje. Labai norėčiau teleportuoti eilinį rusų kareivį iš apkasų purvyno tiesiai į Abamos paplūdimį, į saulės nutviekstą kurortinį rojų, į nerūpestingų tėvynainių kompaniją.

Mažos Durys

Mažos Durys – vietovės pavadinimas lietuviškai. Menamos durys į vandenyno horizontą prasideda kokybiškai asfaltuotu keliu, kurio dešinėje pusėje rikiuojasi įvairių architektūrinių sprendimų, statybinių technologijų vilos. Viena ypač išskirtinė – pilko marmuro šerdis apjuosta slankiojančio stiklo terasomis, aštrus marmuro cokolio blizgantis kardas atkerta statinį nuo akmenuoto vietomis šiukšlino reljefo. Kelias leidžiasi žemyn ir garbiniuojasi lyg plaukas atverdamas kairėje pusėje kalnų pakaušių plynes su akmenuotų afrikietiškų kasyčių terasomis. Tose terasose tvinkčioja lengvųjų automobilių, furgonų stogai. Spėju, kad tai galėtų būti kempingas.

Besileidžiant žemyn atsiveria spalvinga lyg ir sandėliukų, mikrobūstų dėlionė. Iš akmenų sukrauti pamatai, sienos iš medinių padėklų, senos durys, langai su išdaužtais stiklais užkimšti popieriaus gniužulais. Būdelės minimalaus aukščio ir ploto, naudojančios minimalius statybinių medžiagų likučius, kurie čia deficitas. Tų statinių kolonija auga jau ir dešinėje kelio pusėje pasibaigus gyvenamųjų namų teritorijoms. Arti kelio stovi apynaujis fiatukas, už jo keturkampis lentomis suramstytas gal šešių kvadratinių metrų būstas su neveikiančių saulės baterijų stogo danga. Rudas ašutinis audinys, plevėsuojantis durų vietoje, svetingai kviečia užeiti. Aplink stalą, sukonstruotą iš medinių padėklų ir baldų plokštės, sėdi keturios moterys, du vaikai. Nors namukas labai skurdus ir ankštas, produktai ant stalo geri, žmonės tvarkingai apsirengę. Pasisveikinu ir atsiprašau, klausiu, ar čia kempingas. Moterys atsako, kad jos čia

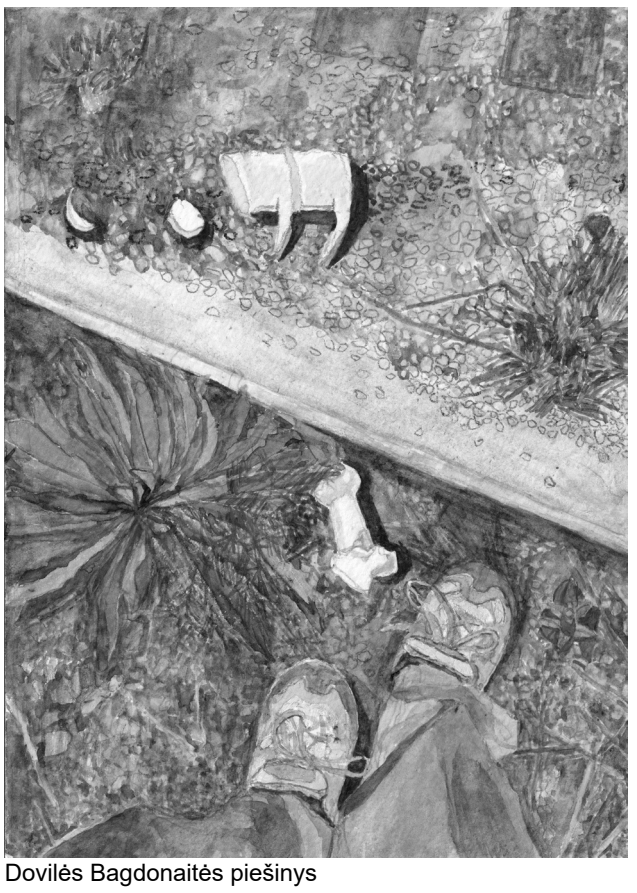

Dovilės Bagdonaitės piešinys

gyvena. Iš akcento ir išvaizdos panašios į olandes. Palinkiu joms sėkmės.

Už posūkio prieš didžiulį skardį fazenda iš žolių, plokščių, akmenų, palmių lapų. Pasitinka šuns lojimas. Privažiuoja automobilis, išlipa vyras. Malonus vyras, bet kalba tik ispaniškai. Didžiuliame iš atliekų, net šiukšlių sulipdytų statinių skruzdėlyne pasitaiko kokie penki, panašūs į lietuviškus sodo namelius, sukalti iš lentelių, normaliais stogais, durimis. Gal ten ir gyvena tėvynainiai.

Link juodo žvyro akmenuoto paplūdimio status skardis be užtvarų. Keli automobiliai drąsiai stoja kelkraštyje trečdaliu pakibę virš bedugnės. Nesusivaldžiusi pamojuoju, ant skardžio krašto manevruojančiam vairuotojui. Tas tik nusijuokia.

Akmenų paplūdimio žvyras, apsimetantis smėliu, pilkas. Tarp juodų akmenų įsitaisę įvairiausi žmonės. Kai kurios moterys drąsiai vaikšto atstačiusios nuogas krūtines, vyresnės makaluoja didžiuliais tešmenimis.

Karštis nepakeliamas. Atsargiai tarp akmenų statydama kojas bandau prasibrauti prie vandens, o ten pasitinka triukšmingi bangų lūžiai, apipildami kojas akmenų kruša. Atokiau stovi jauna moteris juodomis tamprėmis, juoda besiplaikstančia vėjyje suknele su ilgomis rankovėmis, juoda skara. Moterį nuo paplūdimio nuogybių paslaugiai užstoja vyras, kurio apranga vasariškesnė nei jo draugės.

Paplūdimio kavinukės iškaboje kainos nesikandžioja. Sėduosi prie staliuko, bet priėjęs padavėjas rodo, kad manęs neaptarnaus: angliškai jis nemoka pasakyti, bet suprantu, kad neaptarnaus, nes aš su maudymosi kostiumu. Geras – už kelių metrų moterys tabaluoja nuogomis krūtimis, o mane atsisako aptarnauti, nors aš su maudymosi kostiumu. Užsimetu suknelę.

Laukdama patiekalo šifruoju gyvenvietės Mažos Durys pavadinimą. Stebiu daugybę mažų durelių tarp akmenų, įleidžiančių ir išleidžiančių vandenį triukšmingoje vandenyno įlankoje, uždarytoje toliuose besisupančiomis valtimis, dangun sminganciu burlaivio stiebu, kitapus aukštai tarp vyrių plevėsuojančius statinių ašutus, besiveriančias automobilio dureles ant skardžio krašto ir pro jas prasisvėrusį vyrą.

Kortadas

„Būtinai paragauk kortado“, – atsiunčia elektroninį laišką dažnai Tenerifėje atostogaujanti draugė.

•

Greičiau – buvusi. Atsiveriant geležinei uždangai, rodosi, tyli, trapi moteris visa savo esybe ėmė siųsti žinią – kokia aš silpnutė, man reikia paramos ir atramos. Netikėtai ji susirado paslaptingus vyrų viliojimo kursus ir narsiai pareiškė:

– Ieškosiu turtingo užsieniečio, užtenka vargti.

Ar kursai, ar tas bejėgiškumo, sumaišyto su viliojimu, menas suveikė ir davė vaisių. Vyrai kibo kaip žuvys ant meškerės, o aš geranoriškai užsakydavau viliokei lėktuvo bilietus, vežiau kavalierius iš oro uosto, kol atvykęs į šaltą pūgom siaučiančią žiemą vienas italas pagyrė, kad gerai vairuoju ekstremaliomis sąlygomis. Tuo mano pagalba vežiojant vyrus baigėsi. Toji neva draugė nutolo, nebeskambino.

– Labas. Kur dingai? – saulėtą vasaros dieną brodvėjuje sutikau už pačią saulę labiau spinduliuojančią moterį.

– Labas. Labas. Labai skubu. Į Londoną skrisiu. Draugė kviečia. Nepyk, skubu į Rygos oro uostą.

– Grįžusi pasuksi? – plasnojančios draugės nebepavijo mano retorinis klausimas.

Ji pasirodė po kelerių metų. Guodėsi, kad grįžta į Lietuvą, nori susirasti darbą, nebepakenčia partnerio smulkmeniškumo, asmenybės suspendavimo.

– Nežinojau, kad susiradai vyrą, – nustebau. – Net nesupažindinai?

– Jis dirba NATO ir jo pažintys ribojamos.

NATO, tai NATO. Suradau reemigrantei mokinių, bet po savaitės ji paniurusi atbildėjo pas mane:

– Ar aš durna? Už kelis litus arti. Kaip tu čia išvis pragyveni?

Bendru sutarimu moteris grįžo pas partnerį. Iškėlė vestuves, atvykdavo į Lietuvą, bet tai sužinojau vėliau, kai ji man parašė elektroniniu paštu, kad norėtų susitikti atvykusi į gimtąjį miestą.

Buvusi draugė, pasipuošusi, visa švytinti, pasiūlo prisėsti lauko kavinėje. Pasakoja, kaip su vyru apkeliavo pasaulį, kaip Amerikoje nuomojosi namą už kelis tūkstančius dolerių.

– Mano vyras buvo Lietuvoje, susitikome su mano draugėmis, supažindinau, bet jam labai nepatiko, kad jos nemoka angliškai, jam neįdomu, nes pratęs bendrauti su elitu.

Besivaišinant vynu prie mūsų stalelio prisėda apystambė moteris, kiek prastokai apsirengusi, kiek aplaidžios asmeninės higienos.

– Susipažinkit. Mano draugė, – nustembu pažindinama.

– Atleisk, mes turim pasikalbėt, seniai nesimatėm, – nepatogiai pasijunta meilės emigrantė. O vos supažindinta draugė pakyla ir nuvingiuoja kraipydama putnius klubus.

– Matai, kokios mano draugės, – vyras nenori daugiau su lietuvėmis pažindintis, na ir dėl kalbos.

Tyliu. Nuspėju viliojimo kursų metodiką.

– Ar žinai Izraelyje klasiokės adresą, ar bendrauji su ja?

– Bendrauju, bet adreso neklausiau.

– Gal galėtum sužinoti? Norėtume su vyru nuvykti, Izraelyje dar nebuvome.

– Ar tavo vyras moka jidiš? Be to, jos vyras dirba Mosade.

Buvusi draugė žvilgteli nuskriaustos mergytės akimis ir taria liūdnu balseliu:

– Tai per pusę už vyną mokėsime.

– Aš galiu pavaišinti.

– Ne, ką tu. Už save susimokėsiu, tau ir taip sunku.

– Ar rytoj užeisi? Pažiūrėtume klasiokų susitikimo nuotraukas.

– Ne. Iš pat ryto važiuosiu į Vilnių. Draugė turi neįgalumą, tai aš kaip lydinti pasinaudosiu nemokama proga be bilieto nuvykti.

•

Tenerifėje per dešimt dienų taip ir nesusitikome. Buvusi draugė atsiuntė kelis elektroninius laiškus, pasakojo, kaip jiedu su vyru pietauja prašmatniuose restoranuose, bendrauja su elitu, vakarais vyras ją vedasi į barus. Paskutiniame laiške paklausė, ar žinau, kur galėtų pigiai nusipirkti vasarinę suknelę.

– ERLA –

Redaktorė – Eglė Frank
(*egle.frankone@gmail.com*, +370 698 80 890).
Vertimai, „Skaitykla Nr. 5“ – Andrius Patiomkinas.
Kalbos redaktorė – Audrė Kubiliūtė.
Maketuotoja – Zita Remeikienė.
Finansininkė – Danuta Churtasenko (+370 652 87 978).
Redakcijos adresas Maironio g. 10, LT-01124 Vilnius.
El. paštas *satenai@gmail.com;* tinklalapis *www.satenai.lt.*
Dvisavaitinis laikraštis išeina penktadieniais.
Leidžiamas nuo 1990 m. vasario 7 d.

Leidžia VšĮ „Šiaurės Atėnų fondas“. ISSN 1392-7760.
4 spaudos lankai. Indeksas 0109. Tiražas 1 234 egz.
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa.
VšĮ „Šiaurės Atėnų fondas“ sąskaita banke
LT36 7300 0100 0000 7071, AB „Swedbank“.
Spausdino UAB „Respublikos“ spaustuvė,
M. Sleževičiaus g. 7, LT-06326 Vilnius.
Medijų rėmimo fondas 2025 m. suteikė 58 291 Eur
paramą laikraščio leidybai, 45 000 Eur projektui
„Žmogaus intelektas dirbtinio intelekto pasaulyje“.

MRF MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

KPLA NARYS

9 771392 776033